

Háttérgyár

Kuncz Aladár

A férfi, aki túlélte a Fekete kolostort

Történelmi-irodalmi nyomozás

AI-val készült borító

A FÉRFI, AKI TÚLÉLTE A FEKETE KOLOSTORT

Kuncz Aladár

© Háttérgyár, 2026

Minden jog fenntartva.

Kiadó: Háttérgyár

Kiadás éve: 2026

hattergyar.hu

Ez a mű szerzői jogi védelem alatt áll. Részleteinek bármilyen formában való sokszorosítása, terjesztése vagy nyilvánosan elérhetővé tétele a kiadó előzetes írásbeli engedélye nélkül tilos.

A borító mesterséges intelligencia felhasználásával készült.

Tartalom

1. A könyv, amely túlélte az író	4
2. Kolozsvártól Budapestig	18
3. 1914 nyara	32
4. Hazatérés egy eltűnt országból	44
5. A Fekete kolostor emlékezete	59
6. A könyv útja az olvasókhoz	74
7. Az ember a szerkesztő mögött	88
8. Emberek a falak között	103
9. A hatalom arca	116
10. Szabadulás egy új Európába	130
11. Amikor az emlékből könyv lett	140
12. A könyv, amely önálló életre kelt	152
13. Kuncz és Franciaország második élete	163
14. Az erdélyi szervező	173
15. Transzilvanizmus és európaiság	186
16. A végső hónapok	197
17. Kuncz az utókorban - recepció, cenzúra, újrafelfedezés	208
18. Mi maradt Kuncz Aladáról?	211
19. Kuncz Aladár helye a magyar irodalomban	214
20. A Fekete kolostor öröksége	217

21. Epilógus: az ember a könyv mögött	220
Kronológia	223
Forrás- és irodalomjegyzék	232
Kuncz Aladár művei	232
A Fekete kolostor fontosabb korai idegen nyelvű kiadásai	232
Levelezés és hagyatéki források	233
Korabeli folyóiratok és sajtó	234
Fontosabb háttérmunkák és kézikönyvek	235
Névjegyzék	238
Megjegyzés a névjegyzékhez	244
Megjegyzés a dátumokhoz	245

1. A könyv, amely túlélte az író

1931 tavaszán Kuncz Aladár egyszerre két, egymással ellentétes irányba haladó folyamat közé került. Budapesti betegszobájában egyre fogyott körülötte az élet tere: fájdalmai erősödtek, hosszabb leveleket már csak diktálni tudott, az orvosok vizsgálatai után hol javulásról, hol műtétről, hol hosszú lábadozásról esett szó. Közben egy másik Kuncz Aladár, az író, addig soha nem tapasztalt sebességgel kezdett terjeszkedni. A Fekete kolostor példányai megérkeztek Budapestre, kritikusokhoz kerültek, írók beszéltek róla, fordítások lehetősége körvonalazódott. Mintha ugyanabban a néhány hétben az ember lassan eltűnt volna, miközben a neve végre kiszabadult abból a viszonylag szűk irodalmi közegből, amelyben addig ismerték.

Éppen ezért Kuncz történetét talán nem Aradon, 1885 utolsó napján érdemes elkezdeni, amikor megszületett, hanem negyvenöt évvel később, élete végén. Ekkor vált láthatóvá, mi marad majd utána. A kortársak számára Kuncz addig elsősorban szerkesztő, kritikus, irodalomszervező, tanár és barát volt. A Nyugat régi munkatársa, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és mások

ismerőse, az erdélyi magyar irodalom intézményeinek egyik fáradhatatlan munkása, az Erdélyi Helikon szerkesztője. Az utókor azonban fokozatosan egyetlen könyv szerzőjévé változtatta. Ma is sokkal többen ismerik a Fekete kolostor címét, mint Kuncz kritikáit, tanulmányait, novelláit vagy a Felleg a város felett című regényét. Már halálának évében megkezdődött ez az átalakulás.

A folyamatban van valami különös igazságtalanság. Kuncz éveken keresztül mások könyveit olvasta, kéziratokat javított, szerzőket biztatott, lapokat szerkesztett, irodalmi kapcsolatokat épített Budapest és Erdély között. Az Erdélyi Helikon történetéből nehéz volna kivonni alakját anélkül, hogy az egész konstrukció meg ne változzék. Mégis az a mű őrizte meg igazán a nevét, amelynek megírására hosszú ideig alig maradt ideje éppen azért, mert energiájának jelentős részét mások írásaira fordította. Egy 1931-ben megjelent méltatója már közvetlenül a Fekete kolostor megjelenése után arra figyelt fel, hogy Kuncz hosszú éveken át vállalta a kéziratok olvasásának és az erdélyi irodalom szervezésének munkáját, s csak pályája legvégén cserélte fel a szerkesztői munkát a nagyobb szabású alkotással.

Az utolsó hónapok története ezért a könyv keletkezésének története is. Molter Károly később arra emlékezett, hogy 1930 karácsonya táján Kuncz már nyugtalan volt a készülő mű sorsa miatt. Attól tartott, hogy elkésett vele. A világháború utáni másfél évtizedben Európa tele lett háborús emlékiratokkal, frontregényekkel, fogságtörténetekkel. Kuncz attól félt, hogy az ő személyes története túl későn érkezik. A félelem érthető volt. Erich Maria Remarque Nyugaton a helyzet változatlan című regénye két éve világsiker volt, sorra jelentek meg az első világháború tapasztalatát feldolgozó könyvek, és úgy tűnhetett, hogy az olvasóközönség már mindent tud a lövészárkokról, a fogságról, az összeomlásról.

Csak hogy Kuncz története más volt. Nem katona volt, hanem civil. Nem a fronton esett fogságba, hanem abban az országban, amelynek kultúrájához évek óta szoros érzelmi és szellemi kapcsolat fűzte. 1909-től rendszeresen töltötte nyári szabadságát Franciaországban, Párizsban és Bretagne-ban; francia irodalommal foglalkozott, fordított, francia tárgyú irodalomtörténeti tanulmányt írt. Amikor 1914 nyarán Bretagne-ban kitört a világháború, az Osztrák-Magyar Monarchia állampolgárából egyik napról a másikra

ellenséges ország alattvalója lett. Périgueux, Noirmoutier, majd Île d'Yeu következett. Öt olyan esztendő, amelyet Kuncz később egyetlen nagy történetté alakított.

Élete utolsó telén azonban még nem tudhatta, mit kezd majd ezzel a történettel az irodalom. A Fekete kolostor megírása fizikailag és lelkileg is kimerítette. Az ismerősök későbbi visszaemlékezéseiben újra és újra felbukkan, hogy a munka idején visszahúzódott, megváltoztatta megszokott életét, valósággal bezárkózott az emlékeibe. A könyv megírásához nem elég volt felidéznie az internálás eseményeit. Vissza kellett térnie azok közé az emberek közé, akik közül többen már nem éltek, és azokhoz a helyzetekhez, amelyekről másfél évtizeden át nem készült összefüggő elbeszélés. Az emlékezés itt nem békés múltidézés volt. A szerzőnek ismét végig kellett járnia a fogság éveit.

Március közepére lényegében elkészült a kézirat. Egy későbbi visszaemlékezés szerint március 14-én vetette papírra az utolsó sorokat, másnap pedig rosszul lett, lefeküdt, és többé nem tért vissza korábbi életéhez. Az egymás mellé kerülő dátumok óhatatlanul legendát teremtenek: mintha Kuncz azért tartotta volna magát életben, amíg a fogság történetét be nem fejezte. Ilyen

összefüggést természetesen nem lehet bizonyítani. Annyi azonban világos, hogy a Fekete kolostor befejezése és végzetes betegsége szinte összeért, s ettől kezdve a mű kiadása már nem csupán irodalmi ügy volt. Versenyfutás kezdődött az idővel.

A beteg ember közben meglepő figyelemmel követte könyvének sorsát. Az 1931 májusából és júniusából fennmaradt levelekből nem egy önmagába zárkozó haldokló képe rajzolódik ki. Kuncz kritikai példányok címzettjeit sorolta, újságírókra, szerkesztőkre és írókra gondolt, számon tartotta, ki kapott már könyvet, és kihez kell még eljuttatni egy példányt. Fontos volt számára a budapesti fogadtatás. Pontosan tudta, hogy egy erdélyi kiadó könyvének magyarországi visszhangja nem magától értetődő, ezért még betegágyából is részt vett a könyv útjának szervezésében.

Május végén meglátogatta Kosztolányi Dezső. Kuncz örömmel számolt be róla, hogy Kosztolányinak nagyon tetszett a könyv, és nagyobb írást tervezett róla a Nyugat számára. Schöpflin Aladár kritikájára is számított, Babits véleményét pedig különösen várta. Nem ismeretlen kritikusok ítéletéről volt szó. Ezek az emberek Kuncz fiatalkora óta ahhoz az irodalmi világhoz tartoztak, amelyhez maga is kapcsolódni akart. A Fekete kolostor

sikere így személyes visszaigazolást is jelentett: az évtizedeken át mások műveit mérlegelő kritikus végre saját könyvével állt régi társai elé.

Kosztolányi látogatása után Kuncz tovább foglalkozott a recenziós példányokkal. Pesti Hírlap, Budapesti Hírlap, Magyar Hírlap, Magyarság, Pester Lloyd, Új Idők, Napkelet, Nemzeti Újság – a lista jól mutatja, milyen széles sajtóviasshangot szeretett volna. Nem politikai táborokat válogatott. Olyan fórumokat keresett, ahol könyvéről írhatnak. Még arra is gondja volt, hogy Kosztolányinak új példány jusson, mert az író saját kötetét továbbadta Stephan Klein német műfordítónak. A betegszoba így néhány hétre egy különös kiadói központtá változott. Miközben az orvosok Kuncz szervezetét vizsgálták, ő a magyar és a külföldi nyilvánosság térképét rendezgette.

Ebben az időszakban az orvosi hírek még nem mindig tűntek reménytelennek. Egy május végi levelében arról számolt be, hogy Verebély professzor javulást állapított meg, műtétről egyelőre nincs szó, hosszabb fekvés és erősödés vár rá. Maga Kuncz is kapaszkodott ebbe a lehetőségbe. A levelek hangja ezért különösen megrendítő: az olvasó tudja azt, amit az író még nem tudhatott bizonyosan. A tervek között még ott van a

felépülés. Étkezésről, erősödésről, következő levelekről, elintézendő ügyekről beszél. A jövő idő nyelvtanilag még működik, miközben biológiailag egyre kevesebb jövő maradt.

Kuncz egyik ekkori megjegyzése különös fényt vet egész életére. A budapesti szeretet megnyilvánulásait azzal fogadta, hogy ezek megerősítik régi hitében: az emberek alapvetően képesek a jóságra és a szeretetre. Nehéz volna ennél fontosabb mondatot találni a Fekete kolostor értelmezéséhez. A könyv ugyanis olyan ember műve, akinek éppen az emberekről lett volna oka keserűen gondolkodni. Öt éven át internáltként élt Franciaországban, kiszolgáltatva olyan döntéseknek, amelyekre semmilyen befolyása nem volt. Mégsem a gyűlölet lett tapasztalatának végső következtetése. Az 1938-as francia recepció is erre figyelt fel: a könyvről írva különösnek tartották, hogy az egykori internált művében milyen kevés hely jut a bosszúnak és a haragnak.

Ez a kérdés később könyvünk egyik központi problémája lesz. Hogyan maradhatott valaki Franciaország kulturális híve azután, hogy Franciaország évekre bezárta? Miért nem lett a Fekete kolostorból vádirat? Kuncz életében itt húzódik az egyik legmélyebb

törésvonal. A háború előtti fiatal tanár a francia kultúrát az európai civilizáció egyik legmagasabb formájának tekintette. Az internált Kuncz ugyanennek az országnak a fegyveres őreit, hivatalnokait, táborait és megaláztatásait ismerte meg. A későbbi író pedig úgy próbálta összeegyeztetni a két tapasztalatot, hogy egyik valódiságát sem tagadta le. Talán ezért tudott könyve több lenni fogságemlékiratnál.

Június elején Babits kritikája megérkezett. Kuncz már nem tudott rendesen írni, levelét diktálnia kellett, de a kritikát figyelmesen követte. Babits személyesen is meglátogatta, és szóban is elmondta kedvező véleményét. A beteg író még a nyomdai pontossággal foglalkozott. Június 7-én Kovács Lászlónak küldött rövid levelezőlapján arra kérte, ügyeljen Babits szövegének utolsó bekezdésére, és pontosította a fogság egyes helyszíneinek megnevezését. A Fekete kolostor szerzője alig több mint két héttel halála előtt még azon dolgozott, hogy saját történetének földrajza ne torzuljon el a róla szóló kritikában.

A jelenet azért fontos, mert megmutatja, mennyire tudatos mű volt a Fekete kolostor. Kuncz nem emlékei ellenőrizetlen kiadásaként tekintett rá. Pontosan különbséget tett Périgueux karanténja, a noirmoutier-i

várepület és az Île d'Yeu-n megismert kazamaták között. A helyszíneknek jelentőségük volt. A fogság különböző állomásai különböző lelki és közösségi állapotokat jelentettek, és a könyv szerkezete ezt követte. Már itt felmerül az a kérdés, amelyhez később részletesen vissza kell térnünk: hol végződik a dokumentum, és hol kezdődik a regény?

Kuncz maga egyértelmű választ adott erre. Amikor betegágyán arról kérdezték, életrajznak vagy regénynek tekintsék-e a könyvet, a regény mellett foglalt állást. Ez első pillantásra meglepő, mert a Fekete kolostor szereplőinek jelentős része valódi néven jelenik meg, helyszínei azonosíthatók, és alapját Kuncz saját internálásának története alkotja. Ám éppen a mű szerkezete mutatja, miért volt fontos számára a műfaji megkülönböztetés. Nem jegyzőkönyvet akart írni. Az öt év eseményeit válogatta, sűrítette, egymáshoz rendezte, emberi sorsokat formált történetté. A foglyotábor valóságából olyan zárt világot alkotott, amelynek saját ideje, szabályai és tragédiái vannak. Az irodalomtörténet később éppen ezt tartotta egyik legnagyobb teljesítményének: az internáltak alkalmi tömegéből önálló, miniatűr társadalmat teremtett.

A kortársak gyorsan megéreztek, hogy jelentős könyv született. Az Ellenzék 1931 májusában hangsúlyozta, hogy a mű nem hadifoglyokról, hanem civil internáltakról beszél, és külön értékének tekintette, hogy Kuncz nem propagandát írt. A hangsúly a fogság emberi tapasztalatára került. A Magyar Szemle méltatása pedig összekötötte a mű megszületését a szerző egész pályájával: a Franciaországért lelkesedő fiatal értelmiségi, az erdélyi irodalomszervező és a fogság emlékeit feldolgozó író ugyanannak az embernek három, egymástól látszólag távoli arca volt.

A könyv híre azonban gyorsabban terjedt, mint ahogy Kuncz állapota javulhatott volna. A reménykedő májusi leveleket júniusban egyre rosszabb hírek követték. Barátai már tudták, hogy a helyzet súlyos. Áprily Lajos később felidézte a betegszobát, ahol a látogatóknak úgy kellett viselkedniük, mintha még volna idő. Kuncz kerülte a halál témáját. Figyelmét továbbra is az élők ügyeire fordította, érdeklődött, intézkedett, hallgatta a könyvről szóló véleményeket. Még a Fekete kolostor angol fordításával kapcsolatos szerződést is aláírta.

Az egyik legkülönösebb jelenetben Móricz Zsigmond ült betegágya mellett, és Schöpflin Aladár írását olvasta fel neki. Kuncz állítólag úgy hallgatta a méltatást, mintha

valaki másról lenne szó. Ebben nem feltétlenül szerénységet kell keresni. Talán ő maga is nehezen tudta összeilleszteni azt az embert, aki évtizedeken át kritikus és szerkesztő volt, azzal az íróval, akiről hirtelen a magyar irodalom legtekintélyesebb alakjai beszéltek. A siker olyan későn érkezett, hogy már alig volt idő hozzászokni.

Kosztolányi és Schöpflin írása a Nyugat júniusi számában jelent meg, Móricz pedig Kuncz halála után, júliusban búcsúzott tőle. A mű körül gyorsan kialakult az a kritikai konszenzus, amely később is meghatározta helyét a magyar irodalomban. Babits, Kosztolányi és Schöpflin nem egy érdekes erdélyi könyvet látott benne, hanem olyan művet, amely túlmutatott keletkezési helyén és a kisebbségi irodalom keretein. Ez Kuncz számára különösen fontos lehetett. Egész erdélyi működésében azt próbálta bizonyítani, hogy az erdélyi magyar irodalom nem zárvány, és értékeit nem regionális engedmények alapján kell mérni.

Itt ér össze a haldokló író története az irodalomszervező Kuncz történetével. Éveken át azon dolgozott, hogy Erdély és Magyarország irodalmi élete ne váljon el egymástól. Közvetített írók, szerkesztőségek, kiadók között, miközben saját művének jelentős részét

háttérbe szorította. A Fekete kolostor végül ugyanazt a hidat járta végig, amelyet Kuncz mások számára épített. Kolozsváron jelent meg az Erdélyi Szépmíves Céhnél, Budapesten a Nyugat írói fogadták be, majd néhány év alatt külföldi kiadások követték. Angol fordítása 1934-ben, francia változata 1937-ben jelent meg, később olasz, török és román kiadása is készült.

A francia kiadás különös lezárása volt egy történetnek, amely Franciaország iránti lelkesedéssel kezdődött, francia fogsággal folytatódott, majd egy Franciaországról szóló magyar könyvvel teljesedett ki. Kuncz ezt már nem érthette meg. 1931. június 24-én meghalt Budapesten. Negyvenöt éves volt. A Fekete kolostor alig indult el útjára, amikor szerzője már nem kísérhette tovább.

Néhány év múlva maga a helyszín is változni kezdett. 1938-ban erdélyi magyar lapok arról adtak hírt, hogy a noirmoutier-i „fekete kolostort”, a fogság egyik legfontosabb épületét lebontották. Az egykori internálótáborból lassan eltűntek azok a fizikai nyomok, amelyekhez Kuncz emlékei kapcsolódtak. Mire a francia olvasók saját nyelvükön is megismerhették a történetet, a hely, amely a könyv címét adta, már részben az irodalomhoz tartozott. A valóságos épület pusztult, a képzeletbeli Fekete kolostor viszont egyre tartósabbnak

bizonyult.

Babits egyik gondolata különösen prófétikusnak bizonyult. Azt sejtette, hogy a Fekete kolostor idővel fogalommá válhat. Kuncz még betegágyából is javította a kritika helyszínekre vonatkozó részleteit, mintha fontos lenne számára, hogy a leendő fogalom mögött pontos valóság maradjon. És valóban ez történt. Noirmoutier neve a magyar olvasók számára sokáig Kuncz könyvén keresztül vált ismerőssé. A történelem egyik mellékesnek látszó epizódja – néhány száz, Franciaországban rekedt osztrák-magyar civil internálása – egyetlen ember emlékezetében olyan formát kapott, amely tartósabb lett az esemény számos hivatalos dokumentumánál.

Csak hogy ez a siker elfedett valamit. Ha kizárólag a Fekete kolostor felől nézzük Kunczot, könnyen úgy tűnhet, mintha egész élete azért történt volna, hogy egyszer megírhasa ezt a könyvet. A valóság éppen fordított sorrendben érdekes. A Fekete kolostort azért írhatta meg így, mert előtte végigélte mindazt, ami Kuncz Aladárrá tette: a kolozsvári családi háttérrel, az Eötvös Collegium szellemi világát, a századelő Budapestjét, a Nyugat környezetét, a francia kultúra felfedezését, Párizst és Bretagne-t, öt év internálást, az összeomló történelmi Magyarországot, majd az új

kisebbségi helyzetbe került Erdélyt.

A nyomozást ezért vissza kell fordítanunk. Abból az emberből, aki 1931 júniusában budapesti betegágyában még recenziós példányokról, kritikákról és egy fordítás lehetőségéről gondoskodott, vissza kell jutnunk ahhoz a fiatalemberhez, aki több mint húsz évvel korábban először utazott Franciaországba. Meg kell értenünk, miért jelentett neki olyan sokat a francia kultúra, hogyan került kapcsolatba a Nyugat nemzedékével, és mi történt 1914 nyarán, amikor az addig szellemi hazának érzett ország egyszerre ellenséges állam polgárát látta benne.

Mert a Fekete kolostor történetének igazi kezdete nem Noirmoutier falai között van. Sokkal korábban kezdődött, amikor Kuncz Aladár még nem tudhatta, hogy az ország, amelyhez annyira vonzódik, egyszer be fogja zárni. És azt sem tudhatta, hogy éppen ebből a fogságból születik majd az a könyv, amely végül túléli őt.

2. Kolozsvártól Budapestig

Kuncz Aladár későbbi életének nagy fordulatai hajlamosak elfedni azt a világot, amelyből elindult. A Fekete kolostor foglya, az erdélyi irodalom szervezője, az Erdélyi Helikon szerkesztője mögött egy olyan fiatalember alakja rajzolódik ki, aki a századforduló Magyarországnak jól képzett, európai tájékozottságú értelmiségéhez tartozott. Kolozsvár, majd Budapest nem pusztán két életrajzi állomás volt számára. E két város között alakult ki az a szellemi tér, amelyben egyszerre vált fontossá számára a magyar irodalom, a francia kultúra és az a fajta közvetítő szerep, amelyet később egész életében vállalt.

Kuncz 1885. december 31-én született Aradon, de családja hamarosan Kolozsvárhoz kötődött. Apja, Kuncz Elek tanár és művelődéstörténész volt, vagyis a könyv, az iskola és a történelmi érdeklődés természetes része lehetett a családi közegnek. A későbbi író pályáját nézve ez nem mellékes körülmény. Kuncz egész életében magától értetődően mozgott az oktatás, az irodalom és a kulturális intézmények világában. Nem kívülről érkezett az értelmiségi pályára: olyan családi környezetből indult, ahol a műveltség társadalmi hivatásnak számított.

A századforduló Kolozsvárja egyszerre volt vidéki nagyváros és regionális szellemi központ. Egyetem, színház, lapok, irodalmi társaságok, könyvtárak működtek benne, miközben Budapest politikai és kulturális súlya folyamatosan növekedett. Egy tehetséges fiatal számára Kolozsvár sokat kínált, de a magyar irodalom országos központja egyre inkább a főváros lett. Kuncz pályája is ezt az utat követte. A kolozsvári gyökerek megmaradtak, de a kibontakozás lehetőségét Budapest jelentette.

Iskolai éveiben már megmutatkozott különleges nyelvi és irodalmi érdeklődése. Nem az a típus volt, aki egyetlen nemzeti irodalomban keresett minden választ. Korán vonzotta az összehasonlítás, az idegen nyelvek világa és különösen Franciaország. Későbbi pályájának fényében könnyű ezt előre elrendelt fejlődésnek látni, pedig valójában egy egész nemzedék tapasztalata húzódott mögötte. A dualizmus kori magyar értelmiség jelentős része német kulturális közvetítéssel nőtt fel, miközben a századforduló fiataljai közül egyre többen fordultak Párizs felé. Franciaország számukra nem pusztán egy ország volt Európa nyugati szélén, hanem kulturális ellenpont: modernség, szabadság, irodalmi kísérletezés, városi kultúra és a német szellemi

hegemóniától való eltávolodás lehetősége.

Kuncz ebbe a nemzedéki mozgásba illeszkedett, de a francia kötődés nála a szokásosnál mélyebbé vált. Ehhez azonban előbb Budapest kellett. Az Eötvös Collegium, ahová egyetemi évei során bekerült, a kor egyik legkülönlegesebb magyar oktatási intézménye volt. Nem egyszerű kollégiumként működött. A bentlakó hallgatók kiválasztása, a magas követelmények, a nyelvtanulás, a tudományos munka és a személyes szellemi kapcsolatok olyan közeget teremtettek, amelyből a következő évtizedek számos jelentős tanára, tudósa és irodalmára került ki.

A Collegium egyik alapelve az volt, hogy a tehetséges fiatalokat ne pusztán vizsgákra készítse fel. Önálló munkára, forrásolvasásra és európai tájékozódásra ösztönözte őket. Kuncz számára ez tökéletes környezet lehetett. A későbbi szerkesztő és kritikus legfontosabb tulajdonságai közül több itt erősödhetett meg: a szövegek iránti türelem, az alapos olvasás, az idegen irodalmak iránti érdeklődés és az a meggyőződés, hogy a magyar kultúrát csak nemzetközi összefüggéseiben lehet igazán érteni.

Kuncz magyar-latin szakos tanári oklevelet szerzett, de érdeklődése már ekkor messze túlnyúlt a szorosan vett tanári pályán. Doktori értekezését Toldy Ferencről írta. A választás első pillantásra meglepő lehet annak fényében, hogy később elsősorban a modern francia irodalom és a Nyugat köre érdekelte, mégis jól mutatja Kuncz gondolkodásának egyik későbbi sajátosságát. Nem szakított látványosan a hagyománnyal. Inkább megpróbálta a régi és az új irodalmi világot egymással kapcsolatba hozni.

Toldy alakja erre különösen alkalmas volt. A magyar irodalomtörténet egyik intézményteremtő személyiségét választotta kutatásának tárgyául egy olyan fiatalember, aki később maga is intézményteremtő szerepet vállalt. Természetesen túlzás volna ebből valamiféle tudatos előképet konstruálni, de a párhuzam figyelemre méltó. Kuncz később Erdélyben nemcsak könyveket akart írni vagy kritikákat közölni. Folyóiratokat, írói hálózatokat, találkozásokat és nyilvánosságot szervezett. Az irodalmat kezdetől olyan rendszernek látta, amelyhez nem elegendő az egyéni tehetség: intézmények is kellenek hozzá.

Budapest a század első évtizedében gyorsan változott. A kávéházakban szerkesztőségek működtek, új lapok

indultak, irodalmi csoportok alakultak, és egyre élesebben különült el egymástól a hivatalos irodalom és az új generáció. Az 1908-ban induló Nyugat ennek a változásnak szimbóluma lett. Kuncz számára a folyóirat világa természetes vonzást jelentett. Az ott megjelenő szerzők közül többen nemcsak irodalmi példaképei, hanem később személyes ismerősei, barátai lettek.

Ez a kapcsolat azonban nem azzal kezdődött, hogy Kuncz maga nagy szépirodalmi művekkel lépett volna elő. Elsősorban kritikusként, esszéistaként, irodalmi közvetítőként jelentkezett. Ez meghatározta egész pályáját. Miközben kortársai közül többen verseskötetekkel, novellákkal vagy regényekkel igyekeztek helyet szerezni az új irodalomban, Kuncz számára az olvasás és az értelmezés legalább olyan fontos maradt, mint az alkotás.

A kritika a századelőn jóval többet jelentett könyvismertetésnél. A modern magyar irodalom éppen saját kánonját alakította ki, és minden jelentősebb kritikai állásfoglalás arról is szólt, milyen irodalomnak kellene létrejönnie Magyarországon. Kuncz ebben a vitában nem a hangos programnyilatkozatok embere volt. Ízlésével, választásaival, az általa fontosnak tartott szerzőkkel jelezte, milyen irányba érdemes fordulni.

A francia irodalom iránti érdeklődés ebben a helyzetben egyszerre volt személyes vonzalom és esztétikai állásfoglalás. Franciaország felől nézve a magyar irodalom problémái más perspektívába kerültek. A századforduló Párizsa az impresszionizmus, a szimbolizmus, az új regényformák, a modern kritika és a nagyvárosi kultúra központja volt. Aki francia irodalmat olvasott, olyan esztétikai vitákba kapcsolódhatott be, amelyek magyar földön még újszerűnek számítottak.

Kuncz nem könyvekből akarta megismerni ezt a világot. Utazni kezdett. Első franciaországi útjai életének meghatározó élményeivé váltak. Párizs számára több volt egy külföldi városnál, hanem annak bizonyítéka, hogy létezik az a kultúra, amelyet addig olvasmányaiból elképzelt. Későbbi visszaemlékezéseiben első párizsi érkezésének érzelmi erejét sem próbálta kisebbiteni. A város látványa szinte beteljesülésként hatott rá.

Ez a rajongás azért fontos, mert nélküle a Fekete kolostor történetének erkölcsi bonyolultsága sem érthető. Ha Kuncz közömbösen vagy ellenszenvvel érkezett volna Franciaországba 1914-ben, fogsága egyszerűbb elbeszélést eredményezhetett volna. Egy ellenséges állam igazságtalanságának történetét. Nála azonban a fogság előtt ott állt a szeretet története. A

későbbi trauma ezért egy korábbi azonosulást tört szét, de soha nem tudta teljesen megsemmisíteni.

Fiatal tanárként Kuncz közben Budapesten dolgozott. A tanári pálya megélhetést és társadalmi biztonságot adott, de egyre inkább az irodalom töltötte ki életét. Az iskolai munka, a kritikák, a folyóiratok és az utazások egymás mellett léteztek. Ez a kettős élet később Erdélyben is folytatódott, csak más formában. Kuncz soha nem tudott teljesen visszavonulni az íráshoz. Mindig voltak körülötte intézményi feladatok, szerkesztőségi ügyek, más szerzők kéziratai, levelek és viták.

Ebben a korszakban alakult ki az a kapcsolatrendszer is, amely haláláig elkísérte. Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Schöpflin Aladár, Laczkó Géza, később Móricz Zsigmond és mások nem pusztán nevek voltak Kuncz irodalmi környezetében. Egy olyan generáció tagjai voltak, amely a magyar irodalom modernizációját saját életfeladatának tekintette. Kuncz nem került közülük a legismertebb alkotók közé, de jelen volt ugyanabban a szellemi hálózatban.

Kosztolányival való kapcsolata különösen érdekes. Mindketten a nyelv és az európai kultúrák iránt érzékeny, rendkívül művelt írók voltak, bár alkotói

temperamentumuk lényegesen különbözött. Kosztolányi korán költőként és prózaíróként került a figyelem középpontjába. Kuncz sokáig háttérben maradt, kritizált, szerkesztett, tanított. 1931-ben mégis Kosztolányi volt azok egyike, akik azonnal felismerték a Fekete kolostor jelentőségét. A kapcsolat mélyén több mint két évtizednyi közös irodalmi múlt húzódott.

Babits szerepe hasonlóan fontos. Kuncz nemcsak a költőt és kritikust látta benne, hanem azt az irodalmi tekintélyt is, akinek ítélete különösen sokat jelentett számára. Halála előtt ezért várta olyan feszülten Babits véleményét a Fekete kolostorról. A betegség körül 1931-ben összegyűlő régi barátok valójában egy egész korszakot kapcsoltak össze. Az ifjúkori Budapest találkozott a haldokló Kuncz utolsó művével.

A századelő fiatal értelmiségi köreiben az irodalom és az élet nehezen választható el egymástól. A szerkesztőségek, kávéházak és lakások társasági hálózatai egyszerre szolgáltak barátságok, szerelmek, szakmai együttműködések és viták helyszínéül. Kuncz későbbi szerkesztői képességének egyik titka éppen az lehetett, hogy értette ennek a személyes irodalmi világnak a működését. Nemcsak szövegekhez, emberekhez is volt érzéke.

Ez később különösen fontossá vált Erdélyben. Egy kisebbségi irodalom megszervezését nem lehetett kizárólag esztétikai programmal elvégezni. Egymástól távol élő szerzőket kellett összekötni, eltérő politikai és vallási háttérű embereket kellett egy folyóirat vagy kiadó köré gyűjteni, konfliktusokat kellett elsimítani, és kapcsolatot kellett tartani Budapesttel. Kuncz erre a feladatra részben már a háború előtti években megtanult.

Ekkor azonban még semmi nem jelezte, hogy egyszer ilyen szerep vár rá. Az Osztrák–Magyar Monarchia stabil keretnek tűnt, Erdély nem kisebbségi magyar kultúra tere volt, hanem Magyarország része, Kolozsvár pedig ugyanahhoz az államhoz tartozott, mint Budapest. Kuncz generációja számára a nemzeti és az európai identitás közötti egyensúly egészen más kérdés volt, mint amivé 1918 után vált.

A fiatal Kuncz ezért szabadon élhette meg franciás orientációját. Nem kellett eldöntenie, hogy francia kultúrához való kötődése összeegyeztethető-e magyar identitásával. A kérdés önmagában értelmetlennek tűnt volna. Európai műveltség és magyar irodalom egymást erősítő fogalmak voltak számára. Később az erdélyi magyar irodalommal kapcsolatban is ugyanezt az elvet

képviselte: a kisebbségi helyzet nem jelentheti a szellemi bezárkózást.

Ebből a szempontból Franciaország nemcsak személyes szenvedély volt, hanem Kuncz kulturális programjának egyik forrása. Megtanulta, hogy egy irodalom erejét nem csupán nemzeti hagyománya adja, hanem az is, mennyire képes befogadni és közvetíteni más kultúrák eredményeit. Később szerkesztőként ezért tartotta fontosnak, hogy az erdélyi magyar irodalom ne provinciális önvédelemként határozza meg önmagát.

Fiatal éveiben a francia érdeklődés tudományos munkában is megjelent. Anatole France-ról és más francia szerzőkről írt, fordított, kritikákat közölt. Anatole France különösen közel állt ahhoz az értelmiségi magatartáshoz, amely Kunczot is vonzotta: ironikus távolságtartás, humanizmus, az intézményekkel szembeni kétely és az egyéni szabadság tisztelete. Kuncz nem csupán divatos francia szerzőket keresett. Egy olyan szellemi magatartást próbált elsajátítani, amelynek középpontjában az ember állt.

Később éppen ezt a humanizmust tette próbára a háború. A Fekete kolostor egyik legfontosabb kérdése abból született, hogy az európai műveltségbe vetett

bizalom miként élheti túl Európa önpusztítását. Kuncz még a háború előtt hitt abban, hogy a kultúra nemzeteken átívelő közösséget teremt. 1914 után saját életével kellett megtapasztalnia, milyen gyorsan semmisülhet meg ez a közösség politikai döntések hatására.

A történet tragikus iróniája éppen ezért 1914 nyarán teljesedett ki. Kuncz ismét Franciaországba utazott. Nem először, nem kalandvágyból, hanem egy számára ismerős és szeretett országba tért vissza. Bretagne tengerpartján töltötte szabadságát, miközben Európa politikai rendszere néhány hét alatt összeomlott körülötte. A szarajevói merénylet után kibontakozó diplomáciai válság eleinte távoli eseménynek tűnhetett. Július végére azonban már egymást követték a hadüzenetek.

Kuncz számára a háború kezdetének híre nem csupán történelmi fordulatot jelentett. Egyszerre változtatta meg személyes jogállását. Ami egyik nap még turistát, tanárt és Franciaország barátját jelentette, a következőn ellenséges állam polgárát. Az állampolgárság felülírta az egyéni kapcsolatokat, a műveltséget, a barátságokat és az érzelmeket. A modern állam gépezete Kunczban nem franciául beszélő, francia irodalmat szerető magyar értelmiségit látott, hanem az Osztrák–Magyar Monarchia

alattvalóját.

Ez az átváltozás a Fekete kolostor egyik legmélyebb tapasztalatává vált. Az ember egyik pillanatban még önmagának gondolja magát, a következőben azonban egy hivatalos kategória képviselője lesz. Ellenséges külföldi. Internálandó személy. Olyan fogalmak ezek, amelyek megszüntetik az életrajzi különbségeket. Tanár, mérnök, kereskedő, művész vagy munkás ugyanabba a csoportba kerülhet, ha útleveleiben ugyanaz az állampolgárság szerepel.

1914 nyarán Kuncz még nem sejthette, hogy ez az adminisztratív kategória közel öt évre meghatározza életét. Valószínűleg ő is gyors háborúra számított, ahogy Európa nagy része. Az első hetekben kevesen gondolták, hogy a konfliktus éveken át tart majd, birodalmakat dönt meg, milliókat öl meg, és teljes politikai térképeket rajzol át. Kuncz pedig végképp nem tudhatta, hogy amikor végül hazatér, az az ország, amelyből elindult, már nem létezik korábbi formájában.

Éppen ezért érdemes hosszabban időzni a háború előtti Kuncznál. A fogság későbbi elbeszélése csak akkor érthető igazán, ha tudjuk, mi veszett el 1914-ben. Nem csupán öt év szabadság. Kuncz addigi Európa-képe

omlott össze. Az a világ, amelyben Kolozsvárról Budapestre, Budapestről Párizsba lehetett utazni, és amelyben a kulturális kötődés fontosabbnak tűnhetett a politikai határoknál, néhány hét alatt megszűnt.

A későbbi erdélyi Kunczban mégis sok minden tovább élt ebből a fiatalemberből. Európai tájékozottsága, francia műveltsége, a különböző kulturális központok közötti közvetítés igénye, az irodalom intézményeinek fontosságába vetett hite és az emberekkel való kapcsolatteremtés képessége mind a háború előtti évek öröksége volt. A fogság nem egy másik embert teremtett belőle, hanem ezeket a tulajdonságokat helyezte szélsőséges próba alá.

A franciaországi internálás ezért nem pusztán történelmi baleset volt Kuncz életében. Éppen oda csapott le, ahol a legérzékenyebb volt. Ha egy közömbös országban éri a fogság, talán keserű emlék marad. Franciaország esetében azonban saját szellemi otthonának egyik pillére omlott össze. A kérdés ettől kezdve az volt, lehet-e egyáltalán visszatérni ahhoz a kultúrához, amelynek állama évekre megfosztotta szabadságától.

Mielőtt erre választ keresnénk, követnünk kell Kunczot Bretagne-ba, 1914 nyarára. A Párizst és Franciaországot rajongva szerető fiatal tanár ekkor még szabadságát töltötte. Néhány hét múlva azonban már nem az utazás folytatásáról vagy a hazatérés időpontjáról döntött. Mások döntöttek helyette. Ezzel kezdődött az az öt esztendő, amelyből később a Fekete kolostor megszületett.

3. 1914 nyara

1914 nyarán Kuncz Aladár nem egy veszélyes országnak tekintett Franciaországra. Éppen ellenkezőleg: olyan helyre érkezett vissza, amelyet évek óta ismert, szeretett és kulturálisan saját világának érzett. A korábbi utazások során megszerzett tapasztalat, a francia nyelv és irodalom ismerete, a személyes kapcsolatok mind azt erősítették benne, hogy Franciaország számára több egyszerű úti célnál. Éppen ezért válhatott különösen megrázóvá, hogy néhány hét alatt minden megváltozott körülötte.

A szarajevói merénylet híre már Európa-szerte nyugtalanságot keltett, de a háború tényleges kitörése sokak számára még július második felében is elképzelhetetlennek tűnt. Kuncz Bretagne-ban töltötte idejét, miközben diplomáciai jegyzékek, ultimátumok és mozgósítási parancsok egyre gyorsabban követték egymást. Az események ritmusa hirtelen felgyorsult. Ami egyik napon még politikai válságnak látszott, rövidesen általános európai háborúvá alakult.

Ebben a helyzetben az egyéni élet jelentősége gyorsan csökkent. Az utazók útlevele, állampolgársága és származási országa fontosabb lett személyes

kapcsolataiknál. A Franciaországban tartózkodó német és osztrák-magyar állampolgárok egyik pillanatról a másikra gyanús, ellenőrizendő, korlátozandó személyekké váltak. A közigazgatásnak egyszerű kategóriákra volt szüksége, a háborús logika pedig nem kedvezett az egyéni kivételeknek.

Kuncz számára különösen abszurd lehetett ez az átváltozás. A francia irodalom kutatója, Párizs lelkes látogatója és a francia kultúra közvetítője rövid időn belül ellenséges állam polgárává vált. Sem politikai nézetei, sem kulturális kötődése, sem személyes múltja nem számított igazán. Az állam szemében elsősorban az Osztrák-Magyar Monarchia alattvalója volt.

Ez a tapasztalat később a Fekete kolostor egyik legfontosabb alapmotívumává vált. Kuncz számára az internálás nemcsak szabadságvesztést jelentett, hanem annak felismerését is, milyen könnyen eltűnhet az egyén a hivatalos kategóriák mögött. A civil emberből nyilvántartási tétel, a vendégből potenciális veszélyforrás, az utazóból őrzött személy lett.

A háború első heteiben a francia hatóságok sem rendelkeztek mindenütt világos és egységes gyakorlattal arra nézve, mit kezdjenek az ellenséges államok

területükön rekedt állampolgáraival. A döntések helyenként változtak, a bizonytalanság pedig növelte az érintettek kiszolgáltatottságát. Az internálás nem hadifogság volt a szó klasszikus értelmében. Kuncz és társai közül sokan nem viseltek egyenruhát, nem harcoltak Franciaország ellen, és semmiféle katonai feladatot nem hajtottak végre. Egyszerűen rossz időben tartózkodtak rossz útlevéllal rossz helyen.

Ez a különbség később Kuncz művének egyik erkölcsi alapja lett. A Fekete kolostor szereplői nem katonai vereség következtében kerültek fogságba. Életük megszokott rendjéből emelte ki őket a háború, majd egy olyan közösségbe kényszerítette őket, amelyet sem szabad akaratukból, sem közös cél alapján nem választottak.

Az első napokban még sokan hihették, hogy az egész csak ideiglenes intézkedés. A háború kezdetén Európában széles körben elterjedt elképzelés volt, hogy a konfliktus rövid lesz. Néhány hónap, talán egy tél, és megszületik valamilyen rendezés. Az internált civilek reményeit is táplálhatta ez a várakozás. Ha a háború rövid, a fogság is rövid lehet.

A történelem másképp alakult. Az ideiglenesnek szánt intézkedések tartós rendszerré váltak. A frontok megmerevedtek, a veszteségek nőttek, a háború gazdasági és társadalmi következményei egyre mélyebbek lettek. Az internáltak számára az idő más jelentést kapott. Kezdetben napokban és hetekben gondolkodtak, később hónapokban, végül években.

Kuncz először Périgueux-be került. A Fekete kolostor későbbi szerkezetében ez az állomás még nem az a zárt, szimbolikus világ, amellyel Noirmoutier azonosul, inkább átmeneti tér. A civil szabadság és a tényleges internálás közötti állapot. Már itt megjelent azonban az új életforma legtöbb eleme: ellenőrzés, bizonytalanság, várakozás, a saját sors feletti döntés elvesztése.

Az internáltak csoportja társadalmilag rendkívül vegyes volt. Értelmiségiek, kereskedők, munkások, művészek és más foglalkozású emberek kerültek egymás mellé. A béke világában talán soha nem találkoztak volna, a táborban viszont közös helyzetük elmosta közöttük a korábbi társadalmi távolságok egy részét. Az ember értéke új szempontok szerint mérődött: ki tud alkalmazkodni, ki képes másokat megnyugtatni, ki őrzi meg humorát, ki omlik össze a bizonytalanság alatt.

Kuncz különös megfigyelőhelyzetbe került. Nem pusztán elszenvedte az eseményeket, hanem figyelte is a körülötte lévő embereket. Ebből még nem következett automatikusan, hogy egyszer könyvet ír majd róluk. A későbbi mű azonban azt mutatja, hogy az internálás során nemcsak események rögzültek benne, hanem karakterek, viselkedésformák és emberi reakciók is.

A fogság lassan külön társadalommá formálta az internáltakat. Olyan közösséggé, amelynek saját hierarchiái, konfliktusai, pletykái és reményei alakultak ki. A külvilág hírei felértékelődtek, egy levél vagy újsághír aránytalanul nagy érzelmi jelentőséget kapott. Az idő múlását nem a megszokott élet eseményei tagolták, hanem a postajárat, az ellenőrzés, az étkezés, az őrség változása vagy egy új rendelet.

Kuncz egyik legfontosabb későbbi felismerése éppen az volt, hogy a fogság nemcsak fizikai helyzet, hanem önálló lelkiállapot. A szabadság hiánya lassan átformálja az idő érzékelését, a társas kapcsolatokat és az önmagáról alkotott képet is. Az ember egy ideig a régi életéhez méri új helyzetét, később azonban a tábor válik viszonyítási ponttá.

A Fekete kolostor ereje jelentős részben abból fakad, hogy Kuncz nem kizárólag saját szenvedését helyezte a középpontba. A fogolyközösség egészét figyelte. Mások reményei, betegségei, furcsaságai és összeomlásai legalább olyan fontosak lettek számára, mint saját története. Ez a szemlélet már az internálás első időszakában kialakulhatott benne.

A civil internált különösen kiszolgáltatott helyzetben volt. A katona fogsága mögött legalább ott állt a háború hagyományos logikája: egyenruhát viselt, harcolt, fogságba esett. A civil esetében ez a logika hiányzott. Kuncz és társai nem feltétlenül értették, milyen konkrét veszélyt jelenthetnek Franciaország számára. Éppen ez növelhette a helyzet abszurditását.

A hatóságok szempontjai ugyanakkor érthetőek voltak a háborús állam logikáján belül. A kormányok kémkedéstől, szabotázsától és az ellenséges állampolgárok esetleges katonai felhasználásától tartottak. Az internálás ezért nem kizárólag francia sajátosság volt. A világháborúban több ország hasonló módon járt el területén rekedt ellenséges állampolgárokkal szemben. Kuncz történetének jelentőségét tehát nem az adja, hogy Franciaország valami példátlan rendszert hozott volna létre, hanem az,

hogy egy művelt civil szemszögéből rendkívüli részletességgel megmutatta, milyen következményekkel jár az ilyen rendszer az egyén számára.

Ez a különbségtétel azért fontos, mert Kuncz maga sem akarta egyszerű nemzeti vádirattá alakítani tapasztalatát. A Fekete kolostor egyik sajátossága, hogy a francia örök és hivatalnokok között is különbséget tesz. Vannak durvák, közömbösek és emberségesek. Nem egy nemzetet ítél meg, hanem helyzeteket és embereket.

Ez a magatartás annál figyelemreméltóbb, mert a fogság közben nyilvánvalóan erős érzelmek dolgoztak benne. A korábbi Franciaország-kép és a jelenlegi tapasztalat közötti ellentmondást nem lehetett egyszerűen feloldani. Az internálás minden napja azt bizonyította, hogy az idealizált kultúra mögött ugyanúgy működik az állami erőszak, mint más országokban.

Kuncz azonban nem mondott le arról, hogy különbséget tegyen állam és kultúra között. Ez később is meghatározta Franciaországhoz való viszonyát. A politikai döntésekért nem tette felelőssé teljes egészében azt a szellemi hagyományt, amelyet korábban megszeretett. Ez a különválasztás tette lehetővé, hogy a Fekete kolostor ne gyűlöletkönyvvé váljon.

Périgueux után Noirmoutier következett. Már maga a helyszín is különös kontrasztot teremtett. Az Atlanti-óceán partvidékének természetes szépsége és az internálás zártsága egymás mellett létezett. A tenger egyszerre jelentett szabadságot és határt. Látható volt, de elérhetetlen.

Noirmoutier neve később elválaszthatatlanná vált Kuncz könyvétől. A vár, amelybe az internáltak egy része került, a műben fokozatosan többet jelentett egyszerű épületnél. A falak, a sötét helyiségek és a közös élet körülményei saját szimbolikus teret hoztak létre. Innen ered a Fekete kolostor címének ereje is.

A hely elnevezése nem pusztán hangulati elem. A „kolostor” egyszerre idéz bezártságot, közösséget, fegyelmet és a külvilágtól való elszakadást. A „fekete” jelző pedig már önmagában is a reménytelenség és a sötétség képzetét kelti. Kuncz így egyetlen címben foglalta össze a fogság lelki tapasztalatát.

Noirmoutier-ben a közösségi élet fokozatosan szervezettebbé vált. Az internáltak felismerték, hogy tartósan kell berendezkedniük. A túléléshez nem volt elég fizikailag alkalmazkodni. Valamilyen szellemi rendet is teremteni kellett.

Olvastak, beszélgettek, előadásokat szerveztek, vitatkoztak, nyelveket tanultak, színházi előadásokat és más közösségi eseményeket hoztak létre. Az ilyen tevékenységek nem pusztán időtöltést jelentettek. A fogságban a kultúra önvédelemmé vált.

Kuncz számára ez különösen fontos tapasztalat lehetett. Egész későbbi életében hitt abban, hogy a kultúra közösséget képes teremteni. Noirmoutier-ben ezt szélsőséges körülmények között élhette át. Az internáltak szellemi élete nem szüntette meg a fogságot, de segített elviselhetőbbé tenni.

A tábor ugyanakkor nem vált idilli közösséggé. A bezártság felerősítette a konfliktusokat. Apró nézeteltérésekből súlyos viták keletkezhetnek, a társas feszültségek nehezebben oldódtak, mert senki nem tudott egyszerűen elmenni. A fogolytársak egymás számára egyszerre jelentettek támaszt és terhet.

Kuncz későbbi alakábrázolásának egyik legnagyobb erénye, hogy ezt az ellentmondást nem próbálta eltüntetni. A foglyok között vannak nagylelkű, önző, különc, nevetséges és tragikus figurák. A közösség nem erkölcsi példatár, hanem emberi világ.

A hosszú internálás alatt a személyiségek is változtak. Egyesek alkalmazkodtak, mások fokozatosan megtörtek. Volt, akit a remény tartott életben, másokat éppen a remények ismételt összeomlása tett egyre elkeseredettebbé.

A hírek különösen erősen befolyásolták a hangulatot. Minden diplomáciai értesülésből a szabadulás lehetőségét próbálták kiolvasni. Egy békéről szóló pletyka egész közösséget hozhatott izgalomba, majd ugyanilyen gyorsan következhetett a csalódás.

Ebben a közegben az idő elvesztette megszokott szerkezetét. A civil életben az ember jövőbeli terveket készít. Az internált számára a jövő egyetlen kérdésre szűkült: mikor lesz vége?

A Fekete kolostorban Kuncz később pontosan érzékeltette ezt az állapotot. A hónapok és évek nem egyszerű kronológiai egységek. Lelki korszakokká válnak. A kezdeti hitet lassan felváltja a beletörődés, majd időnként új remény ébred.

Noirmoutier után Île d'Yeu következett. Az internálás új helyszíne azonban nem jelentette a fogság megszűnését. Az évek halmozódásával inkább az vált egyre nyomasztóbbá, hogy az ideiglenes állapot

állandósult.

Kuncz számára közben a külvilág is megváltozott. A háború egyre több áldozatot követelt, és a Monarchia helyzete romlott. Mire a fogság vége közeledett, már nem pusztán saját korábbi életéhez kellett volna visszatérnie. Az egész politikai rendszer, amelyből elindult, összeomlóban volt.

Ez adta az internálás utolsó szakaszának egyik különös tragikumát. A foglyok hosszú éveken át a hazatérésről álmodtak, de közben maga az otthon változott meg. A Monarchia szétesése után Kuncz számára a hazatérés sem jelenthette egyszerűen 1914 megszakított életének folytatását.

A földrajzi hely ugyanaz lehetett, de a politikai valóság más lett. Kolozsvár és Erdély sorsa gyökeresen megváltozott, Magyarország határai pedig bizonytalanná váltak. Kuncz öt elveszített év után olyan Közép-Európába tért vissza, amely már nem az volt, amelyet elhagyott.

A fogság tehát kettős veszteséget okozott. Elvette életének öt évét, és közben eltűnt mögüle az a világ is, amelyhez vissza szeretett volna térni.

A Fekete kolostor később ennek a kettős veszteségnek lett egyik legfontosabb magyar irodalmi dokumentuma. Nem pusztán arról szól, milyen volt internáltnak lenni Franciaországban. Arról is, milyen érzés volt egy korszakot bezárva végignézni, majd a kapun kilépve felismerni, hogy odakint már új világ kezdődött.

Kuncz számára ez az új világ nem Budapesten, hanem egyre inkább Erdélyben kapott jelentést. Ehhez azonban előbb haza kellett térnie. Az öt év után következő szabadság ugyanis már nem a régi élethez vezetett vissza.

4. Hazatérés egy eltűnt országból

Amikor Kuncz Aladár 1919-ben végre elhagyhatta Franciaországot, a szabadság nem azt jelentette, hogy visszakapta az 1914-ben félbeszakadt életét. Öt évvel korábban az Osztrák–Magyar Monarchia polgáraként utazott el, olyan állam keretei közül, amelynek fennállását természetesnek tekintette. Mire hazafelé indult, a Monarchia megszűnt, Magyarország politikai rendszere többször átalakult, Erdély jövője eldőlőben volt, Kolozsvár pedig már egy másik állam részeként rendezte be mindennapjait. A visszatérés így nem egyszerű földrajzi mozgás lett, hanem szembesülés azzal, hogy az otthon, amelyet a fogság éveiben őrzött, közben történelmi emlékké vált.

A hosszú internálás alatt a hazatérés gondolata egyszerűnek tűnhetett. Az ember elképzei a vonatot, az ismerős utcákat, a régi szobát, barátokat, könyveket, a megszokott kávéházakat, mindazt, amitől erőszakkal elszakították. A fogság egyik lelki védekezése éppen az lehetett, hogy a külvilágot változatlannak képzeljék. Kuncz és társai azonban nem egy lefagyasztott Európába tértek vissza. A háború nemcsak frontokat és határokat

rajzolt át, hanem társadalmakat, politikai rendszereket, személyes kapcsolatokat is.

Budapest 1919-ben már nem az a város volt, amelyet Kuncz a háború előtt ismert. Az őszirózsás forradalom, a köztársaság, majd a Tanácsköztársaság rövid idő alatt egymást követő politikai rendszerei olyan bizonytalanságot teremtettek, amelyben a korábbi kulturális élet rendje sem állhatott változatlanul. Az irodalmi világ ugyan tovább létezett, de szereplőinek tapasztalatait átalakította a háború, a vereség, a társadalmi feszültség és a politikai radikalizálódás. A Nyugat köre is ugyanazokkal a kérdésekkel szembesült, amelyek az egész magyar értelmiséget foglalkoztatták: hogyan lehet folytatni egy olyan országban, amelynek politikai és földrajzi keretei éppen szétesnek.

Kuncz különös helyzetben érkezett haza. A háború éveit nem Magyarországon élte át, ezért a forradalmak és társadalmi változások közvetlen tapasztalata hiányzott számára. Ugyanakkor olyan szenvedést hordozott magával, amelyet itthon kevesen ismerhettek pontosan. A francia internálás története nem illeszkedett könnyen a háború magyar emlékezetébe. Nem frontkatona volt, nem orosz hadifogoly, nem menekült, hanem egy nyugati országban fogva tartott civil, akinek az élménye

egyszerre volt személyes trauma és történelmi különlegesség.

Az ilyen tapasztalat könnyen elszigetelhetette volna. Kuncz azonban nem fordult el az irodalomtól és a közélettől. A fogság után ismét bekapcsolódott a magyar kulturális életbe, kapcsolatokat épített, írt, tanított, és megpróbálta visszaszerezni azt a helyet, amelyből a háború öt évre kiszakította. Ez a visszatérés azonban már eleve ideiglenes jellegűnek bizonyult, mert Kuncz figyelme egyre inkább Erdély felé fordult.

Az erdélyi helyzet 1918 után gyökeresen megváltozott. A román hadsereg bevonulása, majd a trianoni béke következtében Kolozsvár és Erdély Romániához került. A magyar lakosság jelentős része egyik napról a másikra kisebbségi helyzetben találta magát. Az intézményi rendszer, amely addig a magyar állam részeként működött, átalakult, s az értelmiség előtt új kérdések jelentek meg. Maradni vagy elmenni? Hogyan lehet magyar nyelvű kulturális életet fenntartani új állami keretek között? Mit jelent nemzeti közösséghez tartozni akkor, ha az állam már nem azonos a nemzettel?

Kuncz számára ezek nem elméleti problémák voltak. Kolozsvár gyermek- és ifjúkorának egyik meghatározó

városa maradt, családi és kulturális kötődései oda vezettek. Ugyanakkor budapesti pályája, a Nyugathoz fűződő kapcsolatai és a főváros irodalmi közege erősen Magyarországhoz kötötték. Éppen ez a kettősség tette alkalmassá arra a szerepre, amelyet később vállalt: közvetíteni Budapest és az új helyzetbe került erdélyi magyar irodalom között.

Az 1920-as évek elején azonban ez még nem látszott ilyen világosan. A romániai magyar kulturális élet intézményei fokozatosan alakultak ki. A régi struktúrák egy része megszűnt vagy elvesztette korábbi háttérét, miközben új lapok, kiadók, irodalmi társaságok születtek. A bizonytalanság egyszerre jelentett veszélyt és lehetőséget. Nem létezett kész modell arra, hogyan kell kisebbségi irodalmat szervezni, ezért az első években minden döntésnek programértéke lehetett.

Kuncz ebben a helyzetben nem a bezárkózás felé indult. A francia kultúra iránti korábbi érdeklődése és a Nyugat szellemi környezetében szerzett tapasztalatai éppen arra ösztönözhatték, hogy az erdélyi magyar irodalmat ne önvédelmi rendszerként képzelje el. Az irodalom szerinte nem attól lesz erdélyi, hogy elzárja magát Budapesttől vagy Európától. Ellenkezőleg: akkor válhat jelentőssé, ha saját helyzetéből kiindulva képes

bekapcsolódni a szélesebb magyar és európai kultúrába.

Ez a gondolat később a transzilvanizmus egyik fontos értelmezési keretévé vált, bár Kuncz helyét nem lehet egyetlen eszmei címkével leírni. A transzilvanizmusnak több változata létezett, és szerzői eltérően gondolkodtak Erdély történelmi hagyományairól, a román-magyar viszonyról, a kisebbségi önszerveződésről és az irodalom feladatáról. Kuncz számára a lényeg sokkal inkább a kulturális nyitottság volt, mint egy merev politikai doktrína. A kisebbségi helyzetet nem értékként ünnepelte, de olyan adottságnak tekintette, amelyben új kulturális magatartást kell kialakítani.

Ebben a magatartásban a fogság éveinek tapasztalata is szerepet játszhatott. Kuncz Noirmoutier-ben megtanulta, hogy az emberi közösségek akkor is képesek kulturális életet teremteni, amikor a politikai körülmények ellenségesek vagy korlátozóak. Az internáltak könyveket olvastak, előadásokat rendeztek, nyelveket tanultak és színházat szerveztek. Erdélyben természetesen egészen más helyzettel találkozott, de a kulturális önszerveződés fontosságáról szerzett tapasztalat aligha lehetett idegen számára.

Kuncz 1923-ban költözött véglegesen Kolozsvárra. A döntés pályájának egyik legfontosabb fordulópontja volt. Budapest kulturális központjából olyan városba tért vissza, amelynek magyar értelmisége éppen új intézményi rendszert próbált kialakítani. Kuncz nem kényszerű száműzetésként élte meg ezt a lépést. A források inkább azt mutatják, hogy feladatot látott benne, s az erdélyi kulturális élet megszervezését olyan munkának tekintette, amelyben saját tapasztalatai különösen hasznosak lehetnek.

Az Ellenzék irodalmi rovatának vezetése hamar megmutatta, milyen szerkesztői elveket képvisel. Nem egyetlen írói csoport vagy politikai irányzat lapját akarta létrehozni, hanem szélesebb irodalmi nyilvánosságot. Szerkesztőként olyan szerzőket próbált megszólaltatni, akik között jelentős esztétikai és világnézeti különbségek voltak. A minőség és a kulturális jelentőség fontosabbnak tűnt számára annál, hogy minden szerző ugyanahhoz a táborhoz tartozzon.

Ez a hozzáállás nem jelentett elvi semlegességet. Kuncznak határozott ízlése és kulturális programja volt. A provincializmust, a bezárkózást és az önmagába forduló kisebbségi szemléletet veszélyesnek tartotta. Erdély magyar irodalmának szerinte nem elegendő saját

közösségének sérelmeit és mindennapi problémáit ismételnie. Olyan műveket kellett létrehoznia, amelyek helyi tapasztalatból indulnak ki, de egyetemes emberi kérdéseket tudnak megfogalmazni.

Saját későbbi nagy könyve pontosan ezt az elvet valósította meg. A Fekete kolostor nagyon konkrét helyről és történelmi eseményből indul ki, mégsem azért vált jelentőssé, mert részletes információkat közöl a francia internálásról. Az olvasót a bezártság, a kiszolgáltatottság, az emberi méltóság és a közösségi viselkedés kérdéseivel szembesíti. Kuncz szerkesztőként hasonló mércét alkalmazott másokra is: az erdélyi irodalom akkor lehet igazán fontos, ha több lesz regionális dokumentumnál.

Kolozsvár ekkor sokkal kisebb kulturális piacot jelentett Budapestnél. A magyar olvasóközönség korlátozott volt, a könyvkiadás anyagi feltételei bizonytalanok, az írók többsége más foglalkozásból élt. Egy folyóirat vagy kiadó fennmaradása állandó szervezést igényelt. Kuncz munkája ezért messze túlmutatott a hagyományos szerkesztői feladatokon. Levelezett, kéziratokat kért, kapcsolatokat közvetített, szerzőket bátorított, vitákat próbált csillapítani, és közben Budapest felé is képviselte az erdélyi irodalmat.

Ebben a szerepben előnyére vált, hogy nem Erdélyben kezdte irodalmi pályáját. Volt összehasonlítási alapja, személyesen ismerte a magyar főváros fontos szerzőit és szerkesztőit, tudta, hogyan működik egy országos jelentőségű folyóirat. Nem kellett levelekből megismernie Babitsot, Kosztolányit vagy Schöpflint, mert régi kapcsolat fűzte hozzájuk. Amikor erdélyi szerzőket ajánlott Budapestre, vagy budapesti írókat próbált megnyerni egy erdélyi lap számára, létező személyes hálózatot használt.

Az ilyen közvetítő szerep ritkán látványos. A könyvek címlapján a szerző neve szerepel, a kritika az alkotást elemzi, az irodalomtörténet pedig hajlamos nagy művek és nagy írók köré rendezni a korszakot. A háttérben azonban szerkesztők, levelezők és szervezők munkája teszi lehetővé, hogy ezek a művek egyáltalán eljussanak az olvasóhoz. Kuncz pályájának jelentős része ebben a láthatatlan munkában telt.

Ez magyarázza azt is, miért maradt viszonylag kevés nagyobb szépirodalmi műve. Nem azért, mert ne lett volna írói ambíciója. Idejét és energiáját folyamatosan megosztotta saját munkája és az irodalmi közösség ügyei között. Szerkesztőként gyakran mások kézírataival foglalkozott akkor is, amikor saját műveit írhatta volna. A

későbbi visszaemlékezésekben újra és újra felbukkan ez a készség: Kuncz képes volt hosszú időt fordítani mások írásaira, javításokra, tanácsokra és szerkesztési kérdésekre.

A személyiségéhez ez a szerep láthatóan illett. Nem tartozott a távolságtartó szerkesztők közé, akik pusztán elfogadnak vagy visszautasítanak kéziratokat. Kapcsolatot épített a szerzőkkel, beszélgetett velük, javaslatokat tett, és igyekezett megérteni, milyen irányba fejlődhet egy-egy író. Emiatt különösen fontos szerepet játszott több erdélyi szerző pályájának alakulásában.

A szerkesztői munka ugyanakkor konfliktusokat is jelentett. Egy kisebbségi kulturális közegben az irodalmi viták könnyen politikai vagy személyes jelentést kaptak. Minden döntést lehetett valamelyik irányzat támogatásaként vagy mellőzéseként értelmezni. Kuncz nyitottsága ezért folyamatos egyensúlyozást követelt. Olyan közös fórumot akart teremteni, amelyben eltérő világnézetű szerzők is megférhetnek, miközben az irodalmi színvonalból nem kívánt engedni.

Ebben a helyzetben vált egyre fontosabbá az erdélyi magyar irodalom intézményi összefogásának gondolata. A húszas évek közepére már több jelentős szerző és

folyóirat működött, de a kulturális élet még töredezett volt. Szükség volt olyan fórumokra, amelyek nemcsak publikációs lehetőséget adnak, hanem közös identitást és nyilvánosságot is teremtenek.

Az 1926-os marosvécsi találkozó ebben a folyamatban fontos állomás lett. Kemény János meghívására írók gyűltek össze a vécsi kastélyban, és az ott kialakuló közösség később az Erdélyi Helikon köré szerveződött. Kuncz ebben a folyamatban meghatározó szerepet vállalt, de az esemény jelentőségét itt nem szükséges részletesen újra elmondani. A marosvécsi találkozó története önmagában is külön könyv tárgya lehet, Kuncz pályája szempontjából azonban elsősorban azért fontos, mert megteremtette azt a közösségi keretet, amelyben szerkesztői elképzeléseit magasabb szinten valósíthatta meg.

Kuncz számára Marosvécs nem romantikus írói menedék volt, hanem munkatér. A találkozások, viták és személyes kapcsolatok mögött az erdélyi magyar irodalom működőképességének kérdése állt. Hogyan lehet eltérő politikai és vallási háttérű írókat közös intézményben tartani? Milyen viszony legyen Budapesthez? Hol húzódik az erdélyi sajátosság és az összmagyar irodalom közötti határ? Ezek a kérdések

sokkal fontosabbak voltak annál, hogy a résztvevők egyszerűen egy közös irodalmi programot fogalmazzanak meg.

Kuncz válasza következetesen a nyitottság felé mutatott. Nem akarta, hogy Erdély irodalmi rezervátummá váljon. A kisebbségi sorsból következő saját tapasztalatot értéknek tekintette, de csak akkor, ha az nem vezetett kulturális elszigetelődéshez. Az erdélyi íróknak kapcsolatban kellett maradniuk Budapesttel, ugyanakkor Románia más kultúráit és Európa szellemi mozgásait is figyelniük kellett.

A francia orientáció ebben a gondolkodásban továbbra is jelen volt. Az internálás nem semmisítette meg Kuncz korábbi kulturális kötődését. Ez talán az egyik legfontosabb bizonyítéka annak, hogy az öt év fogságát mennyire összetetten dolgozta fel. Megőrizte a képességet arra, hogy különválassa a háborús állam cselekedeteit attól a kultúrától, amelyet szeretett.

A húszas évek Kuncza ezért már nem ugyanaz az ember volt, aki 1914-ben Bretagne-ban várta a nyár folytatását, de nem is szakított teljesen korábbi önmagával. A fogság tapasztalata mélyebb emberismeretet, nagyobb türelmet és talán több kételyt

adott neki, miközben alapvető kulturális értékrendjét nem változtatta meg. Továbbra is az európai műveltség, a humanizmus és az irodalom közvetítő erejében hitt.

Ezek az évek azonban egy másik folyamatot is elindítottak. Az internálás emlékei nem tűntek el. Kuncz beszélt róluk, részleteket írt meg, régi fogolytársaival tartotta a kapcsolatot, de sokáig nem született meg az a könyv, amely később a Fekete kolostor címet kapta. Mintha előbb távolságra lett volna szüksége ahhoz, hogy az öt évet ne pusztán emlékezésként, hanem irodalomként tudja látni.

A késlekedés mögött gyakorlati okok is álltak. Szerkesztői munkája rengeteg időt vett el, és az erdélyi kulturális életben szinte folyamatosan szükség volt rá. Amikor mások kéziratait olvasta, találkozókát szervezett vagy lapot szerkesztett, saját nagy művének megírása háttérbe szorult. Az emlékezés könyve így éppen annak az embernek az életében halasztódott el, aki mások írásainak megszületését segítette.

Az idő múlása közben változtatta az emlékeket. Az 1914-es megaláztatás, az első noirmoutier-i hónapok vagy az Île d'Yeu-n átélt válságok 1925-ben már nem ugyanúgy jelentek meg Kuncz tudatában, mint

közvetlenül hazatérése után. Egyes részletek elhalványultak, mások felértékelődtek, emberek alakja jelképesebb jelentést kapott. A későbbi regény ezért nem lehetett egyszerű másolata annak, amit az internált Kuncz naponta átélt.

Éppen ez teszi majd különösen érdekessé a Fekete kolostor keletkezésének vizsgálatát. Hol őriz dokumentumot, és hol alakítja át az emléket? Mely szereplőket rajzolja meg szinte portrészzerűen, és kikből teremt irodalmi alakot? Mennyire pontos a kronológia, és hol rendel egymás mellé olyan eseményeket, amelyek között a valóságban nagyobb időbeli távolság volt?

A kérdésekre azért is érdemes válaszokat keresni, mert Kuncz saját maga nevezte regénynek a művet. Ez nem menekülés volt a történeti pontosság követelménye elől. Inkább annak felismerése, hogy a puszta tények még nem alkotnak művet. A fogság története akkor válhatott irodalommá, amikor az eseményekből jelentéssel bíró szerkezet született.

Kuncz ekkor már dolgozott másik nagyobb prózai vállalkozásán, a később posztumusz megjelent Felleg a város felett című regényen is. A két mű összevetése jól mutatja, hogy a Fekete kolostorban találta meg igazán

azt a prózai formát, amely személyes tapasztalatát, történelmi tudását és emberismeretét a legerősebben tudta egyesíteni. A Felleg a város felett csak Kuncz halála után jutott el az olvasókhoz, ezért a két regény fogadtatásának sorrendjét nem érdemes úgy kezelni, mintha maga a szerző is összevethette volna a sikereiket.

A Fekete kolostorhoz vezető út tehát Erdélyben folytatódott. Kuncz egyre fontosabb szerkesztő lett, miközben saját nagy története változatlanul benne élt. A húszas évek végére azonban már egyre kevésbé lehetett halogatni. Az első világháborúról sorra jelentek meg a jelentős európai könyvek, a háborús nemzedék megkezdte saját emlékezetének megteremtését, és Kuncz számára is világossá válhatott, hogy az ő története csak akkor marad meg, ha megírja.

Az internálás során elvesztett öt év ekkor kapott új értelmet. Ami korábban az életből kihasított időnek tűnt, lassan egy készülő könyv anyagává vált. A fogság emlékei azonban nem vártak mozdulatlanul arra, hogy papírra kerüljenek. Tizenegy, tizenkét, majd tizenöt év telt el, és közben Kuncz maga is megváltozott.

A következő kérdés ezért már nem az, hogyan tért haza a Fekete kolostor foglya. Sokkal inkább az, mikor és

hogyan lett a túlélőből író, aki képes volt visszamenni ugyanabba a világba, amelyből egyszer már kiszabadult.

HÁTTÉRGYÁR

5. A Fekete kolostor emlékezete

Kuncz Aladár sokáig nem tudta, vagy talán nem akarta közvetlenül nagy könyvvé alakítani a franciaországi internálás éveit. A háború után visszatért az irodalmi életbe, tanított, kritikákat írt, szerkesztett, majd egyre nagyobb szerepet vállalt az erdélyi magyar kultúra megszervezésében. A fogság tapasztalata közben nem tűnt el, csak más helyre került benne. Már nem a mindennapi túléléshez kapcsolódott, hanem az emlékezethez. Az egykori tábor lassan irodalmi térré változott, a fogolytársak pedig olyan alakokká, akiknek történetét nemcsak felidézni, hanem értelmezni is kellett.

A késlekedés önmagában is jelentős. Ha Kuncz közvetlenül 1919 vagy 1920 után írja meg a könyvet, alighanem más mű születik. Közelebb lett volna a sérelem, frissebbek a megaláztatások, élesebbek a politikai indulatok. A több mint egy évtizedes távolság viszont lehetővé tette, hogy az események mögött szerkezetet, az egyéni szenvedés mögött pedig általános emberi helyzeteket lásson. Az emlékezés nem csupán megőrizte a múltat, hanem átalakította.

Ez a folyamat minden önéletrajzi írás egyik alapvető problémája. Az ember nem ugyanúgy emlékszik húszévesen, mint negyvenévesen, és nem ugyanúgy mond el egy történetet közvetlenül az esemény után, mint másfél évtizeddel később. A múlt tényei nem változnak meg, de jelentésük igen. Egy korábban mellékesnek tűnő jelenet később központivá válhat, miközben egy valaha meghatározó konfliktus elveszítheti jelentőségét. Kuncz számára a fogság évei is fokozatosan ilyen újrarendezett emlékezetté váltak.

A Fekete kolostor ezért egyszerre dokumentum és irodalmi konstrukció. Helyszínei azonosíthatók, szereplőinek jelentős része valóban létezett, az internálás történeti kerete ellenőrizhető. A mű mégsem egyszerű napló, és nem is hivatalos fogolytörténet. Kuncz emlékezetből szerkesztett, válogatott, időt sűrített, jeleneteket helyezett egymás mellé, alakokat emelt előtérbe és másokat háttérbe szorított. Mindazt megtette, amit egy regényíró tesz, miközben anyagának alapja saját élete maradt.

A könyv egyik legfontosabb döntése éppen az, hogy nem a szerző áll minden jelenet középpontjában. Kuncz gyakran háttérbe húzódik, megfigyelővé válik, és hagyja, hogy a fogolytársak töltsék ki a teret. Ettől a Fekete

kolostor nem egyetlen ember mártírtörténete, hanem egy közösség története lesz. A fogság társadalma válik főszereplővé, amelyben az emberek a bezártság hatására lassan másként viselkednek, mint korábbi életükben.

Ez a szerzői választás sokat elárul Kunczról is. Egész pályáján különös érzéke volt ahhoz, hogy másokat figyeljen. Kritikusként szövegek mögött szerzői karaktereket keresett, szerkesztőként emberek közötti kapcsolatokat kellett értenie, az internálásban pedig ugyanilyen figyelemmel nézte fogolytársait. A Fekete kolostorban az emberi viselkedés apró változásai sokszor fontosabbak a nagy történelmi eseményeknél.

A fogság közössége önmagában is rendkívüli társadalmi kísérletnek tekinthető. Olyan embereket zártak össze, akik békeidőben aligha éltek volna egymás közelében. Különbözött származásuk, műveltségük, foglalkozásuk és társadalmi helyzetük, mégis ugyanazoknak a szabályoknak kellett alávetniük magukat. A korábbi társadalmi rang egy része elvesztette jelentőségét, miközben más tulajdonságok felértékelődtek. Aki talpraesett volt, aki nyelvet tudott, aki másokat meg tudott nyugtatni vagy valamilyen gyakorlati problémát meg tudott oldani, újfajta tekintélyre tehetett szert.

Kuncz sok szereplőjét éppen ebben az átalakulásban mutatja meg. Nem az érdeklő elsősorban, hogy milyen emberek voltak a fogság előtt, hanem az, mit tesz velük a bezártság. Valaki nevetségessé válik, más méltóságteljesebb lesz, mint korábbi életében, megint más fokozatosan elveszíti lelki egyensúlyát. A tábor ily módon nemcsak fizikai helyszín, hanem nagyító, amely felnagyítja a személyiség rejtettebb vonásait.

A Fekete kolostor olvasásakor ezért érdemes óvatosnak lenni a szereplők valós személyekkel való azonosításával. A történeti kutatás számára természetesen fontos, kik álltak az egyes alakok mögött, és a fogolytársak életrajza sok esetben további részletekkel szolgálhat. Irodalmi szempontból azonban ennél fontosabb, hogy Kuncz milyen szerepet ad nekik a könyvben. A valós személyből akkor lesz regényalak, amikor a szerző egy nagyobb történet szerkezetében helyezi el.

A fogolytársak között több olyan ember is akadt, aki később maga is jelentős kulturális vagy tudományos pályát futott be. Ez utólag különös fényt ad az internálás közegének. A tábor idején azonban jövőbeli teljesítményük még nem volt ismert. Kuncz azt a pillanatot rögzítette, amikor mindannyian ugyanannak a

kényszerhelyzetnek a részesei voltak, és egyikük sem tudhatta, milyen élet vár rá, ha egyszer kiszabadul.

A bezártság egyik legnehezebben ábrázolható következménye az idő átalakulása. Kuncz könyvében ezt nem elméleti fejtegetésekből, hanem ismétlődésekből és hangulatváltozásokból érezzük. Egy idő után minden nap hasonlít az előzőhöz, miközben az emberek mégis görcsösen figyelik a híreket. A táborban minden apró jel arra szolgálhat, hogy a foglyok a közelgő szabadulás bizonyítékát lássák benne, majd újra csalódjanak.

Az ismétlődő remény és csalódás lassan felőrli az embert. A bizonytalanul hosszú fogság ebből a szempontból más lelki terhet jelent, mint a pontosan kiszabott büntetés. A rab nem tudja, hány napot kell még kibírnia, ezért nem tud egy meghatározott dátum felé haladni. A háború végétől függ, amelyre semmilyen befolyása nincs. Kuncz jól érzékelteti ezt az állapotot: a foglyok saját életük időrendjét átadják a világpolitika eseményeinek.

A külvilágból érkező hírek emiatt szinte vallásos jelentőségre tesznek szert. Egy diplomáciai pletyka, békekezdeményezés vagy frontváltozás órákra, napokra megváltoztathatja a tábor hangulatát. Az internáltak

olyan eseményeket próbálnak értelmezni, amelyekről töredékes információik vannak, és amelyek jelentőségét saját szabadulásuk esélye szerint mérik. A nagy történelem így egészen személyes formában jelenik meg.

Kuncz a háborút sem a hadvezérek, sem a csaták felől mutatja be. A front többnyire távol van, mégis minden döntését meghatározza. Ez a távolság adja a könyv sajátos nézőpontját. Az internáltak nem vesznek részt a harcokban, mégis a háború teljes hatalmát érzik. Nem lőnek rájuk, de életük minden percét a háború szabályozza.

Ez a perspektíva különbözteti meg a Fekete kolostort a korszak sok háborús regényétől. Remarque vagy más frontírók a lövészárkok tapasztalatából mutatták meg az első világháború értelmetlenségét. Kuncz a civil ember oldaláról jut hasonló következtetéshez. Nála a háború egyik legfélelmetesebb tulajdonsága az, hogy olyan emberek életét is teljesen átalakítja, akik egyetlen fegyvert sem emeltek fel.

A civil internálás története ezért a modern állam működéséről is szól. A háborús helyzetben az egyén jogait könnyen felülírja a biztonságra hivatkozó állami logika. A kategória fontosabbá válik az egyénnél, és a

hatóság számára sokszor nem az számít, mit tett valaki, hanem hogy milyen útlevéllal rendelkezik. Kuncz számára, aki egész korábbi életében a kultúrák közötti átjárásban hitt, ez különösen keserű tapasztalat lehetett.

Mégsem ebből vezette le azt, hogy az emberek vagy nemzetek alapvetően ellenségesek egymással. Éppen ellenkezőleg, a könyv számos jelenete arra mutat rá, hogy az állami konfliktus és az egyéni emberi kapcsolat nem mindig esik egybe. Francia civilek segíthetnek a foglyokon, egy őr lehet együttérző, miközben egy másik kíméletlenül viselkedik. Kuncz nem engedi, hogy a nemzeti kategóriák teljesen eltakarják az egyéni felelősséget.

Ez a megkülönböztetés volt talán a legnehezebb mindabból, amit az emlékezés során végre kellett hajtania. A személyes sérelem könnyen általánosítható. Akit egy ország hatóságai éveken át bezárnak, könnyen az egész országot azonosíthatja velük. Kuncz azonban kulturális kötődését sem akarta megtagadni, és saját tapasztalatának igazságát sem kívánta megszelídíteni. A két nézőpont feszültségét inkább megtartotta.

Ez teszi különösen érdekessé a francia recepciót is. Amikor a könyv francia fordítása később megjelent, olyan

társadalom olvasói találkozhattak vele, amely saját országának háborús intézkedéseiről kapott külső nézőpontú beszámolót. Kuncz hangjának hitelességét éppen az növelte, hogy nem gyűlöletből írt. Az olvasó nem vádaskodó pamflettel, hanem részletes és sokszor önkritikus emberábrázolással találkozott.

A könyv humanizmusa ugyanakkor nem jelent szelídséget. Kuncz nagyon pontosan megmutatja a megaláztatást, a kiszolgáltatottságot és a testi szenvedést. Nem felejt el a betegségeket, az éhezést, a rossz körülményeket vagy a hatósági önkényt. Az ítélet ereje éppen abból fakad, hogy nincs szüksége túlzásra. A helyzet önmagában elég súlyos.

A betegség a fogolytársadalom egyik legnagyobb félelme volt. Zárt közösségben, korlátozott higiéniai és orvosi lehetőségek között minden járvány különös veszélyt jelentett. A testi gyengeség ráadásul lelki hatással is járt: aki hosszú ideje bizonytalan körülmények között élt, annak szervezetét és ellenálló képességét is próbára tette a fogság.

Kuncz saját későbbi betegsége miatt ezek a jelenetek utólag még súlyosabb jelentést kapnak. Amikor 1931-ben a Fekete kolostor megjelenése idején maga is kórházi

kezelések és orvosi vizsgálatok között élt, az olvasók még nem feltétlenül kapcsolták össze a két tapasztalatot. Az utókor számára azonban óhatatlanul egymás mellé kerül a fiatal internált teste és a negyvenöt éves író betegsége. Mindkét helyzetben az ember olyan folyamatoknak van kiszolgáltatva, amelyeket nem tud irányítani.

Az internálás közben a kultúra éppen ennek az irányításvesztésnek az ellenszere lett. Az olvasás, tanulás, beszélgetés és színház nem változtatta meg a tábor jogi státusát, de lehetővé tette, hogy a foglyok életük legalább egy részét saját döntésük szerint rendezzék be. Aki előadást tartott vagy szerepet tanult, néhány órára nem csupán internált volt.

Kuncz későbbi erdélyi pályája felől nézve ennek különös jelentősége van. Noirmoutier-ben saját szemével láthatta, hogyan válik a kultúra közösségteremtő erővé olyan helyzetben, amikor a politikai környezet szinte minden mást meghatároz. Erdélyben már egészen más körülmények között, de ugyanezt az alapelvet követte: az irodalom nem luxus, hanem egy közösség önfenntartásának egyik formája.

Nem lenne helyes az erdélyi irodalomszervezőt egyszerűen a noirmoutier-i tapasztalatból levezetni. Az

élet ritkán működik ilyen egyenes oksági láncok szerint. Mégis feltűnő a folytonosság. Kuncz mindkét helyzetben olyan közösségben találta magát, amelynek külső körülményeit nem maga választotta meg, és mindkét helyzetben kulturális együttműködéssel próbált tágabb teret teremteni.

A Fekete kolostor megírása ezért nemcsak egy régi adósság rendezése lehetett számára. Visszatekintés volt arra a tapasztalatra, amelyből későbbi életének több alapvető felismerése is táplálkozott. Miközben az internálás szereplőit felidézte, saját pályájának eredetét is újraértelmezte.

Az emlékezésben azonban mindig ott van a bizonytalanság. Kuncz nem vezetett olyan folyamatos naplót, amelyből tizenöt évvel később minden jelenetet egyszerűen átvehetett volna. Egyes részleteket dokumentumok, levelek vagy más fogolytársak emlékei erősíthettek meg, másokat saját emlékezete őrzött. A regény és a történeti forrás közötti határ ezért nem mindenütt húzható meg pontosan.

Ez nem csökkenti a könyv értékét, inkább megmutatja, milyen természetű forrással van dolgunk. A Fekete kolostor nem az internálótábor hivatalos története,

hanem annak irodalmi emlékezete. Azt mutatja meg, hogyan értelmezte Kuncz másfél évtizeddel később azt, amit huszonéves és harmincas éve elején átélt.

A történész ezért más kérdéseket tesz fel a könyvnek, mint az irodalmi olvasó. Megpróbálhatja ellenőrizni a dátumokat, személyeket, helyszíneket és intézkedéseket, összevetheti más beszámolókkal és francia dokumentumokkal. Az irodalmi értelmezés ezzel szemben azt kérdezi, miért éppen ezeket a jeleneteket választotta Kuncz, hogyan építette fel a szereplőket, és milyen jelentést adott az eseményeknek.

A két megközelítés nem zárja ki egymást. Éppen együtt teszik lehetővé, hogy közelebb kerüljünk a mű működéséhez. Ha kiderül, hogy egy jelenetet Kuncz időben elmozdított vagy több tapasztalatból sűrített össze, az nem feltétlenül tévedés. Lehet tudatos írói döntés, amelynek célja a történet belső rendjének megteremtése.

Ebből a szempontból különösen fontosak azok a fogolytársak, akik saját emlékeket is hagytak hátra. Az ő beszámolóik segítségével ugyanazt a helyzetet több nézőpontból lehet rekonstruálni. A különbségek pedig sokszor többet mondanak, mint az egyezések.

Megmutatják, hogyan dolgozik az emlékezet, és mennyire eltérően élhet át két ember ugyanazon a helyen ugyanazt az eseményt.

Kuncz könyvének egyik paradoxona, hogy a személyes emlékezésből éppen a személyes kizárólagosságot próbálta eltávolítani. Saját történetét azért beszéli el, hogy mások történetét is megőrizze. Sok szereplő számára a Fekete kolostor lett az a hely, ahol nevük vagy alakjuk fennmaradt, miközben önálló életrajzukat az utókor alig ismeri.

A regény ezért emlékmű is. Nem márványból vagy bronzból készült, hanem jelenetekből, párbeszédéből és emberi gesztusokból. Kuncz olyan embereknek adott irodalmi utóéletet, akiknek jelentős része egyébként elveszett volna a világháború milliós tömegében.

Ez a megőrző szándék magyarázhatja a könyv részletgazdagságát is. Apró szokások, ruhadarabok, gesztusok és mondatok maradnak meg benne, amelyek egy hivatalos történeti összefoglalóból szükségképpen kimaradnának. Kuncz számára azonban éppen ezek tették valóságossá az embereket. Az internált nem statisztikai adat volt, hanem valaki, aki félt, reménykedett, ingerült lett, tréfált vagy szégyellte saját

gyengességét.

A Fekete kolostorban ezért az első világháború nagy történelmi eseményei sokszor csak háttérként jelennek meg. A versailles-i világ megszületéséhez vezető politikai folyamatokról más könyvek sokkal többet mondanak. Kuncz művének jelentősége ott kezdődik, ahol a diplomáciai iratok többnyire elhallgatnak: mit jelentett mindez egy bezárt embernek hétfő reggel vagy egy téli estén.

Ez a nézőpont tette lehetővé, hogy a könyv a saját korszakán túl is érthető maradjon. Az olvasónak nem kell részletesen ismernie az első világháború diplomáciatörténetét ahhoz, hogy megértse a bizonytalan idejű bezártság, a honvágy vagy az ismételten megghiúsuló remény tapasztalatát. Kuncz konkrét történelmi helyzetből olyan emberi problémákat emelt ki, amelyek nem kötődnek kizárólag 1914 és 1919 közé.

A mű megírásához azonban előbb ismét be kellett zárnia magát ebbe a világba. Kortársai visszaemlékezései szerint a munka idején Kuncz egyre intenzívebben élt együtt régi emlékeivel. Társasági és szerkesztői kötelezettségeit amennyire lehetett háttérbe szorította, hogy a könyvet befejezze. Az évekig halogatott történet

egyszerre sürgőssé vált.

Hogy mennyire érezte saját idejének fogyását, azt nehéz bizonyossággal megmondani. Utólag könnyű a betegség és a könyv befejezése közé végzetszerű kapcsolatot rajzolni. A tény azonban így is megrendítő: Kuncz nagy műve lényegében közvetlenül súlyos betegsége előtt készült el, és már nem volt lehetősége arra, hogy sikerének hosszabb távú következményeit megtapasztalja.

A kézirat befejezésével viszont az internálás megszűnt kizárólag személyes emlék lenni. Könyvvé vált, amelyet mások vitathattak, dicsérhettek, fordíthattak, rövidíthettek vagy később akár cenzúrázhattak. Ettől a pillanattól a Fekete kolostor története már nemcsak Kuncz története volt.

A szerző emlékezete találkozott az olvasók emlékezetével, majd különböző korszakok politikai igényeivel. A könyv jelentése újra és újra változott attól függően, ki és mikor olvasta. 1931-ben friss háborús emlékezetként, később antifasiszta vagy humanista műként, más korszakokban a kisebbségi magyar irodalom klasszikusaként értelmezték.

Éppen ezért a Fekete kolostor utóélete legalább olyan érdekes, mint megszületése. Kuncz 1931-ben befejezte a szöveget, de a mű története valójában ekkor kezdődött. A következő évtizedekben kiadók, kritikusok és politikai rendszerek próbálták eldönteni, milyen Kuncz Aladárt szeretnének látni benne.

A könyv túlélte szerzőjét, de közben maga is változott. Bizonyos kiadásokból mondatok és részletek tűntek el, mások visszakerültek, az értelmezések pedig hol egyik, hol másik oldalát emelték ki. Ha meg akarjuk érteni, mi lett Kuncz Aladárból az utókor számára, ezt a második történetet is végig kell követnünk.

6. A könyv útja az olvasókhoz

A Fekete kolostor megjelenésekor Kuncz Aladár már nem kezdő író volt, de az olvasóközönség nagy része mégis úgy találkozott vele, mintha hirtelen lépett volna elő az irodalmi háttérből. A kritikusok, szerkesztők és erdélyi olvasók ismerték a nevét, tudták, hogy az Erdélyi Helikon egyik meghatározó alakja, ismerték tanulmányait, kritikáit és korábbi prózáját. A szélesebb nyilvánosság számára azonban a Fekete kolostor volt az a mű, amely egyszerre adott arcot és súlyt a névnek. Kuncz életében először fordult elő, hogy nem szerkesztőként segítette mások könyvének útját, hanem saját műve vált eseménnyé.

A fogadtatás gyorsasága különösen feltűnő volt. A könyvről rövid időn belül egymástól eltérő világnézetű lapok és kritikusok írtak, s bár az értelmezések nem voltak azonosak, abban meglepően nagy egyetértés mutatkozott, hogy jelentős mű született. Ez már önmagában fontos jelzés volt egy olyan korban, amikor az irodalmi élet politikai, esztétikai és regionális táborokra tagolódott. A Fekete kolostor olyan olvasási lehetőséget kínált, amelyet nehéz volt egyetlen irányzat keretei közé szorítani.

A korai kritikák egyik visszatérő megállapítása az volt, hogy Kuncz könyve nem pusztán fogságtörténet. A világháború utáni másfél évtizedben számos visszaemlékezés, hadifogoly-napló és háborús regény jelent meg, ezért önmagában az internálás témája már nem számított újdonságnak. Kuncz műve mégis eltért ettől a tömegetől, mert nem a rendkívüli események felsorolására épült, hanem a fogságban élő közösség lassú átalakulására. A kritikusok közül többen éppen azt tartották értékének, hogy a szerző nem hőstörténetet és nem politikai vádiratot írt.

A Fekete kolostor középpontjában nem az állt, hogy Kuncz igazolja saját szenvedését. Az olvasó elé egy zárt világ került, amelynek szereplői folyamatosan próbáltak alkalmazkodni a szabadság hiányához. A fogolytábor így egyfajta társadalmi laboratóriummá vált, ahol az emberi természet különböző változatai jelenhettek meg. A kritikai siker egyik oka éppen ez lehetett: a könyv a világháború konkrét történetén túlmutató tapasztalatot fogalmazott meg.

A magyarországi fogadtatás Kuncz számára különösen fontos volt. Erdélyben ekkorra már jelentős irodalmi tekintélynek számított, de a magyar irodalom központja továbbra is Budapest volt. A Fekete kolostor sikere

bizonyította, hogy egy kolozsvári kiadású könyv nem szükségszerűen marad regionális esemény. Kuncz egész szerkesztői programjának egyik alapelve kapott ezzel személyes igazolást: az erdélyi magyar irodalom akkor válhat igazán jelentőssé, ha művei esztétikai erejük révén lépik át a regionális kereteket.

Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Schöpflin Aladár elismerése ennek a folyamatnak jelképes jelentőséget adott. Kuncz velük együtt vagy mellettük indult a század eleji magyar irodalom világában, de íróként sokáig nem került ugyanabba a rangba. 1931-ben viszont éppen azok az emberek ismerték fel nagy művét, akiknek ítélete számára személyesen is fontos volt. Ez nem pusztán baráti támogatást jelentett, hanem irodalmi legitimációt is.

A kritikusok számára Kuncz emberábrázolása különösen meggyőzőnek bizonyult. A fogolytársak nem egyetlen érzelmi tónusban jelennek meg, és a szerző nem osztja őket egyszerűen jókra és rosszakra. Vannak közöttük nevetségesek, önzők, nagyvonalúak, gyengék, tragikusak és szerethetők, miközben ugyanaz az ember különböző helyzetekben eltérő arcot mutathat. Ez a sokféleség tette lehetővé, hogy az internálás világa valódi társadalomként hasson.

Az egyik legfontosabb kritikai felismerés az volt, hogy Kuncz nem használja fel a szenvedést erkölcsi fölényének bizonyítására. A Fekete kolostor narrátora maga is része annak a világnak, amelyet megfigyel. Ő is türelmetlen, reménykedő, elkeseredett vagy tévedő lehet. Ez a szerzői önkorlátozás megakadályozza, hogy a könyv egyszerű mártírtörténétté váljon.

A műnek ez a tulajdonsága később különösen fontossá vált a nemzetközi fogadtatásban. Egy francia olvasó számára csak akkor lehetett hiteles a könyv, ha nem egy egész nemzet ellen emelt vádat. Kuncz pontosan megmutatta a francia internálási rendszer igazságtalanságait és embertelenségeit, de közben emberséges francia szereplőket is ábrázolt. A rendszer kritikája így nem vált nemzeti gyűlöletté.

Az első kiadások sikere hamar felvetette a fordítások kérdését. Kuncz ezt már betegágyából is figyelemmel kísérte, és különösen érdekelte, hogy műve eljuthat-e azokhoz az olvasókhoz, akiknek országában az események történtek. A francia fordítás szimbolikus jelentősége nyilvánvaló volt. Egy magyar író könyve arról beszélt francia közönségnek, hogyan bánt Franciaország a világháború idején saját területén rekedt ellenséges állampolgárokkal.

A francia kiadás azonban csak Kuncz halála után valósulhatott meg. A késlekedés nem csökkentette a helyzet különösségét. A könyv olyan országba tért vissza, ahonnan szerzője egykor fogolyként távozott, és olyan olvasókat szólított meg, akik közül sokan maguk is átérték a háború éveit. A fordítás így nem csupán nyelvi közvetítés volt, hanem történelmi visszatérés is.

A nemzetközi recepcióban a könyv humanizmusa rendszeresen előtérbe került. Az volt meglepő, hogy Kuncz milyen kevés gyűlölettel ír a fogságról, annak ellenére, hogy öt évet vesztett el életéből. Ez a megállapítás részben igaz, de könnyen félre is vezethet. A Fekete kolostor nem megbocsátó könyv abban az értelemben, hogy elhallgatná a sérelmeket. A fogság megaláztatását, az adminisztratív kegyetlenséget és az emberi szenvedést nagyon pontosan ábrázolja. A humanizmus inkább abban áll, hogy a szerző nem engedi, hogy a sérelem minden más ítéletét felülírja.

A külföldi fordítások egyúttal megváltoztatták a mű helyzetét a magyar irodalomban is. Egy regionálisnak induló könyv nemzetközi pályát futott be, és ezzel utólag is erősítette Kuncz erdélyi szerkesztői programját. Az európai nyitottság, amelyet mások műveiben követelt, saját könyvének sorsában is megvalósult. A Fekete

kolostor bizonyította, hogy egy sajátosan magyar és erdélyi háttérből született mű nemzetközi közönség számára is érthető lehet.

A siker azonban újabb paradoxont teremtett. Minél ismertebb lett a Fekete kolostor, annál inkább háttérbe szorult Kuncz pályájának minden más része. A szerkesztő, kritikus, irodalomszervező és esszéista alakja fokozatosan eltűnt a regény mögött. Az utókor számára Kuncz egyre inkább annak az embernek számított, aki megírta a Fekete kolostort.

Ez az átalakulás már a nekrológokban elkezdődött. Kuncz halála alig néhány héttel követte a könyv megjelenését, ezért a búcsúztatásokban élet és mű szinte elválaszthatatlanná vált. Az újságok egyszerre emlékeztek az irodalomszervezőre és a frissen megjelent regény szerzőjére, de az új mű ereje szükségképpen rávetült az egész életműre. Az olvasók számára úgy tűnhetett, mintha Kuncz egész pályája ebben a könyvben teljesezett volna ki.

Az ilyen utólagos összerendezés mindig veszélyes. Egy sikeres végső mű könnyen elhiteti, hogy minden korábbi esemény hozzá vezetett. Kuncz esetében azonban a Fekete kolostor sokáig egyáltalán nem tűnt

elkerülhetetlennek. Az internálás után több mint egy évtizeden át más feladatok foglalkoztatták, és semmi nem garantálta, hogy valaha befejezi nagy emlékező regényét.

A könyv sikere mégis átírta az életrajzot. A korai francia utak azért váltak különösen fontossá, mert később fogság következett; az internálás azért lett központi életesemény, mert megszületett belőle a regény; az erdélyi évek pedig részben úgy jelentek meg, mint a könyv megírásának előkészületei. Az élet eseményei utólag egyetlen narratívába rendeződtek.

Kuncz tényleges pályája ennél sokkal nyitottabb és bizonytalanabb volt. A húszas évek közepén még nem lehetett tudni, hogy a Fekete kolostor egyszer klasszikus mű lesz. Kortársai számára legalább olyan fontos lehetett az Ellenzéknél vagy az Erdélyi Helikonnál végzett munkája, mint saját prózája. Sőt, sokáig valószínűleg elsősorban szerkesztőként gondoltak rá.

Ez a kettősség az életmű értékelésében később is megmaradt. Az irodalomtörténet egyrészt folyamatosan elismerte a Fekete kolostor jelentőségét, másrészt újra és újra megpróbálta visszahelyezni Kunczot az erdélyi irodalomszervezés történetébe. A két kép nehezen

egyesült. Az egyikben nagy könyv szerzője volt, a másikban intézményteremtő szerkesztő.

Pedig a kettő között szorosabb kapcsolat van, mint első pillantásra látszik. A Fekete kolostor közösségábrázolása ugyanabból a figyelemből táplálkozik, amely Kunczot szerkesztőként is jellemezte. Érdekelte, hogyan működnek együtt különböző emberek, hogyan alakulnak ki csoportok és konfliktusok, milyen kompromisszumok szükségesek egy közösség fennmaradásához. Noirmoutier és az erdélyi irodalmi élet természetesen összehasonlíthatatlan helyzetek voltak, de az emberi közösség működésének kérdése mindkettőben foglalkoztatta.

A korai recepció másik érdekes vonása az volt, hogy a kritikusok többféle műfaji megnevezést használtak. Regénynek, emlékiratnak, dokumentumnak, fogságkönyvnek és önéletrajzi műnek is nevezték. Ez a bizonytalanság nem a kritika tanácstalanságát jelezte, hanem a mű valódi sajátosságát. A Fekete kolostor egyik kategóriába sem illeszkedett teljesen.

Kuncz maga ragaszkodott a regény megnevezéshez, és ezt érdemes komolyan venni. Nem azért, mintha fikcióként akarta volna elrejteni az eseményeket, hanem

mert a művészi szerkesztést alapvetőnek tartotta. A tények önmagukban nem alkotnak regényt; ahhoz ritmus, nézőpont, karakterépítés és szerkezet szükséges. A Fekete kolostor értéke éppen abban állt, hogy Kuncz történelmi tapasztalatból irodalmi világot tudott teremteni.

A kritikai siker gyorsasága ugyanakkor hozzájárult bizonyos legendák kialakulásához. A könyv befejezése és Kuncz betegsége időben olyan közel került egymáshoz, hogy már a kortársak is hajlamosak voltak összekapcsolni a kettőt. Később úgy mesélték, mintha az író utolsó erejével fejezte volna be művét, majd feladata teljesítése után összeomlott volna.

Az ilyen történet dramaturgiailag tökéletes, de az életrajz mindig bonyolultabb. Kuncz valóban súlyos beteg lett a kézirat elkészülte után, de nem tudhatjuk, ő maga mennyire érezte végzetesnek állapotát a munka közben. Levelei sokáig gyógyulásról, tervekről és elintézendő ügyekről tanúskodnak. A halál közelsége utólag világosabbnak látszik, mint amilyen az érintett számára lehetett.

A legenda azonban azért maradt fenn, mert jól illeszkedett a könyv természetéhez. A Fekete kolostor a

túlélés műve, és különös módon maga is éppen akkor született meg, amikor szerzője már nem sokáig élhetett. A történet szimbolikus ereje így akkor is működik, ha nem csinálunk belőle szó szerinti oksági kapcsolatot.

Kuncz halála után a könyv egyre inkább önálló életet élt. Új kiadások jelentek meg, fordítások készültek, kritikák és irodalomtörténeti tanulmányok értelmezték. Minden új korszak más kérdéseket tett fel neki. A harmincas évek olvasója még személyes emlékként találkozhatott a világháborúval, a második világháború után viszont már egy újabb, még pusztítóbb konfliktus tapasztalata változtatta meg az olvasás keretét.

A politikai rendszerek változásával a mű jelentése is módosult. A második világháború után kialakuló kommunista kultúrpolitika számára Kuncz nem volt problémamentes szerző. Erdélyi kötődése, humanizmusa, francia orientációja és a műben megjelenő történelmi nézetek közül több nem illett pontosan az új ideológiai keretekbe. Ugyanakkor a Fekete kolostor háborúellenes és emberközpontú olvasata alkalmassá tette arra, hogy a hivatalos kultúra is értéket találjon benne.

Ebből azonban sajátos kompromisszum született. A művet újra lehetett adni, de bizonyos részei

kényelmetlenné váltak. Olyan mondatok és gondolatok szerepeltek benne, amelyek a korabeli politikai szempontok szerint magyarázatra vagy eltávolításra szorultak. Ezzel megkezdődött a Fekete kolostor második nagy története: nem azé, hogyan írta meg Kuncz az internálást, hanem azé, hogyan írták át későbbi korok Kuncz könyvét.

A hatvanas évek kiadástörténete ebből a szempontból különösen tanulságos. A kéziratok és lektori vélemények alapján pontosan követhető, milyen szempontok alapján jelöltek törlendő részeket. A szerkesztők nem pusztán stiláris rövidítéseket javasoltak, hanem politikailag érzékeny mondatokat kerestek. Román-magyar viszony, kommunizmus, németekről szóló megállapítások, Jugoszlávia, határkérdések és más történelmi utalások kerültek mérlegre.

Az eljárás azért különösen érdekes, mert a Fekete kolostorban nem egy aktuálpolitikai művet próbáltak kezelni, hanem egy több évtizeddel korábban írt regényt. Az új rendszer azonban a múlt szövegeit is saját jelenének szempontjai szerint olvasta. Egy 1914 és 1919 között játszódó történet egyes mondatai az 1960-as évek politikai viszonyai között új jelentést kaptak.

A cenzúra nem feltétlenül látványos tiltással működött. Gyakran néhány mondat vagy bekezdés eltávolítása elegendő volt ahhoz, hogy egy klasszikus mű alkalmazkodjon a kiadáspolitikai elvárásokhoz. Az olvasó sokszor nem is tudhatta, hogy hiányos szöveget tart a kezében. A könyv címe, szerzője és alapvető története ugyanaz maradt, csak bizonyos hangsúlyok tűntek el belőle.

Ez különös helyzetet teremtett Kuncz utóéletében. Az író, aki saját fogságtörténetét azért alakította regénnyé, hogy emlékeit megőrizze, évtizedekkel halála után újabb szerkesztői beavatkozás tárgya lett. Ezúttal már nem ő döntötte el, mi maradjon a történetben. A politikai környezet választott helyette.

A későbbi filológiai munka ezért nem csupán szöveggondozást jelentett. Amikor az eredeti kiadások, kéziratok és későbbi változatok összevetésével helyreállították a teljesebb szöveget, valójában Kuncz szerzői döntéseit próbálták visszaszerezni. A cenzúra története így a Fekete kolostor modern recepciójának egyik legfontosabb fejezete lett.

Az eset arra is figyelmeztet, hogy egy klasszikus mű szövege nem mindig olyan állandó, mint gondolnánk. Az

olvasók generációi akár eltérő Fekete kolostort ismerhettek attól függően, melyik kiadást vették kezükbe. Egyesek olyan mondatokat olvastak, amelyeket mások kiadásából kihagytak, s ez az értelmezést is módosíthatta.

Kuncz életében különös jelentősége volt a pontosságnak. Betegágyából még egy kritika földrajzi részletét is javította, mert fontosnak tartotta, hogy Périgueux, Noirmoutier és Île d'Yeu helye pontosan jelenjen meg. Nehéz elképzelni, hogyan fogadta volna, ha tudja, hogy néhány évtizeddel később egész mondatokat hagynak majd ki művéből politikai megfontolások alapján.

Az utókor azonban nemcsak csonkította, hanem újra és újra felfedezte a könyvet. Irodalomtörténészek, kritikusok és filológusok különböző korszakokban tértek vissza hozzá, s mind több figyelmet fordítottak Kuncz egész életművére is. A Fekete kolostor így paradox módon egyszerre fedte el és mentette meg szerzőjét.

Elfedi, mert olyan erős mű, hogy mellette Kuncz más írásai kevésbé láthatók. Megmentette viszont azért, mert nélküle könnyen előfordulhatott volna, hogy az erdélyi irodalom történetének fontos, de elsősorban

szakemberek által ismert szerkesztőjeként marad fenn. A regény újabb és újabb olvasókat vezetett vissza az emberhez, aki megírta.

Innen nézve a címben szereplő állítás, hogy Kuncz „túlélte a Fekete kolostort”, más jelentést is kap. Fizikailag valóban kiszabadult az internálásból és még több mint egy évtizedet élt utána. Irodalmi értelemben azonban a Fekete kolostor élte túl őt, sőt idővel részben maga alá temette teljes életművét.

A következő évtizedekben ezért már nemcsak azt kellett eldönteni, hogyan olvassák Kuncz könyvét. Azt is újra fel kellett tenni: ki volt az az ember, akit ez az egy mű ennyire teljesen képviselni kezdett?

7. Az ember a szerkesztő mögött

Kuncz Aladár utóéletének egyik furcsasága, hogy miközben a Fekete kolostor szinte minden mást háttérbe szorított, a kortárs visszaemlékezések újra és újra egy másik Kuncz alakját őrizték meg. A beteg, a fogoly és a klasszikussá vált író mellett ott volt az a férfi, aki társaságokban mozgott otthonosan, hosszú beszélgetésekre volt képes, vitákat csillapított, fiatal szerzőket bátorított, és gyakran több energiát fordított mások pályájára, mint a sajátjára. Ez a személyiség nemcsak az erdélyi irodalomszervezés megértéséhez fontos. A Fekete kolostor emberábrázolása mögött is ugyanennek a figyelmes megfigyelőnek a tekintetét lehet felismerni.

Kuncz szerkesztői működése nem egyszerű technikai feladatokból állt. A kéziratok kiválasztása, javítása és elhelyezése mögött folyton emberi viszonyokat kellett kezelni. A húszas évek erdélyi magyar irodalma viszonylag szűk közegben működött, ahol a szakmai konfliktusok hamar személyessé válhattak, a személyes ellentétek pedig könnyen esztétikai vagy politikai viták formáját ölthették. Egy szerkesztőnek ezért nem volt elég

jó ízléssel rendelkeznie. Tudnia kellett, kit hogyan lehet megszólítani, mikor kell engedni, és mikor kell ragaszkodni egy döntéshez.

Kuncz ebben a szerepben láthatóan erős volt. Kortársai olyan emberként írták le, aki képes volt különböző temperamentumú és világnézetű szerzőket közös fórumon tartani. Nem feltétlenül azért, mert mindenkit meg tudott győzni saját álláspontjáról, hanem mert a kapcsolatot akkor is fenntartotta, ha véleménykülönbség maradt közöttük. Ez a tulajdonság különösen értékes volt egy olyan kulturális közegben, ahol a megosztottság könnyen intézményi széteséshez vezethetett volna.

A szerkesztői levelezésből és a visszaemlékezésekből az is látszik, hogy Kuncz szeretett konkrétan dolgozni a szövegekkel. Nemcsak általános bátorítást adott, hanem mondatokon, szerkezeten, hangsúlyokon gondolkodott. A jó szerkesztő egyik legfontosabb képessége, hogy úgy javítson bele egy szövegbe, hogy közben ne írja át saját képére a szerzőt. Kuncz számára ez a különbségtétel különösen fontos lehetett, hiszen olyan irodalmi közösséget akart létrehozni, amelyben nem egyetlen stílus vagy esztétikai program uralkodik.

Az erdélyi magyar irodalom első világháború utáni helyzetében ennek politikai jelentősége is volt. A közösség viszonylag kicsi volt, a nyilvánosság szűkebb, a kulturális intézmények anyagi helyzete bizonytalanabb, mint Budapesten. Ha egy szerkesztőség vagy írói csoport kizárólag saját táborára szűkítette volna működését, gyorsan beszűkülhetett volna az egész kulturális tér. Kuncz ezért következetesen szélesebb együttműködésben gondolkodott.

Nem mindenki értett ezzel egyet. A kisebbségi helyzet sokakban erősítette azt az igényt, hogy az irodalom világos nemzeti feladatokat vállaljon, közvetlenül szolgálja a közösség önvédelmét, és lehetőleg ne engedjen túl nagy teret olyan esztétikai törekvéseknek, amelyek távolinak tűntek a mindennapi politikai problémáktól. Kuncz nem tagadta a kisebbségi irodalom közösségi felelősségét, de veszélyesnek tartotta, ha az irodalmat pusztá szolgálattá egyszerűsítik. A művészi minőség nála nem válhatott másodlagossá.

Ez a felfogás közel állt ahhoz, amit korábban a Nyugat környezetében megtapasztalt. A modern magyar irodalom nagy generációja számára az európai tájékozódás és a nemzeti kultúra nem egymást kizáró fogalmak voltak. Kuncz ezt a tapasztalatot vitte magával

Erdélybe is, ahol a helyzet persze sokkal érzékenyebb volt. A kisebbségi lét napi politikai kérdései nehezebbé tették az esztétikai autonómia védelmét, de ő éppen ezért tartotta különösen fontosnak.

A szerkesztői munka közben egyre inkább kialakult róla az a kép, hogy közvetítő. Budapest és Kolozsvár között, idősebb és fiatalabb írók között, különböző politikai csoportok között, sőt bizonyos értelemben Kelet-Közép-Európa és Nyugat-Európa között is. A francia kultúrával való kapcsolata továbbra sem pusztán fiatalkori emlék maradt. Kuncz számára az európai tájékozódás életprogram volt, és ennek részeként az erdélyi magyar irodalmat is nyitott rendszerként próbálta elképzelni.

A Fekete kolostor szerzőjében és az Erdélyi Helikon szerkesztőjében tehát ugyanaz az alapmagatartás működött. Mindkettő az emberi különbségek közötti közlekedés lehetőségét kereste. A regényben különböző társadalmi háttérű internáltakat figyelt, szerkesztőként eltérő írói karaktereket próbált közös térben tartani. Nem oldotta fel közöttük a különbségeket, inkább olyan keretet keresett, amelyben ezek a különbségek együtt létezhetnek.

Kuncz személyes vonzereje ebben sokat számított. A visszaemlékezések gyakran emlegetik humorát, társasági könnyedségét, beszélgetőkedvét és azt a képességét, hogy figyelmet tudott adni másoknak. Az irodalmi életben ez nem mellékes tulajdonság. Egy szerkesztő, aki csak elveket képvisel, könnyen maga köré gyűjthet követőket, de ritkábban tud sokféle embert hosszú távon együtt tartani. Kuncz ereje részben éppen abban lehetett, hogy nem kívánta folyamatosan saját tekintélyét bizonyítani.

Ez persze nem jelenti azt, hogy konfliktusmentes ember lett volna. A szerkesztés óhatatlanul döntéseket jelent, a döntések pedig sértődéseket és vitákat szülnek. Kuncz ízlése határozott volt, és amikor egy szöveget gyengének tartott, nem feltétlenül akarta pusztán kapcsolati okokból közölni. A kisebbségi irodalom szűk közegében az ilyen döntések súlya nagyobb lehetett, mert kevés fórum állt rendelkezésre, és egy visszautasításnak személyes következménye is lehetett.

A levelezésekből kirajzolódó szerkesztő ezért egyszerre barátságos és következetes. Hajlandó volt sok energiát fordítani egy kéziratra, ha látott benne lehetőséget, de nem tekintette a szerkesztőséget pusztán jóindulatú közvetítőhelynek. Az irodalom szerinte

felelősséget jelentett az olvasóval szemben is, ezért a személyes kapcsolatok nem írhatják felül teljesen a minőségi szempontokat.

Kuncz a fiatalabb szerzők iránt különösen érzékeny volt. A kezdő író számára egy jó szerkesztő nemcsak megjelenési lehetőséget ad, hanem visszajelzést is arról, hogy érdemes-e folytatnia az adott irányt. Egy rosszul megfogalmazott elutasítás évekre elbizonytalaníthat valakit, egy pontos megjegyzés viszont egész pályát befolyásolhat. Kuncz láthatóan tudta, hogy az ilyen kapcsolatoknak hosszú távú következményei vannak.

Az erdélyi irodalom intézményesülése közben egyre több feladat szakadt rá. Szerkesztőségi ügyek, levelezés, kiadói kérdések, találkozók és személyes konfliktusok töltötték ki napjait. Ennek ára volt. Saját írói tervei rendszeresen háttérbe szorultak, és a Fekete kolostor is később készült el, mint ahogy eredetileg elképzelhette. Az idő, amelyet mások kézirataira fordított, saját életművéből hiányzott.

Ez azonban nem biztos, hogy pusztán veszteségnek tekinthető. A szerkesztői évek közben olyan emberismeretet szerzett, amely nélkül a Fekete kolostor sokkal szegényebb könyv lehetett volna. Naponta

találkozott ambícióval, féltékenységgel, sértettséggel, nagylelkűséggel, tehetséggel és hiúsággal. Az irodalmi közeg ugyan békésebb volt egy internálótábornál, de az emberi viselkedés sokfélesége itt is folyamatos megfigyelésre adott alkalmat.

Kuncz különösen érzékeny lehetett a hiúságra, talán azért is, mert maga nem az önreklám mestere volt. Az irodalmi életben a tehetség mellett mindig szerepet játszik az önérvényesítés képessége, és a szerkesztők pontosan látják, hogy a kettő mennyire nem jár automatikusan együtt. Van, aki hangosan követel helyet magának, miközben keveset tud felmutatni, és van, aki értékes munkával jelentkezik, de képtelen saját érdekeit képviselni. Kuncz közvetítői szerepe részben abból állt, hogy az utóbbiakat is megpróbálta láthatóvá tenni.

Ebben a szemléletben bizonyos demokratikus ösztön is működött. Az irodalom értékét nem a társadalmi rang, a politikai befolyás vagy a kapcsolati háló alapján akarta mérni. Az ilyen elvek persze a gyakorlatban soha nem érvényesülnek tökéletesen, de Kuncz szerkesztői ethoszának fontos részei voltak. A kisebbségi kultúra számára különösen veszélyesnek tartotta volna, ha szűk személyi körök belső rendszerévé válik.

A húszas évek végére az Erdélyi Helikon már olyan fórummá nőtt, amelynek jelentősége túlmutatott Erdélyen. Kuncz szerkesztőként egyre nagyobb felelősséget viselt benne, miközben a lapnak egyszerre kellett erdélyi karaktert őriznie és kapcsolatban maradnia az összmagyar irodalommal. Ez a kettős feladat pontosan megfelelt Kuncz személyes pályájának. Ő maga is egyszerre volt kolozsvári gyökerű és budapesti irodalmi neveltetésű, miközben francia orientációja európai távlatot adott számára.

A marosvécsi közösség kialakulása ennek az intézményes munkának része volt, de Kuncz számára nem jelentett esztétikai kizárólagosságot. Nem egy zárt írói rendet akart létrehozni, hanem működő hálózatot. Az erdélyi magyar irodalom csak akkor lehetett életképes, ha egyszerre támaszkodik saját közösségére és marad kapcsolatban szélesebb kulturális közeggel.

A transzilvanizmus körüli későbbi viták gyakran hajlamosak egységes programként kezelni azt, ami valójában többféle elképzelésből állt. Kuncz számára a transzilvanizmus nem csupán történelmi Erdély-kultuszt jelentett. Sokkal inkább olyan kulturális magatartást, amely képes saját helyzetéből kiindulva európai értékek felé nyitni. A regionális sajátosságot nem végállomásnak,

hanem kiindulópontnak tekintette.

Ez a gondolat fontos különbséget teremtett közte és azok között, akik a kisebbségi irodalomtól elsősorban reprezentációt vártak. Kuncz szerint Erdélynek nem azért van szüksége irodalomra, hogy folyton bizonyítsa saját különállását, hanem azért, hogy saját tapasztalatait minél magasabb művészi szinten fogalmazza meg. Ha ez sikerül, a művek maguktól válhatnak az erdélyi tapasztalat hordozóivá.

Saját nagy könyve ennek szinte példaszerű igazolása lett, bár témája látszólag nem Erdélyről szólt. A Fekete kolostor Franciaországban játszódik, szereplőinek közösségét nem az erdélyi kisebbségi lét tartja össze, mégis olyan szerző írta, akinek gondolkodását az erdélyi évek is alakították. A mű egyszerre személyes, magyar és európai, vagyis pontosan úgy lép túl regionális keretein, ahogy Kuncz másoktól is várta.

A szerkesztő mögötti ember azonban nem csak elvekből állt. Az életmódjában volt valami nyugtalan mozgékonyság. Találkozások, utazások, levelek és szerkesztőségi ügyek követték egymást, miközben egészsége sem volt mindig erős. A későbbi betegség fényében könnyű minden korábbi fáradtságban előjelet

keresni, de erre nincs szükség. Elég azt látni, hogy Kuncz évekig nagy tempóban dolgozott, miközben saját írói ambíciói is egyre több figyelmet követeltek.

A húszas évek végén ezért lassan változni kezdett az arány. A szerkesztő mellett egyre határozottabban jelentkezett az író. A Fekete kolostor emlékei korábban is jelen voltak benne, de most kezdett kialakulni az az elhatározás, hogy a történetet nagyobb formában kell megírnia. A világháborús könyvek nemzetközi sikere valószínűleg megerősítette benne, hogy saját tapasztalatának is helye lehet az európai háborús irodalomban.

Ez azonban új nehézséget hozott. Kuncz nem olyan emberként ült le írni, aki tizenöt éve csak erre készült. Életének közben új központja lett, új kapcsolatok és felelősségek alakultak ki körülötte. A fogság világába való visszatéréshez átmenetileg ki kellett lépnie abból a közösségből, amelynek működtetésében nélkülözhetetlen lett.

A nagy művek megírásához néha nemcsak idő, hanem önzés is kell. Az írónak órákra, napokra vagy hónapokra ki kell zárnia mások igényeit, és saját szövegét kell fontosabbnak tekintenie. Kuncz számára ez talán

különösen nehéz lehetett, mert hosszú éveken át éppen ellenkező szerepet vállalt. Másokat hallgatott meg, mások kéziratát olvasta, mások ügyeit intézte.

Amikor végül mégis egyre nagyobb energiával fordult a Fekete kolostor felé, saját korábbi életformáját is meg kellett változtatnia. A visszaemlékezések szerint a munka időszakában egyre inkább visszavonult. A társasági embernek csend kellett, a szerkesztőnek félre kellett tennie mások szövegeit, hogy saját múltjának figuráival foglalkozhasson.

Ebben a helyzetben különös módon ismét a fogság logikája tért vissza. Az internálás alatt Kuncz kényszerből élt zárt térben, a könyv megírásakor viszont önként kellett bizonyos mértékig elszigetelnie magát. Az első bezártság elvette tőle az írás szabadságát, a második azért kellett, hogy megteremtse a művet.

A szereplők közben újra életre keltek számára. Azok az emberek, akik tizenöt évvel korábban mellette aludtak, vitatkoztak, betegedtek meg vagy reménykedtek a szabadulásban, most ismét beléptek mindennapjaiba. Az emlékezés egyre kevésbé lehetett pusztán technikai munka. A szerzőnek vissza kellett térnie olyan jelenetekhez is, amelyeket talán sokáig tudatosan nem

idézett fel teljes részletességgel.

Kuncz írói feladata különösen nehéz volt, mert minden fontos alak mögött valós ember állt. Egy teljesen fikcionális szereplővel az író azt tehet, amit akar. A valóságos fogolytárs esetében azonban egyszerre kellett hűnek maradni az emlékhöz és létrehozni egy működő irodalmi karaktert. Ha túlságosan ragaszkodik minden adathoz, dokumentumot ír; ha túl szabadon alakítja a személyiséget, eltorzíthatja az embert, akit ismert.

A Fekete kolostorban Kuncz többnyire megtalálta ezt az egyensúlyt. Szereplői elevenek, de nem karikatúrák, még akkor sem, amikor humorral ábrázolja őket. A komikum és a tragikum gyakran ugyanazon személyben jelenik meg, ahogyan a valóságos emberi viselkedésben is. Ez a képesség aligha független attól, hogy Kuncz hosszú éveken át emberekkel és kéziratokkal dolgozott.

A szerkesztő megtanulta észrevenni a túlzást. Ez a saját prózájában is hasznára vált. Egy internálás történetét könnyű lett volna folyamatos drámai magaslaton elbeszélni, de Kuncz tudta, hogy az ilyen hang egy idő után elveszítené erejét. A Fekete kolostorban ezért a nagy tragédiák közé hétköznapi jelenetek, humoros epizódok és apró megfigyelések

kerülnek. A fogság nem állandóan ünnepélyes szenvedés, hanem sokszor unalmas, nevetséges vagy bosszantó hétköznapi.

Ezt a hétköznapiságot kellett irodalommal alakítani. Öt évnyi várákozásból csak néhány száz oldal maradhatott, ezért a szerzőnek radikálisan válogatnia kellett. Mit őrizzen meg egy hosszú télből? Melyik beszélgetés képes egy egész korszak hangulatát visszaadni? Melyik emberi gesztus mutatja meg legjobban azt, amit a fogság tett az emberekkel?

Az ilyen döntésekben a szerkesztői tapasztalat különösen értékes lehetett. Kuncz egész életében mások szövegeiben kereste azt, mi maradjon és mi hagyható el. A Fekete kolostor írásakor ugyanezt a munkát saját emlékezetén kellett elvégeznie. Az életből kellett szerkesztenie.

Talán ezért is lett a könyv jóval feszesebb annál, amit egy egyszerű emlékirat szerkezete indokolt volna. Nem minden történet kerül bele, nem minden fogolytárs kap azonos teret, és nem minden eseménynek jár arányos figyelem. Kuncz nem a teljesség illúzióját kereste, hanem azt a rendet, amelyben a fogság tapasztalata a legerősebben érzékelhető.

A szerkesztő tehát nem tűnt el akkor sem, amikor Kuncz saját nagy művét írta. Éppen ellenkezőleg: talán ekkor mutatkozott meg legjobban mindaz, amit hosszú éveken át tanult. Figyelem, arányérzék, emberismeret, türelem és a felesleges részletek elhagyásának képessége dolgozott együtt.

A Fekete kolostor sikere később eltakarhatta ezt az előtörténetet, pedig nélküle nehéz megérteni a könyv formáját. Az internálás adta az anyagot, de a szerkesztői évek adták hozzá a módszer egy részét. Kuncz nem csupán emlékezett. Válogatott, rendezett, hangsúlyokat teremtett, és közösségből történetet épített.

Mire ezt a munkát elvégezte, a Fekete kolostor már nemcsak az elveszített öt évről szólt. Arról is tanúskodott, milyen emberré vált az egykori internált a következő évtizedben. A könyvben egyszerre van jelen a fogoly Kuncz és az a szerkesztő, aki később megtanulta, hogyan lehet sokféle ember történetéből egységes világot teremteni.

A következő kérdés ezért már az, milyen konkrét emberi világot őrzött meg a regény. Kik voltak azok, akik Kuncz körül éltek Noirmoutier-ben és Île d'Yeu-n, és mi történt velük akkor, amikor az életük egy időre

ugyanabba a zárt térbe szorult?

HÁTTÉRGYÁR

8. Emberek a falak között

A Fekete kolostor egyik legnagyobb ereje abból fakad, hogy Kuncz Aladár nem csak egy helyet és egy korszakot örökített meg, hanem egy közösséget. Az internálás története önmagában is drámai lett volna, de a könyv nem pusztán arról beszél, hogyan működött egy francia tábor. A valódi tét annak megmutatása, hogyan viselkednek emberek akkor, amikor elveszítik megszokott társadalmi helyzetüket, személyes szabadságukat és a jövő fölötti ellenőrzésüket. Noirmoutier és később Île d'Yeu ebből a szempontból szinte laboratóriummá vált Kuncz számára.

A foglyok között olyan emberek kerültek egymás mellé, akiknek békeidőben aligha lett volna közös életük. Különbözött a foglalkozásuk, műveltségük, anyagi helyzetük, életkoruk és temperamentumuk. A háború azonban eltörölte a korábbi különbségek egy részét, miközben új hierarchiakat teremtett. Az számított, ki tud alkalmazkodni a bezártsághoz, ki tudja megszervezni a mindennapi életet, ki képes másokat megnyugtatni, és ki az, aki hamar elveszíti lelki egyensúlyát.

Kuncz e változásokat kivételes érzékenységgel figyelte. A Fekete kolostor szereplői ritkán maradnak

statikus figurák. Sokuk személyisége a bezártság hatására lassan elmozdul. Van, akiből a fogság kihozza a nagylelkűséget, másból a kisstílűséget, valaki humorral védekezik, valaki mániákusan kapaszkodik egy tervbe vagy rögeszmébe. A könyv ettől nem egyszerű emléktár lesz, hanem emberi folyamatok története.

Az internált közösségben különösen fontossá vált a hasznosság. A béke világában egy ember társadalmi rangját címek, pénz és foglalkozás határozta meg, a táborban azonban ezek csak részben működtek tovább. Egy nyelvtudás, gyakorlati ügyesség vagy szervezőkészség adott esetben többet ért, mint a korábbi társadalmi presztízs. Kuncz jól érzékelte ezt az átrendeződést, és nem egyszer finom iróniával mutatta meg, hogyan változnak meg az emberek közötti erőviszonyok.

A fogság emberi világa ugyanakkor nem vált egyenlősítő utópiává. A régi társadalmi különbségek tovább éltek a viselkedésben, az önérzetben és az emberek egymásról alkotott véleményében. A bezártság csak új helyzetbe kényszerítette őket, de nem törölte el teljesen korábbi önmagukat. Ez a feszültség folyamatosan jelen van a könyvben.

Kuncz számára különösen érdekesek lehettek azok az alakok, akik később is jelentős pályát futottak be. A táborban azonban még nem a későbbi tudós, író vagy közéleti személy szerepében jelennek meg. Ott ugyanolyan kiszolgáltatott emberek, mint a többiek. A későbbi életrajzok ismerete utólag új fényt vet ezekre a portrékra, de Kuncz számára a fogság pillanata volt elsődleges.

Bárczi Géza esete például jól mutatja ezt. A későbbi nyelvészprofesszor és akadémikus akkor még fiatalember volt, akinek élete ugyanúgy megakadt a háború miatt, mint Kunczé. Az internálás évei alatt kialakult kapcsolatok egy része később is fennmaradt, s ezek a személyes szálak hozzájárultak ahhoz, hogy a tábor ne pusztán lezárt történeti epizód maradjon. A fogolyközösség tagjai a szabadulás után is magukkal vitték egymás emlékét.

Németh Andor jelenléte hasonlóan fontos. Az ő későbbi irodalmi pályája ismeretében különösen érdekes visszanézni arra az időszakra, amikor még ugyanannak a bezárt közösségnek a tagja volt. Kuncz könyvében ezek az emberek nem későbbi hírnevük alapján kapnak jelentőséget, hanem azért, ahogy a fogságban viselkednek. Ez következetesen emberközpontú

szemlélet.

A szereplők azonosítása ugyanakkor mindig óvatosságot igényel. A Fekete kolostor irodalmi mű, és még ha sok alak valódi nevén szerepel is, Kuncz szükségképpen válogatott a tulajdonságaik közül. Egy regényalak akkor is szerkesztett konstrukció, ha történeti személy áll mögötte. Az író bizonyos gesztusokat kiemel, másokat elhagy, s egy hosszú együttélésből néhány jelenetet választ ki.

Ez különösen akkor válik fontossá, ha más visszaemlékezésekkel vetjük össze Kuncz szövegét. Ugyanazt az embert egy fogolytárs egészen másnak láthatta, mint ő. Az emlékezet nem fényképezőgép. A személyes rokonszenv, konfliktusok és későbbi tapasztalatok mind befolyásolják, milyen kép marad valakiről.

Kuncz könyvének ereje mégis abban áll, hogy alakjai többnyire nem puszta típusok. Nem egy-egy kész típus – „az optimista”, „a gyáva” vagy „a különc” – jelenik meg, hanem összetettebb emberek, akik olykor saját korábbi viselkedésükkel is ellentmondásba kerülnek. A fogság éppen ezt a változékonyságot hozza felszínre. Az ember nem ugyanaz az első hónapban és a negyedik évben.

A hosszú bezártság egyik legfontosabb következménye az volt, hogy a foglyok szinte túlságosan is jól megismerték egymást. A civil életben az ember sok kapcsolatból kiléphet, távolságot tarthat, vagy egyszerűen hazamehet. A táborban azonban ugyanazok az arcok vették körül minden nap. Egy apró idegesítő szokás hónapok alatt elviselhetetlen teherré válhatott, miközben egy korábban jelentéktelen gesztus váratlanul fontos támaszt jelenthetett.

A konfliktusok ezért gyakran látszólag jelentéktelen dolgokból robbantak ki. Étel, fekhely, zaj, sorban állás, egy rossz mondat vagy félreértett gesztus komoly feszültséget kelthetett. Ezek a viták azonban ritkán csak önmagukról szóltak. Mögöttük ott volt a kiszolgáltatottság, a honvágy, a félelem és a bizonytalanság.

Kuncz humorérzéke különösen fontos ezeknek a helyzeteknek az ábrázolásában. A Fekete kolostor nem komor könyv minden oldalán, és éppen ettől hiteles. Az emberek a legrosszabb helyzetekben is képesek tréfálkozni, nevetségesen viselkedni vagy abszurd helyzeteket teremteni. A humor nem csökkenti a tragédiát, hanem sokszor éppen elviselhetővé teszi.

A foglyok közötti szerelemről vagy erotikus feszültségről kevesebb szó esik, de a bezártság természetesen ezt a területet is érintette. A többnyire férfiakból álló közösségben a nők jelenléte, akár személyesen, akár levelekben vagy emlékekben, különös jelentőségre tett szert. Az otthon maradt kapcsolatok idealizálódhattak, miközben az évek múlásával egyre nehezebb volt tudni, mi maradt meg belőlük.

A levelek ezért óriási érzelmi súlyt kaptak. Egy-egy küldemény nem csupán információt hozott, hanem bizonyítékot arra, hogy a külvilágban még léteznek azok a kapcsolatok, amelyekhez a fogoly tartozott. Ha sokáig nem érkezett levél, az könnyen félelmet és bizonytalanságot okozott. Az internáltak számára a posta a régi élet egyik utolsó szála volt.

Kuncz saját családi és baráti kapcsolatai szintén ezen a törékeny rendszeren keresztül maradhattak fenn. A háborús cenzúra, a lassú postaforgalom és a politikai viszonyok miatt azonban egyetlen levél sem volt magától értetődő. A késlekedés könnyen tragikus jelentést kaphatott, miközben a valóságban sokszor csak technikai akadály állt mögötte.

A külvilággal való kapcsolat hiánya felerősítette a táboron belüli társas élet jelentőségét. A foglyok saját programokat, előadásokat, vitákat és kulturális eseményeket szerveztek. A szellemi tevékenység részben azért volt fontos, mert strukturálta az időt. Ha valakinek feladata volt, előadásra készült vagy nyelvet tanult, a napok kevésbé folytak össze.

Az oktatás sajátos formái alakultak ki. A táborban különböző tudású emberek éltek együtt, ezért egymást taníthatták nyelvekre, tudományokra vagy gyakorlati ismeretekre. A bezártság így különös, kényszerű egyetemmé is válhatott. Kuncz, aki maga is tanár volt, nyilván különösen érzékeny lehetett erre.

A kulturális életben a színház is fontos szerepet kapott. Egy előadás létrehozása sok embert foglalkoztatott, szerepet, célt és közös feladatot adott. A próbák idején a foglyok legalább átmenetileg más személyekké válhattak, és a közönség számára is olyan élményt teremtettek, amely kiszakította őket a tábor hétköznapijaiból.

A szerepjáték ebben a közegben különös jelentést kapott. Az internált napközben fogoly volt, az előadás alatt viszont király, szerelmes, komikus figura vagy

bármilyen más szereplő lehetett. A színház ezért nemcsak szórakozás, hanem identitásvédelem is volt. Emlékeztetett arra, hogy az ember több annál a kategóriánál, amelyet a hatóságok ráhelyeztek.

Ugyanez igaz az olvasásra. Egy könyv lehetőséget adott arra, hogy a fogoly képzeletben elhagyja a falakat. A bezártságban a kultúra térteremtő erővé vált. Fizikailag nem lehetett kimenni, de a szövegek olyan világokat nyitottak meg, amelyeket az őrség nem tudott lezárni.

Kuncz későbbi irodalomszemléletét alighanem megerősíthette ez a tapasztalat. Amikor Erdélyben arról beszélt, hogy az irodalomnak túl kell lépnie a provincializmuson, saját életéből tudhatta, milyen konkrét jelentősége lehet a kulturális nyitottságnak. A könyvek számára soha nem pusztán díszek voltak az életnek.

A közösség azonban nemcsak kulturális eszközökkel védekezett. Saját rítusok, szokások és belső történetek alakultak ki. Egy hosszú ideig együtt élő zárt csoport mindig megteremti saját nyelvét. Becenevek, visszatérő tréfák, ismert konfliktusok és közös emlékek alakulnak ki, amelyeket a kívülálló nehezen ért meg.

A Fekete kolostor részben ezt a belső nyelvet fordítja le az olvasó számára. Kuncz úgy vezeti be a szereplőket, hogy fokozatosan mi is megtanuljuk a közösség viszonyait. Egy idő után az olvasó számára is jelentősége lesz annak, ki kivel kerül konfliktusba, kinek milyen szokása van, vagy hogyan változik meg valakinek a viselkedése.

Ez a közösségépítés az egyik oka annak, hogy a könyv nem egyszerű epizódok sorozatának hat. A szereplők visszatérnek, fejlődnek, eltűnnek vagy meghalnak, és az olvasó valóban egy társadalomban érzi magát. Az internálás éveinek hosszúsága ezért nemcsak elmondott adat marad, hanem az alakok változásán keresztül érzékelhető tapasztalattá válik.

A halál természetesen különösen súlyos helyet foglal el ebben a világban. Amikor egy fogolytárs meghal, az esemény nemcsak személyes veszteség, hanem figyelmeztetés is a többiek számára. A zárt közösségben nehéz távolságot tartani az elmúlástól. Az ember ugyanazokon a folyosókon jár, ahol beteg társa feküdt, s rövid idő alatt egy üres fekhely marad utána.

A betegségek nemcsak testi félelmet jelentettek. Az internált számára az is nyomasztó lehetett, hogy ha

állapota rosszabbodik, idegen országban, családjától távol halhat meg. A szabadulás reménye mellett ezért egy másik gondolat is jelen lehetett: vajon életben marad-e addig.

Kuncz nem melodramát épít ezekből a helyzetekből. Inkább megmutatja, hogyan lesz a rendkívüli eseményből is hétköznapi tapasztalat. Hosszú fogságban az ember bizonyos értelemben hozzászokik ahhoz is, ami korábban elképzelhetetlen lett volna. Ez az alkalmazkodás segíti a túlélést, de közben megváltoztatja a személyiséget.

Az egyik legfontosabb kérdés éppen az, hogy meddig lehet alkalmazkodni anélkül, hogy az ember elveszítené önmagát. A foglyok saját szabályokat és életformát alakítanak ki, ami szükséges ahhoz, hogy működjön a közösség. Ugyanakkor minél jobban berendezkednek a táborban, annál nyugtalanítóbb lehet a felismerés, hogy a rendkívüli állapot kezd normálissá válni.

A szabadulásról álmodni ezért kettős lelki folyamatot jelentett. Egyrészt életben tartotta a reményt, másrészt újra meg újra emlékeztetett arra, hogy a jelenlegi élet nem az, amelyet választottak. A fogoly megtanulhat jól élni a táborban, de nem akarhatja elfogadni, hogy ez legyen az otthona.

A Fekete kolostor alakjainak tragikuma sokszor éppen ebből fakad. Az emberi alkalmazkodóképesség egyszerre csodálatra méltó és félelmetes. Lehetővé teszi a túlélést, de idővel olyan körülményekhez is hozzászoktathat, amelyekhez soha nem lenne szabad hozzászokni.

Kuncz maga is ezen a határon mozgott. Tanárként, szervezőként és művelt emberként képes volt értelmes tevékenységet teremteni maga körül, de a kulturális élet nem feledtethette el vele, hogy fogoly. Az internálás évei nem alakultak romantikus szellemi menedékké. A könyv minden ilyen idealizálástól távol marad.

Ez azért fontos, mert a későbbi olvasó könnyen hajlamos lehet a kulturális ellenállás történetét megszépíteni. Szép kép, hogy foglyok könyveket olvasnak, előadásokat tartanak és színházat játszanak. A valóságban azonban mindez éppen azért vált fontossá, mert körülöttük ott volt a szabadság hiánya, a betegség, a félelem és a kiszolgáltatottság.

Az internálás közössége tehát egyszerre volt menedék és börtön. Az emberek egymást segítették túlélni, de ugyanazok az emberek néha egymás számára tették nehezebbé az életet. Kuncz nem próbálja feloldani ezt az ellentmondást. Ez teszi emberábrázolását tartóssá.

A könyv szereplői között nincs olyan, aki egyszerűen a „fogság hőse” lenne. A túlélés többnyire kevésbé látványos. Egy ember felkel reggel, elvégzi napi feladatát, elvisel egy újabb csalódást, beszélget valakivel, majd másnap újrakezdi. Az évek ebből a monoton kitartásból állnak össze.

Talán éppen ezért őrzött meg Kuncz annyi apró részletet. A nagy történelmi összefoglalásokból ezek hiányoznak, pedig az emberi tapasztalatot többnyire az apróságok hordozzák. Egy étkezés, egy levél, egy sértő megjegyzés vagy egy váratlan kedvesség sokszor többet árul el a fogságról, mint egy rendelet szövege.

A Fekete kolostor szereplői így egy elveszett közösség tagjaiból irodalmi alakokká váltak. A tábor megszűnt, az emberek szétszéledtek, egy részük meghalt, mások teljesen más pályára kerültek, de Kuncz könyvében újra és újra összegyűlnek ugyanazok között a falak között.

Ez adja a mű egyik legmélyebb szomorúságát is. Az olvasó tudja, hogy a közösség, amelyet megismer, csak kényszerből létezett, mégis valóságos kapcsolatok alakultak ki benne. Amikor a fogság véget ér, ezek a kapcsolatok is szétesnek. A szabadulás egyszerre jelent örömet és egy különös világ megszűnését.

Kuncz számára a fogolytársak emléke azonban nem szűnt meg a kapuk kinyílásával. Másfél évtizeddel később azért tudta ilyen erővel felidézni őket, mert valamilyen formában tovább éltek benne. A Fekete kolostor megírása e közösség utolsó nagy összegyűjtése lett.

Az internálótábor emberei azonban nemcsak egymással küzdöttek. Fölöttük ott működött egy másik világ: az öröké, hivatalnokoké, parancsnokoké és rendeleteké. A következő kérdés ezért már az, milyen hatalom tartotta össze és zárta be ezt a közösséget, és hogyan látta Kuncz azt a francia államot, amelynek kultúráját korábban annyira szerette.

9. A hatalom arca

A Fekete kolostor egyik legérdekesebb rétege az, ahogyan Kuncz Aladár a francia államot és annak képviselőit ábrázolja. Nem egyetlen, összefüggő ellenséget lát bennük, hanem különböző embereket és intézményi helyzeteket. A hivatalnok, az őr, a parancsnok és a helyi hatóság nem ugyanazt jelenti számára, még akkor sem, ha mindannyian ugyanannak a rendszernek a részei. Ez a különbségtétel azért fontos, mert Kuncz egész korábbi Franciaország-képét csak így tudta összeegyeztetni az internálás tapasztalatával.

A fogság első heteiben az állam elsősorban adminisztratív formában jelent meg. Nyilvántartás, engedély, tiltás, igazolás, áthelyezés, ellenőrzés: a hatalom nem feltétlenül látványos erőszakként működött, hanem papírokon és utasításokon keresztül. A civil ember számára ez különösen nyomasztó lehetett, mert saját élete fölött olyan döntések születtek, amelyekhez nem volt hozzáférése. Nem tudhatta pontosan, ki döntött róla, milyen információk alapján, és mikor változhat meg a helyzete.

Kuncz internálása ebből a szempontból a modern bürokratikus állam egyik tapasztalata is. Az egyént nem

személyes története alapján kezelték, hanem kategóriák szerint. Osztrák-magyar állampolgár, ellenséges ország alattvalója, internálandó civil. A kategória egyszerűsítette az állam munkáját, de közben eltüntette az egyéni különbségeket. Kuncz francia kultúra iránti lelkesedése, nyelvtudása vagy személyes kapcsolatai nem változtattak alapvető jogi helyzetén.

A rendszer logikája háborús szempontból érthető volt. Franciaország ugyanúgy tartott kémkedéstől, szabotázsától és belső biztonsági kockázatoktól, mint más hadviselő államok. A probléma ott kezdődött, hogy a megelőző intézkedés könnyen kollektív büntetéssé válhatott. Egy embernek nem kellett semmit tennie ahhoz, hogy elveszítse szabadságát. Elég volt egy olyan állam útlevelével rendelkeznie, amely időközben ellenséggé vált.

Kuncz könyve nem jogtörténeti elemzés, mégis pontosan érzékelteti ezt az ellentmondást. A foglyok többsége érti, hogy háború van, de nehezen fogadja el, hogy személyes felelősség nélkül is évekre bezárhatják. A sérelem ebből fakad: nem bírósági ítéletet töltenek, hanem egy politikai helyzet következményét viselik.

Az internálás ezen a ponton különbözik a büntetéstől. A büntetés elvileg meghatározott vétséghez kötődik, és van kezdete, vége, jogi indoka. Az internáltak számára azonban a fogság időtartama bizonytalan volt, és személyes magatartásuk csak korlátozottan befolyásolhatta. A szabadulás nem jó magaviseletől, hanem a háború alakulásától és politikai döntésektől függött.

Ez a kiszolgáltatottság felerősítette a hatóságokkal való minden találkozás jelentőségét. Egy jóindulatú parancsnok vagy emberséges őr sokat javíthatott a mindennapokon, míg egy önkényes döntés aránytalanul nagy szenvedést okozhatott. Kuncz ezért nem absztrakt államot ír le, hanem annak emberi közvetítőit.

A francia őrok között jelentős különbségeket látott. Voltak, akik mechanikusan teljesítették feladatukat, mások durván vagy megalázóan viselkedtek, megint mások bizonyos együttérzést mutattak a foglyok iránt. Ez a sokféleség tette lehetetlenné, hogy Kuncz egyszerűen az egész francia nemzetet tegye felelőssé saját sorsáért.

A fogoly és az őr viszonya önmagában is különös. Két ember áll egymással szemben, akik között a politikai rendszer mesterséges aszimmetriát teremtett. Az egyik

dönthet bizonyos dolgokról, a másik nem. Ugyanakkor mindketten hétköznapi emberek, és hosszabb együttélés során óhatatlanul személyes kapcsolat is kialakulhat közöttük.

A Fekete kolostor több jelenete éppen ezt a bizonytalan határt mutatja meg. Az őr néha ellenség, máskor egyszerű szolgálatot teljesítő ember, akinek saját családjai, gondjai és félelmei vannak. A fogoly pedig egyszerre áll szemben vele és függ tőle. Ez az erkölcsi bonyolultság teszi Kuncz ábrázolását sokkal hitelesebbé egy egyszerű vádiratnál.

A háború előrehaladtával a francia társadalom is egyre nagyobb terheket viselt. A front veszteségei, a gazdasági nehézségek és a gyász minden családot érintettek. Kuncz érzékelhette, hogy az internáltak és az őket őrzők nem teljesen külön világok. Mindkét csoport életét ugyanaz a háború alakította át, még ha nagyon eltérő módon is.

Ez a felismerés nem csökkentette az internálás igazságtalanságát, de megakadályozta a leegyszerűsítést. Kuncz nem azt kérdezte, hogy a franciák jók vagy rosszak. Inkább azt mutatta meg, hogyan változik meg az ember viselkedése akkor, amikor intézményi hatalmat kap mások fölött, illetve amikor ezt

a hatalmat elszenvedi.

A hatalom egyik legfontosabb eszköze a bizonytalanság volt. Nem feltétlenül tudatosan alkalmazott módszerről van szó, inkább az internálási rendszer működéséből következett. A foglyok gyakran nem tudták, milyen szabályok lesznek érvényesek a következő héten, mikor érkezik új utasítás, vagy van-e esély áthelyezésre, cserére, esetleg szabadulásra.

A kiszámíthatatlanság különösen erős lelki terhet jelentett. Egy szigorú, de állandó szabályrendszerhez az ember könnyebben alkalmazkodik, mint ahhoz, ha folyamatosan reménykednie kell valamiféle változásban. Az internáltak minden hírt értelmeztek, találgattak, és gyakran olyan összefüggéseket láttak bele az eseményekbe, amelyekről később kiderült, hogy nem léteztek.

A hatóságok részéről egy-egy apró engedmény ezért aránytalanul nagy jelentőségre tett szert. Több mozgástér, jobb levelezési lehetőség vagy egy kulturális program engedélyezése átmenetileg javíthatta a közérzetet. A fogoly számára minden ilyen döntés azt jelezte, hogy a rendszer falai talán nem teljesen merevek.

Ugyanakkor egy új tiltás vagy visszavont kedvezmény könnyen válságot okozott. A táborban az emberi méltóság sokszor ilyen apró dolgokban jelent meg. Nemcsak az számított, mennyi ételt kap valaki, hanem az is, hogy hogyan beszélnek vele, meghallgatják-e a panaszát, vagy teljesen tárgyként kezelik.

Kuncz különösen érzékeny volt erre. Műveltsége és tanári múltja miatt valószínűleg erősen élte meg azt a megaláztatást, amikor semmilyen személyes teljesítmény vagy társadalmi szerep nem számított. A táborban nem tanár, kritikus vagy francia irodalmat ismerő értelmiségi volt, hanem fogoly.

Ez a tapasztalat későbbi humanizmusának egyik fontos forrása lehetett. Kuncz megtanulhatta, milyen gyorsan válik jelentéktelenné az ember korábbi társadalmi státusa, ha egy intézmény más kategóriába sorolja. Az emberi méltóság ezért nem függhet attól, milyen szerepet tölt be valaki a társadalomban.

A Fekete kolostorban a hatalom nem mindenütt azonos intenzitással van jelen. Néha közvetlen és fenyegető, máskor szinte láthatatlan háttér. Ez utóbbi talán még nyomasztóbb. A fogoly egy idő után maga is alkalmazkodik a szabályokhoz, és már nem kell minden

pillanatban őrnek állnia mellette ahhoz, hogy tudja, mit nem tehet.

A bezártság így részben belsővé válik. Az ember megtanulja, melyik ajtón nem mehet ki, meddig sétálhat, mikor kell visszatérnie, és milyen témákról nem érdemes vitatkoznia a hatósággal. A külső korlátozás lassan belső szokássá változik.

Ez a folyamat különösen veszélyes, mert a fogoly idővel már nem minden korlátozást él meg rendkívülinek. A tábori élet saját normalitást teremt. Az, ami az első héten elviselhetetlennek tűnt, egy év múlva hétköznapi lehet. Kuncz pontosan érzékelte, milyen könnyen alkalmazkodik az ember még a szabadság hiányához is.

Az alkalmazkodás azonban nem azonos a belenyugvással. A foglyok folyamatosan keresték azokat a tereket, ahol saját döntéseik érvényesülhetnek. A kulturális élet, a barátságok, a belső közösségi szabályok mind ilyen területek voltak. A hatalom a testeket zárta be, de nem tudta teljesen ellenőrizni, miről beszélnek, mit olvasnak vagy hogyan gondolkodnak.

A francia hatóságok számára az ilyen kulturális tevékenység részben hasznos is lehetett. Egy elfoglalt, rendezett foglyoközösség kevesebb konfliktust okozott,

mint egy tétlenségre kényszerített és elkeseredett tömeg. Ezért bizonyos tevékenységeket megtűrték vagy támogattak. Az internáltak kulturális önszerveződése így sajátos alkufolyamatban létezett a hatalommal.

Kuncz számára ez később is fontos tapasztalat lehetett. Egy korlátozott közösség sokszor nem nyílt konfrontációval tudja megőrizni legjobban saját terét, hanem azzal, hogy kihasználja a rendelkezésére álló lehetőségeket. Erdélyi szerkesztőként természetesen egészen más politikai környezetben dolgozott, de a kulturális autonómia gyakorlati kérdése ott is központi jelentőségű lett.

A fogolytáborban ugyanakkor voltak pillanatok, amikor a rendszer keménysége minden kompromisszumot felülírt. A biztonsági előírások, büntetések vagy áthelyezések emlékeztették az internáltakat arra, hogy helyzetük alapja nem önkéntes együttélés, hanem kényszer. A látszólag rendezett hétköznapiak mögött mindig ott állt az állami erő.

Az internálás történetének egyik központi kérdése éppen az, hogyan tud egy jogállami hagyományaira büszke ország hosszú időre bezárni olyan civileket, akik személyesen nem követtek el bűncselekményt. A válasz

nem kizárólag Franciaország történetében keresendő. A világháborúban több hadviselő állam hasonló intézkedéseket alkalmazott, és a nemzetbiztonság nyelve mindenütt képes volt rendkívüli jogkorlátozásokat igazolni.

Kuncz azonban nem jogfilozófiai értekezést írt erről. Inkább megmutatta a következményt. Egy ember reggel felébred, és nem döntheti el, hová megy. Nem azért, mert tegnap valami tiltott dolgot tett, hanem mert évekkorábban egy bizonyos ország állampolgáraként született.

Ez a személyes nézőpont teszi a könyv államkritikáját erőssé. Kuncznak nincs szüksége hosszú politikai vádbeszédre. A helyzet abszurditása önmagában működik. A fogoly története bizonyítja, milyen messzire juthat a kollektív gyanú logikája.

A francia kultúrához való kötődés azonban mindvégig bonyolította ezt az ítéletet. Kuncz nem tudta és nem is akarta egyszerűen azt mondani, hogy Franciaország megtévesztette. Az ország, amelyet korábban szeretett, valóban létezett: irodalma, művészete, szellemi hagyománya nem vált semmissé attól, hogy állama háborús internálást alkalmazott.

Éppen ezért a Fekete kolostor egyik mélyebb témája a kultúra és az állam közötti különbség. Egy ország politikai rendszere hozhat igazságtalan döntéseket anélkül, hogy teljes kulturális öröksége értéktelenné válna. Kuncz számára ez nem elméleti tétel volt, hanem személyes önazonosságának kérdése.

Ha Franciaország egészét elutasítja, saját fiatalkori műveltségének fontos részét is meg kellett volna tagadnia. Ha viszont idealizált Franciaország-képét változatlanul őrzi, saját szenvedését kellett volna relativizálnia. A Fekete kolostor ereje abban van, hogy egyik megoldást sem választja. Megtartja az ellentmondást.

Ez az ellentmondás a francia szereplők ábrázolásában is jelen van. Egy-egy emberséges gesztus nem mossa tisztára az internálási rendszert, ahogyan egy kegyetlen őr sem teszi bűnössé egész Franciaországot. Kuncz szinte makacsul ragaszkodik az egyéni felelősséghez.

Ezzel a szemlélettel saját korának nacionalista háborús gondolkodásától is eltávolodott. A világháború propagandája minden oldalon hajlamos volt egész népeket erkölcsi kategóriákként kezelni. Kuncz viszont öt év fogság után sem mondott le arról, hogy az embert

különválassza nemzetétől.

Ez talán az internálás egyik legnagyobb erkölcsi próbája volt számára. Sokkal könnyebb lett volna a szenvedésből gyűlöletet építeni. A gyűlölet egyszerű magyarázatot ad: azért történt mindez, mert a másik fél rossz. Kuncz ennél nehezebb következtetéshez jutott. Ugyanaz a társadalom képes magas kultúrát és embertelen intézményt létrehozni, ugyanaz az ember pedig lehet egy rendszer végrehajtója és közben személyesen együttérző.

Ez a felismerés későbbi európai gondolkodásának is fontos eleme lett. Az első világháború megmutatta számára, milyen törékeny a civilizáció. A műveltség önmagában nem akadályozza meg az államokat abban, hogy tömegeket zárjanak be, küldjenek frontra vagy fosszanak meg jogaiktól. A kultúra értéke ezért nem abból következik, hogy automatikusan jóvá teszi a politikát, hanem abból, hogy eszközt ad az embernek a politikai logika meghaladására.

Kuncz számára ez a meghaladás nem heroikus ellenállást jelentett. Sokkal inkább a különbségtétel képességét. Nem engedni, hogy a háború által létrehozott kategóriák teljesen meghatározzák azt,

hogyan látja a másik embert.

Ezt a képességet az internáltak közösségében is gyakorolni kellett. A foglyok között ugyanúgy jelen voltak nemzeti, társadalmi és politikai előítéletek, mint a külvilágban. A bezártság nem tette őket automatikusan jobb emberekké. Kuncz könyvében éppen az a hiteles, hogy a szenvedő közösséget sem idealizálja.

A hatalom tehát nem csupán a kerítés másik oldalán jelent meg. A foglyok között is kialakultak belső hierarchiák, tekintélyek és konfliktusok. Egy zárt közösség szükségképpen megszervezi önmagát, és ezzel saját kis hatalmi rendszereket hoz létre. Kuncz figyelme ezekre is kiterjedt.

A táboron belüli tekintély azonban más természetű volt, mint az állami hatalom. Többnyire személyes tulajdonságokból, tudásból vagy szervezőképességből fakadt, és sokkal könnyebben megkérdőjelezhető maradt. Mégis megmutatta, hogy az emberek szabadságuktól megfosztva is rendet próbálnak teremteni maguk körül.

A Fekete kolostor így két hatalmi rendszert mutat egyszerre. Kívülről a francia állam és az internálási rend szabályozza a foglyok életét, belülről pedig maga a közösség alakít ki normákat. A kettő között az egyénnek

folyamatosan lavíroznia kell.

Kuncz saját helyét sem teszi egyszerűvé ebben a rendszerben. Műveltsége és személyisége miatt bizonyos tekintélye lehetett a foglyok között, de könyvében nem próbálja magát a közösség természetes vezetőjeként bemutatni. Inkább figyel, részt vesz, néha kezdeményez, máskor háttérben marad.

Ez az önkorlátozás különösen fontos az emlékirat hitelessége szempontjából. Az utólag visszatekintő ember könnyen saját szerepét teheti fontosabbá, mint amilyen valójában volt. Kuncz ezzel szemben gyakran másoknak engedi át a középpontot.

Talán éppen ezért tud olyan meggyőzően beszélni a hatalomról is. Nem saját erkölcsi nagyságát állítja szembe az elnyomó rendszerrel. Inkább azt figyeli, mit tesz egy rendszer hétköznapi emberekkel, mindkét oldalon.

A francia fogság végére Kuncz már másként ismerte Franciaországot, mint 1914 nyarán. A fiatal utazó számára elsősorban Párizs, Bretagne, irodalom és művészet volt. Az internált megismerte a hivatalokat, öröket, rendeleteket és táborokat is. A két Franciaország nem váltotta fel egymást, hanem egymás mellé került.

Ebből a kettősségből született meg később a Fekete kolostor egyik legfontosabb morális teljesítménye. Kuncz nem felejtett, de nem is egyszerűsített. A sérelmet megőrizte, a gyűlöletet nem.

A fogság utolsó szakaszában azonban az állam és a fogoly közötti konfliktusnál egyre nagyobb kérdés jelent meg. Mi történik akkor, ha végre kinyílik a kapu? A szabadság, amelyért éveken át vártak, már egy olyan Európába vezetett, amelyben sem Franciaország, sem Magyarország, sem Erdély nem ugyanaz volt, mint a bezárás pillanatában.

10. Szabadulás egy új Európába

A hosszú internálás utolsó hónapjai egészen más lelkiállapotot teremthettek, mint a fogság kezdete. Az első hetekben még az volt a kérdés, meddig tart ez az ideiglenesnek hitt állapot, később azonban maga az ideiglenesség vált állandóvá. Mire a háború vége valóban közeledett, a foglyoknak már nemcsak a bezártsággal kellett megküzdeniük, hanem azzal a különös érzéssel is, hogy a külvilág, amelyhez vissza akarnak térni, közben gyökeresen megváltozott. A szabadság így egyszerre jelentett reményt és bizonytalanságot.

Kuncz Aladár esetében ez különösen erősen jelentkezett. 1914-ben egy nagy, soknemzetiségű birodalom polgáraként utazott Franciaországba, 1919-ben viszont már egy olyan Közép-Európába készült visszatérni, ahol a Monarchia megszűnt, új államok alakultak, régi határok tűntek el. Az a politikai tér, amelyben gyermekkorát és fiatal felnőttkorát élte, szinte teljesen átrendeződött.

Az internálás évei alatt ez a változás csak töredékes hírekből juthatott el hozzá. A fogoly nem ugyanúgy követi a történelmet, mint az, aki benne él. Nem látja a politikai

viták mindennapi részleteit, nem érzékeli közvetlenül a társadalmi feszültségeket, és gyakran csak késve kap hírt arról, mi történt. A nagy fordulatok emiatt sokszor hirtelen, szinte előzmény nélkül jelenhettek meg a tábori tudatban.

A Monarchia szétesése ilyen élmény lehetett. Egy állam, amely addig magától értetődő keretet jelentett, egyszerre eltűnt. Ez nem pusztán politikai tény volt, hanem személyes identitásprobléma is. Mit jelent hazatérni, ha közben maga a haza fogalma is megváltozik? Kuncz számára a kérdés még bonyolultabb volt, mert Kolozsvár, amelyhez családi és kulturális kötődése fűzte, már nem ugyanabban az államban feküdt, mint Budapest.

A fogság utolsó időszakában az internáltak számára minden hír új számításokat indíthatott el. Ki hová térhet vissza? Mi lett a családdal, az állással, a lakással? Megvan-e még az a világ, amelyből évekkorábban kiszakították őket? A szabadulás tehát nem csupán a régi élet folytatását ígérte, hanem sokak számára újrakezdést.

Ez a helyzet különösen élesen mutatta meg, milyen furcsa tulajdonsága van a hosszú fogságnak. Az ember

fejében megőrzi a múlt egy változatát, amelyhez vissza szeretne térni, miközben a valóság továbbhalad. Minél hosszabb a bezártság, annál nagyobb lehet a távolság az emlékezetben őrzött és a tényleges külvilág között.

Kuncz esetében ez a különbség későbbi egész pályájára hatással volt. A háború előtti Budapesthez és Kolozsvarhoz nem lehetett visszatérni ugyanabban a formában. A francia fogság után ezért nem csupán folytatnia kellett korábbi életét, hanem újra kellett értelmeznie saját helyét a magyar kultúrában.

A szabadulás gyakorlati folyamata sem lehetett egyszerű. Egy többéves internálási rendszer felszámolása adminisztratív döntéseket, utazási engedélyeket, szállítást és különféle igazolásokat igényelt. A foglyok számára az utolsó időszak valószínűleg éppen ezért különösen türelmetlen lehetett. Amikor már mindenki tudta, hogy a háború véget ért, a falak és szabályok továbbra is működtek.

A szabadság ténye így nem egyetlen pillanatban érkezett meg. Előbb politikai lehetőség lett, majd adminisztratív folyamat, végül tényleges utazás. Ez a fokozatosság minden hosszú fogság végén különös lelkiállapotot teremthet. Az ember már nem érzi magát

valódi fogolynak, de még nem is szabad.

Kuncz számára a hazautazás ezért szükségképpen összegezte az előző öt évet. Az útvonalak, pályaudvarok és határok nemcsak földrajzi pontok voltak, hanem annak bizonyítékai, hogy a világ új rendet kapott. A háború előtt még természetesebbnek tűnő európai mozgás helyét papírok, ellenőrzések és új határvonalak vették át.

Ebben az új Európában a nemzeti hovatartozás még erősebben vált politikai kérdéssé. A birodalmak felbomlása után létrejövő nemzetállamok azt ígérték, hogy világosabb kapcsolatot teremtenek állam és nemzet között, a valóságban azonban milliók kerültek kisebbségi helyzetbe. Kuncz életének következő nagy szakasza éppen ebben a világban bontakozott ki.

Az internálás tapasztalata ezért később különösen érdekes háttérrel adott az erdélyi kisebbségi léthez. Kuncz már megtapasztalta, milyen az, amikor egy állam elsősorban kategóriaként kezeli az embert, és milyen fontos lehet, hogy az egyén ne engedje teljesen elnyelni saját személyiségét a politikai besorolásoknak. Erdélyben ez természetesen nem fogságot jelentett, de a nemzeti identitás és állampolgárság közötti feszültség új formában ismét jelen volt.

Kuncz nem vált egyszerű politikai gondolkodóvá. Nem dolgozott ki részletes államelméletet a kisebbségi helyzetről, és írói-szerkesztői tevékenységét sem lehet pusztán politikai programként értelmezni. Mégis, egész későbbi működésében ott van az a meggyőződés, hogy kultúrát nem lehet kizárólag politikai kategóriákba zárni.

Ez a meggyőződés részben abból is fakadhatott, hogy a francia internálás során saját bőrén tapasztalta meg a kategorizálás brutalitását. A fogoly számára lényegtelen volt, hogy személyesen mit gondol Franciaországról, ha útlevele szerint ellenséges állam polgára. Kuncz később Erdélyben sem akarta elfogadni, hogy az irodalom kizárólag nemzeti vagy politikai hovatartozás szerint értékelhető.

A szabadulás első időszakában ugyanakkor aligha láthatta még ilyen tisztán saját későbbi szerepét. Az internálás után először egyszerűen vissza kellett illeszkednie a mindennapi életbe. Ez sok fogoly számára nehéz lehetett, mert a hosszú bezártság alatt kialakult szokások nem tűntek el egyik napról a másikra.

A szabad embernek újra döntéseket kell hoznia. Látszólag ez természetes és örömteli, de többéves fogság után szokatlan teher is lehet. A táborban a napirendet

nagyrészt külső szabályok határozták meg. Szabadulás után hirtelen ismét az egyén felelőssége lett, merre megy, hol él, miből tartja fenn magát.

Kuncz számára a régi tanári pálya egy ideig kapaszkodót jelenthetett. Az iskola olyan intézmény volt, amelyet ismert, a tanítás pedig visszavezette a háború előtti élet egyik eleméhez. Mégsem lehetett egyszerűen ugyanonnan folytatni, ahol 1914-ben abbahagyta. Öt év hiányzott az életéből, és közben egész nemzedéke megváltozott.

Az irodalmi kapcsolatok újjáépítése ezért különösen fontos lehetett számára. A Nyugat köre, régi barátai és a budapesti kulturális élet lehetőséget adott arra, hogy újra kapcsolódjon saját korábbi önmagához. A személyes folytonosság sokszor ilyen kapcsolatokon keresztül áll helyre: az ember találkozik valakivel, aki emlékszik arra, ki volt a nagy törés előtt.

Kuncz azonban nem maradt egyszerűen Budapesten. Figyelme egyre inkább Kolozsvár és Erdély felé fordult, ahol egészen új kulturális helyzet alakult ki. Ebben bizonyos értelemben feladatot találhatott magának. A háború és fogság után a puszta visszailleszkedés talán kevés lett volna; az erdélyi irodalmi élet megszervezése

viszont olyan munka lehetőségét kínálta, amelyben saját múltját és európai műveltségét is hasznosíthatta.

A hazatérés tehát nem lezárta a fogság történetét, hanem új pályára állította. A Fekete kolostor emlékei vele maradtak, de még nem alakultak könyvvé. A következő évtizedben Kuncz inkább mások műveivel, folyóiratokkal és kulturális intézményekkel foglalkozott, miközben a noirmoutier-i és Île d'Yeu-i évek lassan leülepedtek emlékezetében.

Ez a leülepedés később döntőnek bizonyult. A közvetlen trauma gyakran nehezen alakítható irodalommá. Túl közel van, túl sok részlet követel egyszerre helyet, és az érzelmi feszültség könnyen elnyomja a formát. Kuncz számára a másfél évtizedes távolság lehetővé tette, hogy a fogság anyagát már ne pusztán elszenvedett történetként lássa.

Közben maga Európa is újraolvasta az első világháborút. A húszas évek második felében és a harmincas évek elején egyre több olyan regény és emlékirat jelent meg, amely a háború tapasztalatát próbálta összefoglalni. Az első évek hősi vagy politikai narratívái mellé fokozatosan odakerült a kiábrándulás és a veszteség irodalma.

Kuncz ebben a hullámban nem követőként jelent meg, hanem saját különleges tapasztalattal. A frontregények katonái után ő a civil internáltak világát mutatta meg. Ez a nézőpont egyszerre kapcsolta a nagy európai háborús irodalomhoz és különítette el attól.

Az sem véletlen, hogy műve csak akkor készült el, amikor már kialakult valamiféle kulturális távolság az első világháborútól. A háború közvetlen utóéletében a társadalmak még saját politikai veszteségeikkel és területi konfliktusaikkal voltak elfoglalva. Egy évtizeddel később már erősebben megjelent a kérdés, mit tett a háború az emberrel.

Kuncz könyve pontosan erre válaszolt. Nem a békeszerződések igazságosságát, nem a hadvezetés döntéseit és nem az egyes államok felelősségét tette központi kérdéssé. Azt vizsgálta, milyen emberi következménye van annak, amikor a politika évekre elveszi valakinek a szabadságát.

A szabadulás ezért a Fekete kolostorban sem egyszerű happy end. Az internálás véget ér, de az elveszített öt év nem adható vissza. A foglyok kiszabadulhatnak, ám mindaz, ami közben történt velük, életük részévé vált. A szabadság nem törli el a fogságot, csak lehetőséget ad

arra, hogy valamilyen jelentést találjanak benne.

Kuncz számára ezt a jelentést végül az írás teremtetette meg. A könyv nem tette jóvá az elveszett éveket, de megakadályozta, hogy pusztán üres hiánnyá váljanak. A fogság tapasztalata mások számára is hozzáférhető lett, és ezzel Kuncz saját története kilépett a magánemlékezetből.

Ez a folyamat azonban csak jóval később teljesedett ki. A húszas évek Kuncza még nem a Fekete kolostor szerzőjeként tekintett önmagára, hanem szerkesztőként, kritikusként és az erdélyi irodalmi élet egyik szervezőjeként dolgozott. Ha ekkor megkérdezték volna tőle, mi lesz életének fő műve, könnyen lehet, hogy nem tudott volna válaszolni.

Az utókor visszafelé lát. Mi már tudjuk, hogy a Fekete kolostor készülőben volt benne, akkor is, amikor még alig írta. Ő azonban csak azt tudhatta, hogy van egy múlt, amelyet nem tud elfelejteni, és vannak emberek, akiknek alakja újra és újra visszatér emlékezetébe.

A nagy könyv tehát nem a szabadulás pillanatában született meg. Előbb új életet kellett építeni, új közösségben helyet találni, és kellő távolságra kerülni az internálás világától. Csak ezután válhatott a túlélés

emléke irodalommá.

A Kuncz pályáján következő fordulat éppen ezért kettős volt. Miközben Erdélyben egyre fontosabb szerkesztői szerepet vállalt, saját múltja lassan követelni kezdte, hogy megírják. A húszas évek végére ez a két élet – a szervező és az emlékező író élete – már nem fért el teljesen egymás mellett. Valaminek háttérbe kellett szorulnia, hogy a Fekete kolostor megszülethessen.

11. Amikor az emlékből könyv lett

A Fekete kolostor megszületésének története nem választható el attól, hogy Kuncz Aladár mikor és milyen lelkiállapotban volt képes visszatérni a fogság éveihez. Az internálás befejezése után hosszú időn át más feladatok kötötték le. Tanított, szerkesztett, kritikákat írt, Kolozsvár és Budapest között közvetített, majd egyre fontosabb szerepet vállalt az erdélyi magyar irodalmi életben. Az élmények közben nem halványultak el, de nem is rendeződtek azonnal művé. A könyvhöz nemcsak emlék kellett, hanem megfelelő távolság is.

Kuncz esetében ez a távolság nem felejtést jelentett. Éppen ellenkezőleg: úgy tűnik, bizonyos képek és alakok annál makacsabban tértek vissza, minél messzebb került időben Noirmoutier-től és Île d'Yeu-tól. A közvetlen trauma élessége enyhülhetett, de a jelentése egyre bonyolultabb lett. Az író már nem csupán arra emlékezett, mi történt vele, hanem arra is, milyen ember volt akkor, és miben különbözött attól, akivé azóta vált.

Ez az önmagára irányuló távolság tette lehetővé, hogy a Fekete kolostor ne pusztán vallomás legyen. Kuncz nem akarta utólag mindenben igazolni saját viselkedését,

és nem akarta egyetlen erkölcsi szerepbe zárni az egykori foglyot. Az emlékező én és az internált én között rés maradt, s ebből a résből született az irónia, az önkritika és a megfigyelői pontosság.

A könyv keletkezése szempontjából az is fontos, hogy a húszas évek végére maga a háborús irodalom is új korszakba lépett. A közvetlen beszámolók után egyre nagyobb számban jelentek meg olyan művek, amelyek nem az események dokumentálását, hanem azok emberi következményeinek értelmezését tekintették fő feladatuknak. A háború többé nem friss politikai esemény volt, hanem egy egész nemzedék feldolgozatlan múltja.

Kuncz számára ez a nemzetközi közeg ösztönzést is adhatott. Láthatta, hogy az első világháború története nem lezárt tárgy, és hogy az olvasók továbbra is fogékonyak azokra a könyvekre, amelyek személyes sorsokon keresztül mutatják meg a háború természetét. Ugyanakkor azt is tudhatta, hogy az ő tapasztalata különbözik a frontregényekétől. Nem katonaként, hanem civil internáltként élte át a konfliktust, és éppen ez adhatott egyedi nézőpontot könyvének.

A Fekete kolostor megírása ezért tudatos emlékező és formaalkotó munka volt, hanem tudatos formai keresés.

Kuncznak el kellett döntenie, milyen hangon beszéljen, mennyire legyen jelen a történetben, hogyan kezelje a valós személyeket, és milyen arányban hagyjon helyet a dokumentumnak és a regényesítésnek. Minden ilyen döntés mögött ott állt a szerkesztői tapasztalat.

Az egyik legfontosabb választás az volt, hogy a könyv ne egyetlen ember szenvedéstörténete legyen. Kuncz saját alakját gyakran háttérbe húzza, és a fogolytársak sorsára irányítja a figyelmet. Ez nem jelent teljes önkiiktatást, de megakadályozza, hogy a mű egyetlen nézőpont monológjává váljon. A fogság közösségi tapasztalat marad.

Ez a szerkezet lehetővé tette azt is, hogy az internálás öt éve ne kronológiai adattömeggé váljon. Kuncz nem minden hónapot és minden eseményt azonos részletességgel mesélt el. A hosszú időből olyan jeleneteket válogatott ki, amelyek valamely lelki vagy közösségi folyamatot különösen jól megmutattak. Az idő ezért a könyvben nem egyenletesen telik, hanem sűrűsödik és ritkul.

A fogság első szakasza természetesen különösen részletes, mert ekkor még minden új. Az internálás ténye, az első helyszínek, a közösség kialakulása és a

szabadság elvesztésének sokkja mind nagy figyelmet kap. Később a monotonitás megjelenítéséhez éppen ellenkező eszközre van szükség: az író már nem mesél el minden napot, hanem néhány visszatérő motívumból érzékelteti az idő elnyúlását.

Ez komoly szerkesztői teljesítmény. Öt év fogság eseményei könnyen szétfolyó, epizodikus könyvet eredményezhettek volna. Kuncz azonban fokozatosan változó ívet hozott létre, amelyben a kezdeti bizonytalanságtól a tartós bezártságon át a háború végéig jutunk. A szereplők és a közösség változása összetartja a történetet.

A Fekete kolostor egyik legfontosabb eszköze az ismétlés. Ugyanazok a remények, csalódások, hírek és várakozások térnek vissza, de minden alkalommal kissé más lelkiállapotban. Egy békehír az első évben még eufóriát kelthet, a harmadik évben már óvatosabb reakciót, a negyedikben pedig akár cinizmust. Az ismétlés így nem redundancia, hanem az idő múlásának eszköze.

Hasonlóan tudatos a karakterek használata. Kuncz nem minden fogolytársnak ad egyforma teret. Vannak visszatérő alakok, akik szinte a könyv teljes hosszában

jelen vannak, míg mások csak egy-egy jelenetben tűnnek fel. A rövidebb portrék is gyakran nagyon erősek, mert néhány gesztus vagy mondat elég ahhoz, hogy az olvasó megjegyezze az illetőt.

Ez a portrékészítő képesség szorosan kapcsolódik Kuncz kritikusai múltjához. A jó kritikus gyorsan felismeri egy szerző vagy mű meghatározó vonását, és ezt képes sűrítve megfogalmazni. A Fekete kolostor szereplőinél ugyanez a készség működik emberi karakterekkel. Kuncz sokszor egyetlen jelenetben képes megmutatni egy személyiség lényegét.

A humor szintén tudatosan működik a kompozícióban. Ha a könyv csak szenvedésből állna, hamar elveszítené erejét. Kuncz ezért komikus és groteszk epizódokat is beépít, amelyek nem oldják fel a tragikus alaphelyzetet, hanem éppen hitelesebbé teszik. Az ember a fogságban sem szűnik meg nevetséges lenni.

Ez a hangnem különösen nehéz egy önéletrajzi traumát feldolgozó műben. A szerző könnyen érezheti úgy, hogy a humor csökkenti saját szenvedésének súlyát. Kuncz ezzel szemben megértette, hogy a komikum is a túlélés része. Az emberek nem azért nevetnek, mert helyzetük nem súlyos, hanem mert éppen így tudják

elviselni.

A könyv nyelvében ezért egyszerre van jelen az irónia, a líraiság és a dokumentarista pontosság. Kuncz időnként részletesen leír egy helyszínt vagy eseményt, máskor egy belső állapotot bont ki, majd hirtelen egy rövid humoros jelenettel változtatja meg a ritmust. Ez a sokféleség megakadályozza, hogy a mű egyetlen tónusba merevedjen.

A tájleírásoknak különösen érdekes szerepük van. Noirmoutier és Île d'Yeu természeti környezete gyakran szép, miközben az ott élő emberek foglyok. A tenger, az ég, a növényzet vagy a fény ezért állandó kontrasztot képez a bezártsággal. A természet szabad, az ember nem.

Kuncz számára ez a kontraszt talán azért is lehetett fontos, mert Franciaország iránti rajongásának egyik része éppen az ország tájaihoz kötődött. Bretagne korábban a szabadság, az utazás és a kulturális felfedezés helye volt számára, a háború alatt viszont ugyanaz a vidék a fogság hátterévé vált. A szépség ettől nem tűnt el, csak fájdalmasabb lett.

A könyv címe is ilyen kontrasztokra épül. A „Fekete kolostor” egyszerre valós hely és metafora. A kolostor

képzete elzárttságot, közösségi életet és saját szabályrendszert idéz, a „fekete” jelző pedig sötétséget és reménytelenséget ad hozzá. A cím úgy foglalja össze a könyv világát, hogy közben nem egyszerű helymegjelölés marad.

A kézirat elkészítése közben Kuncznak a valós nevek használatáról is döntenie kellett. Ez különösen kényes kérdés lehetett, hiszen sok fogolytárs még élt, és saját emlékei lehettek ugyanazokról az eseményekről. A valós név hitelességet ad, de egyben felelősséget is. Az író olyan emberről formál nyilvános képet, aki nem kitalált szereplő.

Kuncz ennek ellenére gyakran vállalta ezt a megoldást. Ez arra utal, hogy a könyvet nem akarta teljesen elszakítani a történeti valóságtól. A regényesség számára nem azt jelentette, hogy mindent fikcióvá alakít, hanem hogy a valós anyagot művészi rendbe szervezi.

A műfaji kérdés ezért már a megjelenés idején felmerült. Emlékirat vagy regény? Dokumentum vagy szépirodalom? Kuncz válasza egyértelmű volt: regényként tekintett a műre. Ez a meghatározás fontos, mert megmutatja, hogyan értette saját munkáját.

A regény megnevezés ugyanakkor nem szabadít fel a történeti ellenőrzés alól. Éppen ellenkezőleg, izgalmassá teszi az összevetést a dokumentumokkal. Ha tudjuk, hogy egy esemény hogyan történt a valóságban, jobban láthatjuk, milyen írói döntést hozott Kuncz akkor, amikor beépítette művébe.

A későbbi kutatások ezért különösen értékesek. A levelek, fogolytársak visszaemlékezései és más dokumentumok segítségével több ponton rekonstruálható az internálás valós története. Ezek az összevetések általában nem leleplezik, hanem megvilágítják a regényt. Megmutatják, hol működik a szerkesztés, és miért volt szükség bizonyos sűrítésekre.

Kuncz nem hamis történetet írt, hanem irodalmi igazságot keresett a történeti tapasztalaton belül. Ez a különbség meghatározó. Egy dokumentum célja az, hogy minél pontosabban rögzítse, mi történt; egy regényé az, hogy megmutassa, milyen volt átélni.

A Fekete kolostor nagy teljesítménye éppen az, hogy a kettőt szokatlanul közel hozza egymáshoz. Az olvasó történeti információt is kap, de közben egy zárt világ lelki tapasztalatába kerül. Ezért maradhatott élő akkor is, amikor az internálás konkrét történeti körülményei már

távolivá váltak.

A kézirat elkészítésének tempója az utolsó időszakban felgyorsult. Kuncz egyre inkább erre a munkára összpontosított, és a kortársi visszaemlékezések szerint erősen visszavonult. Ez a koncentráció arra utal, hogy a könyv befejezése számára sürgető feladattá vált.

A sürgetés okait csak részben ismerjük. Lehetett benne egyszerű alkotói lendület, a háborús irodalom nemzetközi sikere által keltett ösztönzés, vagy az az érzés, hogy túl sokáig halogatta saját legfontosabb történetét. Utólag természetesen különös jelentést ad mindennek, hogy súlyos betegsége közvetlenül a kézirat befejezése után vált nyilvánvalóvá.

A könyv utolsó szakaszainak megírása így óhatatlanul legendával öveződött. A későbbi visszaemlékezésekben mintha Kuncz utolsó erejét is a mű befejezésére fordította volna, majd feladatát teljesítve összeomlott. A kép erős, de óvatosan kell kezelni. Az életrajzi tények nem bizonyítják, hogy maga Kuncz ilyen végzetes összefüggést érzékelt volna.

Sokkal biztosabban állítható, hogy rendkívül fontos volt számára a könyv elkészülte. Ez abból is látszik, milyen figyelemmel követte később a megjelenését és

fogadtatását. Betegen is kritikai példányokról, recenziókról és fordításokról gondolkodott. Nem úgy viselkedett, mint aki egyszerűen lezárt egy múltbeli ügyet. Tudta, hogy olyan könyvet írt, amelynek helyet akar a nyilvánosságban.

A Fekete kolostor tehát már a kézirat befejezése pillanatában több volt személyes terápianál. Kuncz közlésre és olvasásra szánta, s fontos volt számára, hogy milyen közegben és milyen értelmezéssel találkozik vele a közönség. A szerkesztői ösztön saját könyvének útját is figyelemmel kísérte.

Ez a kettős szerep különösen jellemző rá. Egyszerre volt szerző és saját művének egyik első szervezője. Tudta, mely kritikusok véleménye számít, mely lapokhoz érdemes példányt küldeni, és milyen kapcsolatok segíthetik a könyv eljutását az olvasókhoz.

Kuncz számára a Fekete kolostor sikere ezért nem pusztán személyes elismerést jelentett. Bizonyította azt is, hogy az erdélyi magyar könyvkiadásból induló mű képes országos és nemzetközi figyelmet szerezni. Egész szerkesztői programjának egyik alapelve testesült meg saját könyvében.

A legnagyobb irónia mégis az volt, hogy éppen akkor vált igazán ismert íróvá, amikor már alig maradt ideje íróként tovább dolgozni. A Fekete kolostor megnyitott előtte egy új pályát, amelyet nem járhatott végig. Nem tudjuk, milyen könyveket írt volna még, ha felépül.

Ez a hiány különösen élesen választja el Kunczot azoktól az íróktól, akik egy nagy mű után hosszú évtizedeken át építhették tovább életművüket. Nála a fő mű szinte zárókőként került a pálya végére. Nem egy hosszú regényírói fejlődés középső állomása lett, hanem végső összegzés.

Emiatt az utókor is hajlamos volt mindent ebből az egy könyvből visszaolvasni. Kuncz fiatalkori francia rajongása előkészítette a fogságot, az internálás előkészítette a regényt, az erdélyi szerkesztői munka pedig mintha a Fekete kolostor emberismeretéhez vezetett volna. Ez utólag logikusnak tűnik, de élet közben egyik kapcsolat sem volt ennyire szükségszerű.

A könyv megírása éppen azért jelentős, mert Kuncz maga teremtetett összefüggést élete szétszórt tapasztalatai között. A francia kultúra iránti szeretetet, a fogságot, az emberi közösségek megfigyelését és a szerkesztői tapasztalatot egyetlen műben tudta összekapcsolni.

A Fekete kolostor így többről szól annál, amit Kuncz 1914 és 1919 között átélt. Arról is, mit tanult azóta az emberekről. A könyvet a fiatal fogoly tapasztalata adta, de a negyvenöt éves szerkesztő és író tudása formálta.

Amikor a kézirat elkészült, Kuncz számára az egykori fogság végleg más természetűvé vált. Többé már nem kizárólag emlék volt, hanem szöveg, amely kiszakadhatott szerzője ellenőrzése alól. Olvasók, kritikusok, kiadók és később politikai rendszerek vehették birtokba.

Az internálás öt éve után tehát egy második történet kezdődött: a Fekete kolostor saját élete. Kuncz ennek már csak a legelejét láthatta.

12. A könyv, amely önálló életre kelt

Kuncz Aladár 1931-ben még csak a Fekete kolostor első visszhangjait hallhatta. A kritikusok érdeklődtek a könyv iránt, a budapesti irodalmi élet legtekintélyesebb alakjai elismerően írtak róla, és felmerültek a fordítások lehetőségei is. Az író azonban már nem követhette végig, hogyan változik át műve kortárs regényből irodalmi emlékezetté, majd klasszikussá. Halála után a könyv fokozatosan levált róla, és önálló történetet kezdett élni.

Ez a leválás minden jelentős mű esetében bekövetkezik, de Kuncz esetében különösen gyors és látványos volt. A Fekete kolostor megjelenése és az író halála szinte egy időre esett, ezért a könyv már első olvasói számára is valamiféle végső üzenetként jelenhetett meg. Az életmű összegzését látták benne, még akkor is, ha Kuncz maga talán egészen más pályát képzelt volna el magának. A halál véglegessége olyan hangsúlyt adott a műnek, amelyet egy tovább élő szerző későbbi könyvei minden bizonnyal árnyaltak volna.

A kortárs nekrológok és kritikák ezért egyre gyakrabban ugyanabból a nézőpontból tekintettek vissza Kuncz életére. A francia rajongás, az internálás, az

erdélyi szerkesztői munka és a végül elkészült regény egyetlen összefüggő történetté rendeződött. Ez az utólagos rend természetesen sok igazságot tartalmazott, de közben elfedte a pálya nyitottságát. Kuncz életében sokáig nem lehetett tudni, hogy éppen a fogság emlékezete válik majd fő művévé.

A Fekete kolostor sikere ugyanakkor gyorsan igazolta a könyv önálló erejét. Nem csupán az erdélyi magyar irodalom eseménye maradt, hanem Budapesten is komoly visszhangot kapott. A kritikusok számára világossá vált, hogy Kuncz műve nem regionális érdekesség, hanem a háborús tapasztalat egyik jelentős magyar nyelvű feldolgozása. Ez különösen fontos volt abban az időszakban, amikor az erdélyi irodalom helyét még folyamatosan vitatták az összmagyar kulturális térben.

Kuncz egész szerkesztői programja azt célozta, hogy Erdély irodalma ne különálló tartományként jelenjen meg, hanem az egyetemes magyar irodalom részeként. A Fekete kolostor ebben személyes bizonyíték lett. Nem azért figyeltek fel rá, mert erdélyi szerző írta, hanem mert jó könyv volt. Az a mérce érvényesült rá, amelyet Kuncz maga is követelt másoktól.

A könyv külföldi útja még fontosabbá tette ezt a folyamatot. Az angol és francia fordítások révén a történet kilépett abból a nyelvi közegből, amelyben Kuncz megírta. Ettől kezdve olyan olvasók is találkozhattak vele, akiknek sem a magyar irodalmi élet, sem az erdélyi kisebbségi helyzet nem jelentett közvetlen referenciát. A műnek önmagában kellett működnie.

A francia fordítás különösen különös esemény volt. A történet visszatért abba az országba, amelyben játszódott, de már egy másik korszakban. A francia olvasó számára Kuncz könyve nem csupán egy külföldi regény volt, hanem saját országának egyik kevésbé ismert háborús gyakorlatáról szóló beszámoló. Ezzel a Fekete kolostor részben a francia történelmi emlékezethez is kapcsolódott.

A fogadtatás során gyakran hangsúlyozták Kuncz mértéktartását. Az a tény, hogy nem gyűlölettel írt, megkönnyítette a könyv befogadását. Ez azonban nem jelentette a konfliktusok elhallgatását. A műben szereplő megaláztatások és igazságtalanságok éppen azért hathattak erősen, mert a szerző nem folyamatos vádaskodással vezette az olvasót. A visszafogottság növelte a hitelességet.

Ezt a tulajdonságot később különböző politikai rendszerek is eltérően értelmezték. Egyes korszakok a háborúellenes humanizmust emelték ki, mások az internálási rendszer kritikáját, megint mások Kuncz európai gondolkodását. A mű elég gazdag volt ahhoz, hogy különböző értelmezések tapadjanak hozzá, de éppen emiatt könnyen ki is lehetett belőle választani az adott korszak számára kényelmes részeket.

A második világháború után ez a folyamat új szakaszba lépett. A Fekete kolostor olvasása már nem ugyanabban a történelmi közegben történt, mint 1931-ben. A holokausz, a második világháború, a diktatúrák és az újabb tömeges fogságélmények után a bezártság és állami erőszak témája egészen más súlyt kapott. Kuncz könyve már nem csupán az első világháború egyik különleges dokumentuma volt, hanem egy tágabb huszadik századi tapasztalat előképének is látszhatott.

A kommunista kultúrpolitika számára ugyanakkor Kuncz alakja több szempontból is nehezen volt besorolható. Nem tartozott a rendszer előfutárainak tekintett írók közé, polgári humanizmusa és európai orientációja nem illeszkedett egyszerűen az új ideológiai nyelvhez. Ugyanakkor háborúellenessége, az internálási

rendszer kritikája és közösségi érzékenysége lehetőséget adott arra, hogy a hivatalos irodalomtörténet is értéket találjon benne.

Ez a kettősség vezetett a szöveg későbbi megrostálásához. Az új kiadások előkészítői számára bizonyos mondatok kényelmetlenné váltak, mert olyan történelmi, nemzeti vagy politikai kérdéseket érintettek, amelyek az ötvenes-hatvanas években más jelentést kaptak. A cenzúra nem feltétlenül tiltotta be a könyvet, inkább igyekezett politikailag átformálni.

Az ilyen beavatkozás különösen érdekes egy emlékező mű esetében. A szerző a saját tapasztalatát válogatta és szerkesztette meg, majd évtizedekkel később egy új rendszer újra válogatni kezdett belőle. Kuncz egykor irodalmi okokból döntötte el, mi kerüljön a könyvbe, a későbbi szerkesztők viszont politikai szempontok alapján próbálták meghatározni, mi maradhat benne.

A lektori vélemények ezért önálló történeti dokumentumok. Megmutatják, hogy a cenzúra nem mindig látványos tiltásként működött. Sokszor mondatok, bekezdések, hangsúlyok eltávolításával hozott létre egy ideológiailag könnyebben kezelhető szöveget. Az olvasó gyakran nem is tudhatta, hogy a könyv, amelyet kezében

tart, nem pontosan azonos azzal, amit Kuncz megjelentetett.

A kihúzásra javasolt részek tematikája különösen beszédes. A román-magyar viszony, a kommunizmusra vonatkozó utalások, a német kérdés, Jugoszlávia vagy bizonyos határproblémák mind olyan területek voltak, amelyek az 1960-as években érzékenynek számítottak. Egy 1914–1919 közötti történet mondatait tehát fél évszázaddal későbbi politikai szempontok alapján ítélték meg.

Ez a jelenség jól mutatja, mennyire nem lezárt a klasszikus művek története. Egy könyv megszületése után sem él változatlanul. Kiadói döntések, cenzúra, fordítások, rövidítések és újraserkesztések alakítják azt, amit az olvasó egy adott korszakban ismerhet.

A Fekete kolostor esetében ez azért különösen fontos, mert hitelességének egyik alapja a dokumentumszerűség. Ha a szövegből politikailag kényelmetlen részek tűnnek el, az olvasó nemcsak esztétikailag rövidített művet kap, hanem megváltozott történeti dokumentumot is. A cenzúra így közvetve az emlékezetet is átírja.

A későbbi filológiai kutatás ezért fontos helyreállító munkát végzett. Az első kiadás, a kézirat és a későbbi változatok összevetésével rekonstruálhatóvá vált, hol és milyen irányban módosult a szöveg. Ez a munka nem pusztán tudományos aprólékosság. Segít visszaadni a szerző eredeti hangját.

Kuncz különösen érzékeny lehetett volna erre, ha megéri. Utolsó heteiben is fontosnak tartotta, hogy egy róla szóló kritika pontosan nevezze meg a fogság helyszíneit. A földrajzi tévedés számára nem jelentéktelen részlet volt, mert saját története hitelességét érintette. Még kevésbé lehetett volna közömbös számára, ha politikai okokból teljes mondatok tűnnek el könyvéből.

A Fekete kolostor azonban túlélte ezeket a beavatkozásokat is. A mű új kiadásokban, új olvasói közegben és változó értelmezésekkel jelent meg, miközben alapvető ereje megmaradt. Ez részben annak köszönhető, hogy központi kérdései nem kötődnek egyetlen politikai rendszerhez.

A bezártság, az állami kategorizálás, az emberi méltóság és az alkalmazkodás kérdése minden olyan korszakban érthető marad, amely ismeri a szabadság

korlátozásának tapasztalatát. A könyv ezért később is új jelentéseket kaphatott anélkül, hogy eredeti történeti helyzetét elveszítette volna.

Kuncz alakja viszont tovább szűkült. Minél stabilabb helyet kapott a Fekete kolostor az irodalmi kánonban, annál kevésbé volt szükség arra, hogy az olvasó ismerje a szerző többi munkáját. Az iskolai és irodalomtörténeti összefoglalásokban a név egyre gyakrabban közvetlenül a könyv címéhez kapcsolódott.

Ez az egykönyvűség részben az utókor konstrukciója. Kuncz valóban nem hagyott maga után hatalmas szépirodalmi életművet, de tevékenységét nem lehet kizárólag művei számával mérni. Szerkesztői, kritikai és intézményszervező munkája nélkül másképp alakult volna az erdélyi magyar irodalom története.

Az utókor azonban könnyebben emlékszik könyvekre, mint szerkesztőségi döntésekre. Egy regény újranyomtatható, olvasható és idézhető. Annak rekonstruálása, hogy egy szerkesztő milyen fiatal szerzőt támogatott, milyen konfliktust oldott meg vagy milyen kéziratot javított, sokkal nehezebb.

Kuncz ezért részben saját sikere áldozata lett. A Fekete kolostor olyan erős műnek bizonyult, hogy

magába szívta a szerző emlékezetét. Aki Kuncz nevét hallotta, egyre inkább a francia fogságra gondolt, nem pedig az Erdélyi Helikon szerkesztőségére.

Ez azonban nem feltétlenül jelent végleges veszteséget. Éppen a Fekete kolostor fennmaradása tette lehetővé, hogy újabb nemzedékek időről időre visszakérdezzenek a szerzőre. Ki volt ez az ember? Miért került Franciaországba? Mit csinált a fogság előtt és után? Hogyan lett egy francia kultúráért lelkesedő budapesti tanárból erdélyi irodalomszervező?

Minden újabb Kuncz-kutatás részben ebből a kérdésből indul ki. A klasszikus könyv ajtót nyit egy kevésbé ismert életre. Az olvasó a Fekete kolostor felől jut el a Nyugathoz, Kolozsvárhoz, az Ellenzékhez, az Erdélyi Helikonhoz és ahhoz a kulturális közvetítő szerephez, amely Kuncz pályáját valójában meghatározta.

A későbbi visszaemlékezések ebben különösen fontosak. Barátok, íróársak és szerkesztők olyan Kunczot őriztek meg, aki nem azonos a regény narrátorával. Beszélgető, ironikus, társasági ember jelenik meg bennük, aki egyszerre tudott lelkesedni és kételkedni, szervezni és háttérbe húzódni.

Ezek a portrék azért értékesek, mert ellensúlyozzák a Fekete kolostorból kialakuló komor képet. Egy internálásról és szenvedésről szóló könyv szerzőjét könnyű komoly, melankolikus személyiségként elképzelni, a kortársi emlékek azonban sokkal színesebb embert mutatnak.

Kuncz humora különösen gyakran visszatér bennük. Ez nem meglepő annak, aki figyelmesen olvassa a Fekete kolostort. A könyv legsötétebb részei között is ott van az irónia és a groteszk érzékelése. A humor nem utólagos irodalmi technika volt, hanem személyiségének része.

A későbbi irodalomtörténet fokozatosan ezt az összetettebb képet próbálta visszaépíteni. Tanulmányok születtek Kuncz kritikusai munkájáról, francia kapcsolatairól, szerkesztői szerepéről és transzilvanizmusáról. A cél nem a Fekete kolostor jelentőségének csökkentése volt, hanem annak megmutatása, hogy a könyv mögött nagyobb életmű és sokrétűbb pálya áll.

A centenáriumi érdeklődés is ilyen lehetőséget teremt. A marosvécsi találkozók századik évfordulója természetes módon irányítja újra a figyelmet azokra az emberekre, akik az erdélyi magyar irodalom

intézményeit létrehozták. Kuncz ebben a történetben nem mellékszereplő.

Mégsem lenne szerencsés újra csak Marosvécs felől bemutatni. Kuncz jelentősége éppen abban áll, hogy több kulturális tér találkozott benne. Kolozsvár, Budapest, Párizs, Bretagne és Noirmoutier ugyanannak az életnek részei. Erdélyi szerkesztői munkája pedig nem érthető meg teljesen a francia tapasztalat és a budapesti irodalmi szocializáció nélkül.

A Fekete kolostor utóélete ezért visszavezet az életrajz egészéhez. A könyv olyan erősen őrizte meg Kuncz nevét, hogy ma éppen rajta keresztül lehet újra felfedezni mindazt, amit részben eltakar. Az egyetlen könyv, amely majdnem kiszorította szerzője teljes életművét az emlékezetből, végül mégis ugyanahhoz a szerzőhöz vezet vissza.

13. Kuncz és Franciaország második élete

A Fekete kolostor megjelenése után Kuncz Aladár Franciaországhoz fűződő viszonya az utókor szemében könnyen egyetlen paradoxonba sűríthető: az az ember, aki rajongott a francia kultúráért, végül francia internálótáborban töltött csaknem öt évet. Ez a képlet igaz, de túlságosan egyszerű. Kuncz számára Franciaország nem szűnt meg fontos maradni a fogság után, és éppen ez az, ami életének egyik legérdekesebb kérdésévé teszi a francia kapcsolatot. A trauma nem törölte el a korábbi kötődést, hanem átformálta.

A háború előtti Franciaország Kuncz számára eszményített kulturális tér volt. Párizs, a francia irodalom és a nyugat-európai műveltség együttesen jelentették azt a világot, amelyhez a modern magyar értelmiségi kapcsolódni akart. Ebben a képben volt lelkesedés, kíváncsiság és bizonyos fokú idealizálás is. A francia kultúra nem csupán egy másik nemzet kultúrája volt, hanem a modern Európa egyik mércéje.

Az internálás ezt az eszményt nem semmisítette meg, de megszüntette ártatlanságát. Kuncz ezután már nem gondolhatott Franciaországra úgy, mint egyetlen,

homogén szellemi világra. Meg kellett különböztetnie egymástól az államot, a társadalmat, a kultúrát és az egyes embereket. Ez a különbségtétel később egész gondolkodásának egyik fontos eleme lett.

A Fekete kolostor legnagyobb erkölcsi teljesítménye ebből a szempontból éppen az, hogy Kuncz nem választja a sértett elutasítást. Nem mondja azt, hogy a francia kultúra iránti korábbi rajongása tévedés volt. Ugyanakkor nem is próbálja mentegetni azt, ami vele és társaival történt. A kettő egyszerre marad igaz.

Ez a hozzáállás ritkább, mint elsőre hinnénk. A személyes trauma gyakran átírja az ember egész korábbi világképét, és arra készteti, hogy utólag is hamisnak lássa azt, amit korábban fontosnak tartott. Kuncz nem ezt az utat választotta. Inkább elfogadta, hogy ugyanaz az ország képes magas kultúrát létrehozni és igazságtalan intézményi gyakorlatot működtetni.

A francia kapcsolat második élete ezért jóval érettebb volt az elsőnél. A fiatal Kuncz Franciaországot elsősorban felfedezte és csodálta; a későbbi Kuncz már kritikusan ismerte. A szeretet megmaradt, de elvesztette idealizált jellegét. Ez a változás különösen jól illeszkedett ahhoz a humanista gondolkodáshoz, amely a húszas években

egyre erősebben jellemezte.

Kuncz számára az európaiság ezután nem valamelyik nagy nemzet kultúrájának követését jelentette, hanem közvetítést és különbségtételt. A francia tapasztalat megtanította arra, hogy kulturális tekintélyt és politikai hatalmat nem szabad azonosítani. Ez Erdélyben is fontos felismerés lett, ahol a kisebbségi magyar kultúrának egyszerre kellett megőriznie saját identitását és nyitottnak maradnia más kulturális hatásokra.

A húszas években Kuncz francia érdeklődése ezért nem múlt el. Továbbra is figyelte a francia irodalmat, és az európai kulturális kapcsolatoknak nagy jelentőséget tulajdonított. A francia műveltség többé nem kívülről csodált modell volt, hanem belső viszonyítási pont, amelyhez személyes szenvedés is társult.

Ez a kettősség magyarázhatja azt is, miért vált olyan fontossá számára, hogy a Fekete kolostor egyszer francia olvasókhoz is eljusson. A fordítás nem pusztán nemzetközi siker lett volna, hanem egy régi kapcsolat folytatása. A történetet oda kellett visszavinni, ahol megszületett.

Ebben volt valami erkölcsi gesztus is. Kuncz nem akarta, hogy könyvét kizárólag magyar

sérelemtörténetként olvassák. A francia fordítás lehetőséget adott volna arra, hogy maga a másik fél találkozzon az internált nézőpontjával. Ez nem bosszú volt, inkább párbeszédkísérlet.

A párbeszéd azonban csak akkor működhetett, ha a könyv nem egyszerű vádiratként szólal meg. Éppen ezért volt döntő Kuncz mértéktartása. A francia olvasó nem azonnal védekezésre kényszerült, mert a szerző nem egy egész nemzetet ítélte el. A könyvben szereplő konkrét igazságtalanságok így erősebben hathattak.

A francia kiadás végül Kuncz halála után jelent meg, de a gesztus jelentősége megmaradt. A könyv visszatért Franciaországba, immár nyelvileg is hozzáférhető formában. A szerző ezt nem láthatta, de életének egyik nagy kulturális íve így mégis bezárult.

A francia recepció számára különösen érdekes lehetett, hogy a könyv nem a háborús ellenség gyűlöletének nyelvén beszél. Egy volt internált emlékezett vissza, aki közben továbbra is kötődött ahhoz a kultúrához, amelynek állama bezárta. Ez a helyzet önmagában is kizökkentette az olvasót a megszokott nemzeti narratívákból.

A Fekete kolostor ezzel az első világháború emlékezetének egy kevésbé ismert rétegét hozta felszínre. A francia közvélemény számára a háború elsősorban a front, Verdun, a német megszállás és a hatalmas emberveszteség története volt. A civil internálás ebben a nagy nemzeti emlékezetben könnyen háttérbe szorulhatott. Kuncz könyve viszont erre az árnyékosabb fejezetre irányította a figyelmet.

Ez a szempont különösen értékes azért, mert nem engedi, hogy a háborús emlékezet kizárólag hősök és áldozatok egyszerű képletében működjön. Ugyanaz az ország, amely súlyos veszteségeket szenvedett el, közben másokat is megfosztott szabadságuktól. A nemzeti szenvedés és a másokkal szembeni igazságtalanság egymás mellett létezhet.

Kuncz könyve éppen azért válhatott fontos európai művé, mert nem egyetlen nemzeti történetbe zárta az eseményeket. A foglyok szemszögéből nézve a háború nem hősi vállalkozás, hanem olyan rendszer, amely civil életet tesz tönkre. Ez a tapasztalat nem francia vagy magyar sajátosság, hanem általánosabb huszadik századi történet.

A francia orientáció emellett Kuncz irodalmi ízlését is meghatározta. Prózájában a megfigyelés pontossága, az irónia és a morális ítélkezés visszafogottsága részben ehhez a műveltségi háttérhez köthető. Nem akar minden jelenet végén tanulságot kimondani. Inkább hagyja, hogy az olvasó maga érzékelje az ellentmondásokat.

Ez különösen jól látható a Fekete kolostor francia szereplőinél. Kuncz nem egyetlen nemzeti karaktert rajzol, hanem egyéneket. Van köztük együttérző és durva, művelt és korlátolt, szabálykövető és önkényes. Az egyéni különbségek hangsúlyozása önmagában is szembemegy a háborús propaganda kollektív kategóriáival.

Az ilyen emberábrázolás Kuncz későbbi erdélyi gondolkodásában is fontos lett. A kisebbségi helyzetben könnyű lett volna minden konfliktust nemzeti ellentétként értelmezni. Kuncz ennél árnyaltabb látásmódot képviselt, és bár erősen kötődött a magyar kultúrához, nem akarta az embereket kizárólag nemzeti kategóriákban látni.

Ez nem jelentett politikai naivitást. Pontosan érzékelte a kisebbségi helyzetből fakadó problémákat, és az erdélyi magyar kulturális intézmények megerősítését

elengedhetetlennek tartotta. A különbség abban állt, hogy a kulturális önszerveződést nem akarta ellenségképekre építeni.

Ebben a tekintetben a francia internálás keserű tanulsága valóban beépülhetett későbbi magatartásába. Saját életében megtapasztalta, milyen következményekkel járhat, ha az egyént egy nemzeti kategória teljesen elfedi. Nehéz elképzelni, hogy ezután ne lett volna érzékenyebb az ilyen leegyszerűsítésekre.

A Fekete kolostor utóéletében azonban a francia kapcsolat nem mindig kapott azonos hangsúlyt. A magyar irodalomtörténet sokáig elsősorban fogságregényként vagy erdélyi klasszikusként kezelte a művet, és kevésbé hangsúlyozta azt a kulturális paradoxont, amely nélkül a könyv erkölcsi szerkezete nehezen érthető.

Pedig Kuncz története többről szól annál, hogy valaki túlélte a francia internálást. Arról is szól, hogyan tudott az internálás után továbbra is kapcsolatban maradni Franciaországgal. Ez a második túlélés talán még nehezebb volt: nem engedni, hogy a sérelem teljesen átírja saját szellemi múltját.

A fogságból való szabadulás fizikailag 1919-ben megtörtént. A kulturális kapcsolat újraépítése viszont

hosszabb folyamat volt. Ehhez Kuncznak el kellett fogadnia, hogy korábbi rajongása részben naiv volt, miközben azt sem kellett megtagadnia, ami valóban értékes volt benne.

Ez a képesség különbözteti meg a Fekete kolostort sok háborús emlékirattól. A könyvben nincs egyszerű erkölcsi elszámolás. Kuncz nem jut el oda, hogy végérvényesen eldöntse, mit jelent számára Franciaország. Inkább együtt él az ellentmondással.

Az ilyen nyitva hagyott ellentmondások általában tartósabbá teszik az irodalmat. A lezárt válaszok gyakran egy korszakhoz kötődnek, a feloldatlan problémák viszont újra megszólíthatják a későbbi olvasót. Kuncz Franciaországhoz való viszonya éppen ilyen kérdés.

A húszas-harmincas évek Európája közben ismét egyre nyugtalanabb lett. A háború után kialakított politikai rendszer repedései egyre nyilvánvalóbbá váltak, a gazdasági válság és a szélsőséges mozgalmak erősödése új fenyegetéseket hozott. Kuncz 1931-ben halt meg, így nem láthatta, hogyan közeledik Európa egy újabb katasztrófa felé.

Ez különös fényt vet humanizmusára. A Fekete kolostorban megfogalmazott tanulságok alig néhány

évvel később ismét sürgetővé váltak volna. A kollektív gyanú, a nemzeti kategorizálás, a szabadság korlátozása és az állami erőszak olyan problémák voltak, amelyek a harmincas években sokkal súlyosabb formában tértek vissza.

Kuncz műve emiatt később könnyen új jelentést kaphatott. Az első világháborús internálás története a második világháború és a diktatúrák tapasztalata után már nem elszigetelt esetnek, hanem egy hosszabb európai folyamat egyik korai állomásának látszott.

A szerző természetesen ezt nem láthatta előre. Művének értéke éppen abban van, hogy nem próféciát akart írni, hanem pontosan beszélni saját tapasztalatáról. A későbbi történelem tette ezt a tapasztalatot egyre általánosabbá.

Franciaország második élete Kuncz emlékezetében így egyszerre személyes és európai történet. A fiatalember rajongása, a fogoly csalódása és az érett író árnyaltabb látásmódja ugyanannak a kapcsolatnak három állomása. Egyiket sem lehet elhagyni anélkül, hogy a másik kettő jelentése megváltozna.

Kuncz egész pályájának egyik kulcsa talán éppen ez a képesség volt: nem csupán lecserélni korábbi

meggyőződéseket újabbakra, hanem beépíteni a csalódást a régi értékek közé. Ez tette lehetővé, hogy fogsága után se váljon szűkebb látókörűvé.

Az erdélyi irodalomszervezőben ezért tovább élt a párizsi utazó is. Nem ugyanúgy, mint 1914 előtt, de felismerhetően. Az európai tájékozódás, a kulturális közvetítés és a különböző hagyományok közötti kapcsolat keresése mind ebből a korai élményből táplálkozott. A Fekete kolostor pedig végül annak bizonyítéka lett, hogy egy kulturális kapcsolat a legsúlyosabb személyes törést is túlélheti, ha az ember képes különbséget tenni intézmény, nemzet, kultúra és egyén között.

Kuncz nem felejtette el, mit tett vele a francia állam. De azt sem felejtette el, miért szeretett bele Franciaországba.

14. Az erdélyi szervező

Kuncz Aladár erdélyi szerepét könnyű néhány ismert intézménynévvel összefoglalni, de ez keveset mond arról, mi volt ténylegesen a munkája. Az Ellenzék, az Erdélyi Helikon, a marosvécsi találkozók és az Erdélyi Szépmíves Céh mögött emberek, kéziratok, viták, levelek és napi szerkesztői döntések álltak. Kuncz jelentősége nem egyetlen látványos alapító aktusban rejlett, hanem abban, hogy hosszú időn át képes volt működtetni egy olyan kulturális rendszert, amely több különböző irányból érkező írókat és olvasókat kapcsolott össze.

Az erdélyi magyar irodalom a húszas években nem készen kapott intézményrendszerként létezett. A trianoni változások után szinte mindent újra kellett gondolni: hol jelenjenek meg a szerzők, milyen kiadók tudják vállalni a könyveket, hogyan lehet magyar nyelvű olvasóközönséget fenntartani, és miként lehet kapcsolatban maradni Budapesttel anélkül, hogy az erdélyi irodalom pusztán perifériává válna. Kuncz ebben a folyamatban azért volt különösen alkalmas közvetítő, mert mindkét világot ismerte.

Budapesti irodalmi kapcsolatai révén pontos képe volt arról, milyen elvárások működnek a magyarországi

kulturális központban. Erdélyben viszont közvetlenül látta a kisebbségi lét gyakorlati nehézségeit, az anyagi szűkösséget és az intézményi bizonytalanságot. Nem elméleti távolságból gondolkodott arról, hogyan kellene működnie egy erdélyi magyar folyóiratnak, hanem naponta szembesült azzal, hogy egy szerkesztőnek a pénzügyi korlátokkal és személyes sértődésekkel ugyanúgy számolnia kell, mint az esztétikai minőséggel.

Kuncz számára a szerkesztés ezért részben állandó kompromisszumkeresés volt. Nem abban az értelemben, hogy minden vitában középutat választott volna, hanem úgy, hogy különböző szempontokat kellett egyszerre működtetnie. Egy jó írást akkor is közölni kellett, ha szerzője nem tartozott a legközelebbi körhöz, de közben figyelembe kellett venni azt is, hogy az erdélyi irodalom közösségi tér, ahol a személyes viszonyoknak tényleges következményei vannak.

Ez a szerkesztői magatartás részben magyarázza, miért tudott Kuncz különböző nemzedékekkel és írói típusokkal együtt dolgozni. Nem feltétlenül azonosult minden szerző programjával, de képes volt felismerni egy szöveg értékét a szerző személyes vagy politikai helyzetétől függetlenül. Ez az elv ma magától értetődőnek tűnhet, de egy kis kulturális közegben nehéz

következetesen érvényesíteni.

Az Erdélyi Helikon körének egyik legfontosabb feladata éppen az volt, hogy a különböző hangokat ne egyetlen közös stílusba kényszerítse. Kuncz olyan irodalmi teret próbált működtetni, amelyben többféle esztétikai felfogás elfér. Ez különösen fontos különbség volt ahhoz képest, mintha a transzilvanizmusból merev irodalmi doktrínát próbált volna létrehozni.

A későbbi irodalomtörténet sokszor hajlamos volt világos programokat keresni ott is, ahol a kortársak sokkal rugalmasabban gondolkodtak. Kuncz esetében ez különösen félrevezető lehet. Voltak határozott elvei, de ezek inkább működési elvek voltak, mint kizárólagos esztétikai tételek. Nyitottságot, minőséget, európai tájékozottságot és az erdélyi tapasztalat komolyan vételét követelte.

Ebben a rendszerben a marosvécsi találkozók fontos, de nem kizárólagos szerepet kaptak. Kuncz számára a személyes találkozásnak nagy jelentősége volt, mert sok olyan konfliktust, amely levelezésben könnyen elmérgesedett volna, beszélgetéssel lehetett kezelni. A marosvécsi együttlétek ezért nem csupán irodalomtörténeti ünnepi események voltak, hanem

gyakorlati fórumok is.

A közösség fenntartásához azonban önmagában nem volt elég évente találkozni. Szükség volt folyamatos szerkesztői munkára, amely a két találkozó közötti időben is összetartotta a hálózatot. Ebben Kuncz szerepe meghatározó volt. Levelezett, kéziratokat kért, reagált, javasolt és közvetített, miközben sokszor maga is próbált időt találni saját munkáira.

Ez az életforma szükségképpen fárasztó volt. A szerkesztői munka jelentős része kívülről láthatatlan, miközben azonnali figyelmet követel. Egy szerző választ vár, egy kéziratot sürgősen javítani kell, egy lapszám csúszik, valaki megsértődik, másvalaki közvetítést kér. Az ilyen feladatok ritkán hagynak hosszú, zavartalan időt egy nagyobb prózai mű megírására.

Kuncz életében ez a feszültség egyre élesebbé vált. Mások számára nélkülözhetetlen szerkesztő lett, miközben saját írói munkája háttérbe szorult. Az erdélyi irodalom számára ez nyereség volt, az életmű szempontjából viszont egyre nagyobb árat jelentett.

A helyzetet tovább nehezítette, hogy Kuncz nem kizárólag adminisztratív szerkesztőként dolgozott. Szövegeket olvasott alaposan, véleményt formált, és

gyakran személyes kapcsolatot épített a szerzőkkel. Egy ilyen munkamódszer több időt igényel, de nagyobb hatással is jár. A fiatalabb írók számára Kuncz támogatása nem csupán publikációt jelentett, hanem szakmai biztatást.

Ez a személyes jelenlét magyarázza, miért maradt olyan erős alakja a visszaemlékezéseknek. A kortársak nem pusztán egy folyóirat szerkesztőjeként emlékeztek rá, hanem olyan emberként, akihez fordulni lehetett. Az irodalmi intézmény mögött egy személyes bizalmi hálózat is működött.

Kuncz ugyanakkor nem akarta, hogy az erdélyi magyar irodalom önmagába záruljon. A kisebbségi helyzet könnyen létrehozhatott volna olyan kulturális közeget, amely állandóan saját fennmaradásával foglalkozik. Kuncz szerint ez hosszabb távon beszűküléshez vezetett volna. Az irodalomnak nemcsak a közösség problémáit kellett tükröznie, hanem továbbra is kapcsolatban kellett maradnia az európai szellemi mozgásokkal.

Ebben a kérdésben francia tapasztalata ismét fontossá vált. Kuncz saját életéből tudta, milyen sokat jelenthet egy másik kultúrával való mély kapcsolat. Az internálás

nem tette érdektelenné számára ezt a nyitottságot, inkább még összetettebbé tette. Erdélyi szerkesztőként ezért továbbra is olyan irodalmat szeretett volna, amely nem fél külső hatásoktól.

Ez egyben Budapesthez való viszonyát is meghatározta. Kuncz nem akarta, hogy Erdély kulturálisan leváljon Magyarországról, de azt sem, hogy egyszerűen Budapest vidéki függeléke legyen. A kapcsolat kölcsönössége érdekelte. Az erdélyi szerzőknek el kellett jutniuk a magyarországi olvasókhoz, de saját kulturális tapasztalatukat nem kellett feladniuk ezért.

Ezzel Kuncz egy meglehetősen modern kulturális modellt képviselt. A centrum és periféria egyszerű viszonya helyett hálózatokban gondolkodott, még ha nem is ezt a kifejezést használta. Több központ, több irányú közvetítés és folyamatos kapcsolat alkotta volna azt a kulturális teret, amelyben az erdélyi magyar irodalom működni képes.

A gyakorlat természetesen sokkal nehezebb volt ennél. A könyvpiac kicsi, a folyóiratok anyagi helyzete bizonytalan, az olvasók száma korlátozott volt. A kulturális program önmagában nem oldotta meg ezeket a gondokat. Kuncz szerkesztői munkájának egyik része

ezért folyamatos küzdelem volt a működés feltételeiért.

Az Erdélyi Szépmíves Céh ebből a szempontból különösen fontos intézmény lett. A könyvkiadás lehetővé tette, hogy erdélyi szerzők művei ne csupán folyóiratokban jelenjenek meg, hanem tartósabb formában is eljussanak az olvasókhoz. Kuncz számára ez nem pusztán kiadói ügy volt, hanem kulturális infrastruktúra.

A Fekete kolostor maga is ennek az intézményrendszernek az eredményeként jelenhetett meg. Ez különös visszafordulás: Kuncz éveken át mások számára segített olyan közösséget és kiadói háttérrel létrehozni, amely végül saját fő művének is otthont adott. A szerkesztő munkája közvetve az írókat is lehetőséghez juttatta.

Ez az összefüggés mutatja meg legjobban, miért félrevezető Kuncz életét a Fekete kolostor és az irodalomszervezés két külön történeteként kezelni. A kettő egymást táplálta. Szerkesztőként olyan kulturális teret épített, amelyben saját könyve is megszülethetett, íróként pedig olyan művet hozott létre, amely visszaigazolta a szerkesztő által képviselt esztétikai mércét.

A Fekete kolostor nem azért lett fontos, mert erdélyi volt, hanem mert túl tudott lépni ezen a jelzőn. Ugyanakkor nem független Erdélytől, hiszen az író érett emberi és szerkesztői tapasztalatainak jelentős része ott alakult ki. A könyv helyszíne Franciaország, kulturális háttérében mégis jelen van Kolozsvár és az erdélyi évtized.

Kuncz számára az erdélyiség nem jelentett bezártságot. Talán éppen azért ragaszkodott ehhez ilyen következetesen, mert életének legnagyobb fizikai bezártságát már átélte. Nem érdemes közvetlen oksági kapcsolatot feltételezni, de a párhuzam erős: az a férfi, aki éveken át tényleges falak között élt, később kulturális falakat sem akart építeni maga köré.

Az Erdélyi Helikon szerkesztése közben ezért fontosnak tartotta, hogy külső szerzők és eszmék is jelen legyenek. A folyóiratnak nem csupán erdélyi önreprezentációt kellett szolgálnia, hanem szellemi tájékozási ponttá is kellett válnia. Az olvasónak azt kellett éreznie, hogy egy kisebbségi magyar lapból is el lehet jutni Európa kérdéseihez.

Kuncz ebben a munkában saját francia műveltségét különösen hasznosan tudta alkalmazni. Nem

másodkézből ismerte a francia irodalmat, hanem nyelvileg és személyes tapasztalatokon keresztül is kötődött hozzá. Ez hitelesebbé tette európai közvetítő szerepét.

A korszakban ez nem volt jelentéktelen előny. Az erdélyi magyar közösség politikailag új állam keretei közé került, kulturálisan azonban több irányba próbált kapcsolatokat fenntartani. Kuncz olyan szerkesztő volt, aki nemcsak Budapest felé látott, hanem tágabb európai horizonttal is rendelkezett.

A román kultúrához fűződő viszony kérdése természetesen érzékenyebb volt. A politikai konfliktusok és kisebbségi sérelmek nehezítették a valódi kulturális párbeszédet, de Kuncz szemlélete elvileg itt sem a bezárkózás irányába mutatott. Az erdélyi magyar kultúrát nem tudta teljesen elszigetelt rendszerként elképzelni egy többnemzetiségű térben.

Ez a gondolkodás némileg különbözött a korszak erősebben védekező kisebbségi reflexeitől. Kuncz nem tagadta a magyar közösség jogainak fontosságát, de nem gondolta, hogy ezek védelme kulturális elszigetelődéssel lenne megoldható. A kapcsolatkeresés és az önazonosság nála nem zárta ki egymást.

Az ilyen pozíció azonban gyakran hálátlan. Aki több oldal között közvetít, ritkán elég radikális bármelyik tábor számára. Kuncz szerkesztői szerepének egyik terhe éppen az lehetett, hogy folyamatosan olyan egyensúlyt próbált fenntartani, amelyet mások túl engedékenynek vagy túl szigorúnak láthattak.

A fennmaradt írások és visszaemlékezések mégis azt mutatják, hogy tekintélye nőtt. Ez nem pusztán hivatalos pozícióból fakadt, hanem abból, hogy munkáját következetesen végezte. Az irodalmi közösségekben a valódi tekintély gyakran lassan alakul ki: sok kisebb döntésből, pontos ítéletből és személyes megbízhatóságból.

A harmincas évek elejére Kuncz már megkerülhetetlen alakja lett az erdélyi magyar irodalmi életnek. Ekkor azonban saját írói munkája is egyre több energiát követelt. Ez a két szerep már nehezen volt összeegyeztethető.

A Fekete kolostor megírása többet jelentett annál, hogy Kuncz újabb könyvön dolgozik. Olyan munkába kezdett, amely hónapokra visszavitte életének egyik legsúlyosabb korszakába, és ehhez hosszabb koncentráció kellett. A szerkesztőségi mindennapok ezzel

egyre inkább ütköztek.

Ez a feszültség személyes szinten is érdekes. Kuncz hosszú időn át mások írói pályáját segítette, miközben saját nagy művét halogatta. Amikor végre a Fekete kolostorra összpontosított, átmenetileg meg kellett fordítania ezt a sorrendet.

Nem tudhatjuk, mennyire érzett emiatt lelkiismeret-furdalást vagy felszabadulást. A visszaemlékezésekből inkább az látszik, hogy a munkát egyre nagyobb intenzitással végezte, mintha végre elérkezett volna az a pont, amikor saját története már nem halasztható tovább.

Az irodalmi közösség számára ez valószínűleg veszteséget jelentett a mindennapi szerkesztői munkában, de a magyar irodalom számára másfajta nyereséget hozott. Ha Kuncz továbbra is minden energiáját másokra fordítja, könnyen lehet, hogy a Fekete kolostor soha nem készül el.

Ez az ellenpont egész pályájának egyik legfontosabb kérdését érinti. Mennyi saját mű maradhat egy olyan ember után, aki életének jelentős részét mások munkájának szolgálatába állítja? Kuncz esetében a válasz fájdalmasan rövid életmű, de egy kiemelkedő fő mű.

Az erdélyi irodalomszervező szerepe azonban emiatt nem tekinthető elvesztegetett időnek. A Fekete kolostor mögött ott van mindaz az emberi és szerkesztői tapasztalat, amelyet ezekben az években gyűjtött. A regényből nem lehet egyszerűen kivonni az Erdélyben töltött esztendőket.

Az erdélyi Kuncz éppen ezért nem mellékfejezet a fogolytörténet után. Ő az az ember, aki végül képes volt visszanézni a fogságra, és jelentést adni neki. A huszonkilenc éves internált átélte az eseményeket, de a negyvenöt éves erdélyi szerkesztő írta meg őket.

A kettő között ott van egy évtizednyi közösség-szervezés, irodalmi vita és emberismeret. Ez a köztes idő tette lehetővé, hogy a Fekete kolostor több legyen személyes panasznál.

Kuncz pályája így különös módon körbeért. A szerkesztő, aki mások műveit segítette világra, végül saját életének legfontosabb tapasztalatát szerkesztette könyvvé. És amikor ez a könyv megjelent, szinte azonnal túlnőtt azon a kulturális közegen, amely létrejöttéhez hozzájárult.

A következő kérdés már nem az, hogyan működött Kuncz az erdélyi irodalomban, hanem az, milyen helyet

foglalt el benne gondolkodóként. Mit jelentett számára a transzilvanizmus, mennyire volt politikai program, mennyire kulturális stratégia, és hol húzta meg a határt az erdélyiség és az európaiság között?

15. Transzilvanizmus és európaiság

Kuncz Aladár erdélyi gondolkodásának egyik központi fogalma a transzilvanizmus volt, de számára ez soha nem jelentett zárt, változatlan tant. A húszas években Erdély magyar értelmiségének jelentős része kereste annak módját, hogyan lehet a kisebbségi helyzetből tartós kulturális programot kialakítani. A politikai keretek megváltoztak, az állami intézmények átalakultak, és a magyar közösségnek újra kellett fogalmaznia önmagához, Romániához és Magyarországhoz való viszonyát. Ebben a bizonytalan helyzetben a transzilvanizmus egyszerre jelentett történelmi hivatkozást, kulturális önvédelmet és jövőre irányuló stratégiát.

Kuncz azonban nem úgy gondolt Erdélyre, mint önmagában elégséges világra. A regionális sajátosságot fontosnak tartotta, de nem akarta abból szellemi határt építeni. Éppen ellenkezőleg: számára Erdély akkor lehet kulturálisan jelentős, ha saját tapasztalatait képes kapcsolatba hozni a magyar és az európai irodalom egészével. A transzilvanizmus nála ezért nem bezárkózás, hanem közvetítési helyzet volt.

Ez a szemlélet részben saját élettapasztalatából következett. Kolozsvári gyökerek, budapesti tanulmányok, francia utazások, internálás, majd újra Erdély: Kuncz személyes pályája eleve több kulturális tér között mozgott. Nehezen is képzelhette volna el önmagát kizárólag egyetlen regionális identitás képviselőjeként. Erdélyiségét nem kellett szembeállítania sem magyarságával, sem európai műveltségével.

A korszak vitáiban ez fontos különbség volt. A kisebbségi helyzet könnyen erősíthette azt a gondolatot, hogy a közösség fennmaradásához először saját határait kell megerősíteni. Ez részben természetes reakció volt: új intézményeket kellett létrehozni, megőrizni a nyelvet, iskolákat, sajtót és könyvkiadást. Kuncz azonban attól tartott, hogy a védekezés állandó létformává válhat, és az irodalom elveszítheti nyitottságát.

Ezért az erdélyi irodalom számára nem külön mércét követelt, hanem ugyanazt, amelyet Budapesten vagy Párizsban is érvényesnek tekintett. A kisebbségi helyzet nem lehetett felmentés gyenge művek számára. Egy regény, vers vagy tanulmány attól még nem válik jelentőssé, hogy fontos közösségi témát dolgoz fel. A művészi teljesítmény önálló követelmény maradt.

Ebben a felfogásban volt valami szigorú, de hosszabb távon éppen ez tette lehetővé, hogy az erdélyi magyar irodalom ne csupán történeti dokumentumként maradjon fenn. Kuncz olyan műveket akart, amelyek saját korukon túl is olvashatók. Ezt az elvet saját fő műve később látványosan igazolta.

A Fekete kolostor témája nem erdélyi, mégis tökéletesen illeszkedik ebbe a programba. Konkrét történelmi és személyes tapasztalatból indul ki, de nem szűkül le annak dokumentálására. A fogság történetét olyan kérdésekké alakítja, amelyek más országokban és más korszakokban is érthetők: szabadság, kiszolgáltatottság, emberi méltóság, közösség, emlékezet.

Kuncz számára tehát az egyetemesség nem a helyi tapasztalat feladását jelentette. Éppen ellenkezőleg: a legerősebb művek rendszerint nagyon konkrét világból indulnak ki. Az irodalom feladata az, hogy ebből a konkrétságból tágabb emberi jelentést hozzon létre.

Erdély történelmi sajátosságait is ilyen módon értelmezte. A régió többnemzetiségű múltja, vallási sokfélesége és politikai különállásának hagyománya fontos kulturális örökség volt, de nem mitikus aranykor.

Kuncz számára inkább olyan tapasztalatot jelentett, amelyből a együttélés, közvetítés és tolerancia lehetőségeire lehetett következtetni.

A transzilvanizmusnak éppen ez az oldala állt közel hozzá. Nem az Erdély különlegességéről szóló pátosz érdekelte, hanem az a gondolat, hogy a régió több kultúra találkozási tere lehet. A történelmi valóság természetesen tele volt konfliktusokkal, de a kulturális program nem ezek ismételtesére, hanem meghaladására törekedhetett.

Ebben a gondolkodásban megint felismerhető a francia internálás tapasztalata. Kuncz saját bőrén élte át, milyen pusztító lehet, amikor az állam kizárólag nemzeti kategóriákban kezeli az embert. Erdélyben ezért különösen érzékeny lehetett arra, hogy a kulturális élet ne ugyanennek a logikának a tükörképe legyen.

Ez nem jelentette a nemzeti identitás gyengítését. Kuncz erősen kötődött a magyar irodalomhoz, és az erdélyi magyar intézmények megerősítését alapvető feladatnak tartotta. A kérdés számára inkább az volt, hogy ez az identitás nyitott vagy zárt módon működik-e.

A nyitott identitás képes kapcsolatokat építeni anélkül, hogy feladná önmagát. A zárt identitás ezzel szemben

folyamatos veszélyérzetből él, és minden külső hatást fenyegetésként értelmez. Kuncz egyértelműen az előbbi irányba gondolkodott.

Ez a szemlélet különösen fontos volt a romániai magyar kultúra számára. A kisebbségi helyzet napi konfliktusai könnyen erősítették a bizalmatlanságot, és sok esetben valós sérelmek álltak mögötte. Kuncz azonban nem akarta, hogy a kulturális önértelmezés kizárólag ezekből épüljön fel.

A kisebbségi irodalomnak szerinte nem szabad állandóan saját kisebbségi helyzetét bizonyítania. Ha minden mű ugyanazt a politikai sérelmet ismétli, az irodalom beszűkül. A közösségi tapasztalat fontos, de az emberi élet ennél szélesebb.

Ez az álláspont néha kényelmetlen lehetett mindazok számára, akik az irodalomtól közvetlen politikai szolgálatot vártak. Kuncz azonban következetesen védte az irodalom saját törvényeit. A kulturális közösség fennmaradását nem pusztán politikai mobilizációval, hanem magas színvonalú művekkel is biztosítani kell.

A transzilvanizmus ilyen értelmezése szorosan kapcsolódott Európához. Kuncz nem tekintette Erdélyt elszigetelt szigetnek, hanem olyan régiónak, amelynek

sajátos helyzetéből európai kérdésekhez lehet eljutni. A többnyelvűség, a nemzetek együttélése, kisebbségi jogok és kulturális közvetítés mind olyan problémák voltak, amelyek messze túlmutattak Románián.

A húszas évek Európája maga is tele volt kisebbségi konfliktusokkal. A békeszerződések új határokat húztak, de nem tudták megteremteni a nemzetileg homogén államokat. Milliók kerültek olyan helyzetbe, amelyben nemzetiségük és állampolgárságuk elvált egymástól. Erdély ebből a szempontból nem kivételes, hanem tipikus európai tér lett.

Kuncz ezt a tágabb összefüggést érzékelte. Erdélyi tapasztalatát ezért nem pusztán magyar-román konfliktusként látta, hanem egy olyan európai probléma részeként, amelyre kulturális és politikai válaszokat egyaránt keresni kellett.

Európaisága azonban nem jelentett kritikátlan nyugati orientációt. A francia fogság után aligha hihetett egyszerűen abban, hogy Nyugat-Európa önmagában erkölcsi minta. Sokkal összetettebb álláspont alakult ki benne: a nyugati kultúra értékeit fontosnak tartotta, de tudta, hogy a politikai gyakorlat ezekkel ellentmondásba kerülhet.

Ez a kettősség különösen éretté tette gondolkodását. Nem kellett választania provincializmus és nyugatimádatás között. Lehetett egyszerre erdélyi, magyar és európai úgy, hogy mindhárom identitáshoz kritikusan viszonyul.

A húszas évek végére ez a kulturális program egyre világosabban megjelent szerkesztői munkájában. Az Erdélyi Helikon nemcsak helyi szerzők közlésére szolgált, hanem tágabb irodalmi horizontot próbált fenntartani. Kuncz számára fontos volt, hogy az olvasók ne érezzék magukat kulturálisan elszigeteltnek.

Egy kisebbségi folyóirat ebben az értelemben ablak is lehetett. Nemcsak befelé erősítette a közösséget, hanem kifelé is kapcsolatokat teremtett. Az olvasó számára azt közvetítette, hogy a politikai határ nem feltétlenül jelent kulturális határt.

Ez a szemlélet Kuncz személyes pályáját is összefoglalta. A háború megpróbálta politikai kategóriák szerint elválasztani attól a kultúrától, amelyet szeretett. Ő később éppen az ellenkező irányban dolgozott: kulturális kapcsolatokat épített politikai határokon át.

Erdély és Magyarország közötti kapcsolata ebben különösen fontos volt. Trianon után a két terület külön

államhoz tartozott, de a magyar irodalmi nyelv és kultúra közös maradt. A kérdés az volt, hogy ez a közösség milyen intézményi formában működhet tovább.

Kuncz nem csupán a régi egység helyreállítását akarta kulturális eszközökkel. Elfogadta, hogy az erdélyi magyar irodalom saját tapasztalatokat és részben saját intézményeket alakít ki. Ugyanakkor nem tartotta értelmeseznek, hogy emiatt két külön magyar irodalomról beszéljenek.

Ez az egyensúly finom volt. Ha Erdély teljesen Budapesthez igazodik, elveszítheti saját hangját. Ha viszont teljesen elkülönül, provincializálódhat. Kuncz szerkesztői munkájának jelentős része éppen ennek a két veszélynek az elkerüléséről szólt.

A francia kultúra iránti érdeklődés itt harmadik dimenziót adott a képhez. Nem csupán Budapest és Kolozsvár között kellett gondolkodni. Európa további kulturális központjai is viszonyítási pontok maradtak. Ez segített abban, hogy az erdélyi irodalom kérdése ne szűküljön belső magyar vitává.

Kuncz európaiságának volt egy morális oldala is. A kulturális kapcsolatokban az emberi méltóság és az egyéni szabadság értékeit kereste. A háború tapasztalata

után ezek már nem elvont liberális eszmék voltak számára, hanem személyesen megélt szükségletek.

A Fekete kolostor ebből a szempontból az ő transzilvanizmusának rejtett kulcsa is lehet. Nem azért, mert a könyv Erdélyről beszél, hanem mert ugyanazt az emberképet képviseli. Az egyén többet jelent annál a politikai vagy nemzeti kategóriánál, amelybe egy rendszer besorolja.

Ez a gondolat kisebbségi helyzetben különösen fontos. A közösség fennmaradásához szükség van identitásra, de az identitás nem nyelheti el az egyént. Kuncz humanizmusa éppen ezért nem állt ellentétben a kisebbségi közösségi gondolkodással, hanem korlátot szabott neki.

Az irodalom feladata ennek a bonyolultságnak a megőrzése volt. Nem propaganda, nem közösségi öinigazolás, hanem olyan tér, ahol a személyes és közösségi tapasztalat egyszerre jelenhet meg.

Kuncz saját írói pályája ebben különösen következetesnek bizonyult. A Fekete kolostorban nem teszi magát a magyar nemzeti szenvedés reprezentánsává, és nem próbálja fogolytársait politikai szimbólumokká alakítani. Emberek maradnak, akik

történetesen egy nagy politikai konfliktus foglyai.

Ez a fajta emberábrázolás Kuncz erdélyi programjának talán legjobb megvalósulása. Az egyéni sors nem tűnik el a közösségi történetben, ugyanakkor az egyén sem létezik közösségektől függetlenül.

A transzilvanizmus körül később sok vita alakult ki, és a fogalom politikai jelentése korszakonként változott. Kuncz álláspontját ezért nem érdemes későbbi értelmezésekbe visszavetíteni. Saját korában elsősorban kulturális lehetőséget látott benne.

Ez a lehetőség részben abból fakadt, hogy Erdélyt történelmi találkozási térnek tekintette. A többnemzetiségű valóság nemcsak konfliktusokat, hanem kulturális kölcsönhatásokat is jelentett. Az irodalom pedig képes lehetett arra, hogy ezeket a kapcsolatokat érzékelhetővé tegye.

Kuncz ebben nem volt naiv. Tudta, hogy a politikai rendszer és a társadalmi viszonyok sokszor akadályozzák az együttműködést. De éppen ezért tartotta fontosnak, hogy a kultúra ne egyszerűen reprodukálja a politikai konfliktusokat.

A húszas évek végén azonban Európa már kevésbé kedvezett az ilyen optimizmusnak. A gazdasági válság, a nacionalizmus erősödése és a demokratikus rendszerek bizonytalansága egyre komorabb jövőt rajzolt. Kuncz 1931-ben halt meg, mielőtt mindenek legsúlyosabb következményeit láthatta volna.

Ez időbeli határ különös jelentést ad gondolkodásának. Transzilvanizmusa és európaisága még egy olyan korszak utolsó lehetőségeit kereste, amelyben a kulturális közvetítés képesnek látszott politikai töréseket enyhíteni.

A következő évtized története azt mutatta, hogy ez a remény milyen törékeny volt. Kuncz azonban nem azért érdekes, mert megoldotta volna a közép-európai nemzetiségi problémákat, hanem azért, mert olyan kulturális magatartást képviselt, amely nem a bezárkózást választotta válaszként.

Az internált Kuncz öt évig élt falak között. Az erdélyi szerkesztő életének következő évtizedét azzal töltötte, hogy kulturális értelemben ne épüljenek újabb falak. Ez a két tapasztalat talán közelebb áll egymáshoz, mint első pillantásra látszik.

16. A végső hónapok

Kuncz Aladár életének utolsó szakasza különösen nehezen választható el a Fekete kolostor megjelenésétől. A könyv elkészülte, a betegség súlyosbodása, a kritikák érkezése és a fordítási tervek ugyanabban a néhány hónapban sűrűsödtek össze. Az utókor számára ez szinte elkerülhetetlenül drámai szerkezetet teremtett: mintha az író életének végén még egyszer összeszedte volna erejét, hogy befejezze fő művét, majd közvetlenül utána elfogyott volna előle az idő. A kortárs dokumentumok azonban ennél összetettebb képet mutatnak.

A Fekete kolostor befejezése valóban közvetlenül megelőzte súlyos betegségének időszakát. Kuncz ekkor már hosszabb ideje nagy terhelés alatt dolgozott, szerkesztői feladatai mellett saját könyvét is intenzíven írta. A kézirat lezárása után azonban még nem úgy viselkedett, mint aki tudatosan búcsúzik. Levelei és üzenetei azt mutatják, hogy továbbra is tervezett, érdeklődött, figyelte a könyv sorsát, és számolt saját felépülésének lehetőségével.

Ez különösen fontos, mert a későbbi emlékezet hajlamos minden utolsó gesztust végső gesztusként olvasni. Ha egy író néhány héttel halála előtt levelet ír, az

utókor búcsúlevélként olvassa akkor is, ha a szerző valójában következő hónapokra készül. Kuncz esetében is érdemes ellenállni ennek a kísértésnek. A dokumentumokban nem egy olyan ember szólal meg, aki már biztosan tudja, hogy meghal, hanem egy beteg ember, aki remény és félelem között próbálja folytatni megszokott munkáját.

A könyv fogadtatása ebben a helyzetben különös lelki jelentőséget kaphatott számára. Az első visszajelzésekből gyorsan kiderült, hogy a Fekete kolostor nem csupán újabb kötet lesz életművében. Olyan írók és kritikusok reagáltak rá elismerően, akiknek véleményét Kuncz évtizedek óta figyelte. Kosztolányi, Babits és Schöpflin elismerése egyszerre jelentett baráti és szakmai visszaigazolást.

Kuncz számára ez alighanem azért volt különösen fontos, mert egész pályáján kettős helyzetben élt. Szerkesztőként tekintélyt szerzett, kritikusként ismerték, irodalomszervezőként megkerülhetetlenné vált, de szépirodalmi szerzőként addig nem volt ugyanilyen súlyú jelenléte. A Fekete kolostor ezt az arányt hirtelen megváltoztatta.

A siker ugyanakkor nem jelentett nyugodt elégtételt. Kuncz állapota miatt a könyv fogadtatását már betegágyból figyelte. A kulturális élet, amelynek korábban aktív alakítója volt, most levelekben, látogatásokban és újságokban érkezett hozzá. A szerkesztőségi tér helyett a betegszoba lett az a hely, ahol irodalmi hírekkel találkozott.

Kosztolányi látogatása ebből a szempontból különösen jelképes. A két férfi évtizedes ismeretsége után most nem egy kávéházban vagy szerkesztőségben találkozott, hanem olyan helyzetben, ahol a könyvről való beszélgetés összekeveredett a betegség jelenlétével. Kuncz örömmel számolt be arról, hogy Kosztolányinak tetszett a mű, és arról is tudott, hogy hosszabb írást tervez róla.

Ez az öröm nem pusztán hiúság volt. Kuncz egész életében kritikákat írt, ezért pontosan tudta, mit jelent, ha egy jelentős író komolyan vesz egy könyvet. A kedvező visszajelzés annak bizonyítéka volt, hogy a Fekete kolostor elérte azt az irodalmi szintet, amelyet ő maga is mércének tekintett.

Babits véleménye hasonló súlyt kapott. Kuncz számára a Nyugat nem egyszerű folyóirat volt, hanem fiatalkori

irodalmi szocializációjának egyik legfontosabb közege. Az, hogy a folyóirat meghatározó alakjai elismerik művét, mintha összekötötte volna pályájának kezdetét a végével.

A beteg Kuncz még a kritikák pontosságára is figyelt. Egy rövid üzenetben javította a fogság helyszíneinek megnevezését, nehogy a róla szóló szöveg téves adatokat rögzítsen. Ez az apró mozzanat sokat elmond személyiségéről. A történet számára nem vált pusztán irodalmi legendává attól, hogy regényt írt belőle. A valós helyek, időpontok és körülmények továbbra is számítottak.

Ez a pontosság összhangban állt egész szerkesztői ethoszával. Kuncz nem szerette az üres pátoszt, és saját történetével kapcsolatban sem akarta, hogy az irodalmi hatás kedvéért minden részlet elmosódjon. A Fekete kolostor regény volt, de valóságos emberekről és megtörtént eseményekről beszélt. A fikció és dokumentum határát ezért gondosan kezelte.

Betegsége közben a könyv terjesztését is figyelemmel kísérte. Recenziós példányokról, lapokról, kritikusokról és fordítási lehetőségekről beszélt. Ez különösen érdekes egy olyan ember esetében, aki hosszú éveken át maga gondoskodott más szerzők műveinek útjáról. Most saját

könyvével kellett ugyanezt tennie, de már korlátozott fizikai állapotban.

A szerkesztő tehát még ekkor sem tűnt el belőle. Nem elégedett meg azzal, hogy a könyv megjelent. Tudta, hogy egy műnek nyilvánosságra, kritikára és kapcsolatokra van szüksége ahhoz, hogy eljusson az olvasókhoz. Saját könyvének fogadtatását ugyanazzal a gyakorlati figyelemmel kezelte, mint korábban másokét.

A fordítások különösen foglalkoztatták. A Fekete kolostor nemzetközi terjedése összhangban állt egész európai szemléletével, és a francia fordításnak nyilvánvalóan személyes jelentősége is volt. A könyv így juthatott volna vissza ahhoz a közönséghez, amelynek országáról és háborús gyakorlatáról szólt.

Kuncz azonban már nem élhette meg ennek teljesülését. A betegség gyorsabban haladt, mint a könyv nemzetközi útja. Ez a kettős mozgás különösen megrendítő: miközben a szerző fizikai világa egyre szűkebbé vált, műve földrajzilag egyre tágabb tér felé indult.

Az orvosi helyzetről szóló levelek kezdetben nem feltétlenül utalnak reménytelenségre. Kuncz javulásról, erősödésről és további kezelésekről beszélt, és úgy

számolt a jövővel, mint aki vissza kíván térni munkájához. Ez azért fontos, mert élete utolsó heteit nem szabad kizárólag a halál felől olvasni.

A beteg ember napi gondolkodása ritkán követi az életrajzíró utólagos logikáját. Egyszerre lehet tudatában állapota súlyosságának és képes tervezni. Kuncz leveleiben ez a kettősség érződik. Vannak egészségi aggodalmak, de mellettük ott marad a következő levél, a következő kritika, a következő elintézendő könyvügy.

A barátok látogatásai különös társas teret hoztak létre körülötte. Az az ember, aki korábban szerkesztőségek, kávéházak és irodalmi találkozók aktív szereplője volt, most saját szobájában fogadta ugyanennek a világnak képviselőit. A látogatások egyszerre jelenthettek vigaszt és folyamatos emlékeztetést arra, mennyire megváltozott helyzete.

A visszaemlékezésekből az is kitűnik, hogy környezete nem mindig beszélt vele nyíltan állapota lehetséges kimeneteléről. A korszak orvosi és családi kultúrájában ez nem volt szokatlan. Súlyos betegségnél gyakran a reményt próbálták fenntartani, és nem feltétlenül mondták el a betegnek minden gyanút vagy prognózist.

Ez újabb bizonytalanságot teremt a későbbi életrajz számára. Nem tudhatjuk pontosan, Kuncz mennyit tudott saját betegségéről, mit sejtett, és mennyire hitte reálisnak a felépülést. Az ilyen kérdésekre túl könnyű utólag biztos válaszokat adni.

Annyi bizonyos, hogy a munkát nem hagyta teljesen abba. A Fekete kolostor körüli ügyek foglalkoztatták, és továbbra is kapcsolatban maradt erdélyi munkatársaival. Ez a viselkedés összhangban állt egész életével: Kuncz identitásának egyik központi része volt, hogy valamilyen kulturális feladaton dolgozik.

A tétlenség talán különösen nehéz lehetett számára. A fogság éveiben már megtapasztalta, milyen az, amikor saját életének nagy részéről mások döntenek. A betegség új formában ismét kiszolgáltatott helyzetbe hozta. Most nem állami hatóságok, hanem saját teste szabott határokat.

A két tapasztalat között nem érdemes túl közvetlen párhuzamot vonni, mégis van bennük közös vonás. Mindkettőben az idő fölötti rendelkezés elvesztése jelent meg. Az internált nem tudta, mikor szabadul; a beteg nem tudhatta, mennyi idő áll még rendelkezésére.

Talán éppen ezért kapott különös jelentőséget, hogy a Fekete kolostor elkészült. Az egyik legfontosabb történetet már nem lehetett elvenni tőle. A kézirat könyvvé vált, az olvasókhoz került, és ettől kezdve saját életet élt.

A sikert azonban Kuncz már csak töredékesen tapasztalhatta. Minden új kritika és látogatás olyan jövőt jelzett, amelyből ő egyre kevesebbet láthatott. Egy egész írói pálya nyílt meg előtte éppen akkor, amikor az idő bezárult.

Ez különösen élessé teszi azt a kérdést, milyen művek maradhattak benne. A Fekete kolostor bizonyította, hogy Kuncz képes nagy prózai formára. Ha még tíz vagy húsz évet él, elképzelhető, hogy további jelentős könyveket ír. Erről természetesen csak feltételezések lehetnek, de az életmű rövideége emiatt tragikusabbnak látszik.

Ugyanakkor a Fekete kolostor teljessége némileg ellensúlyozza ezt a hiányt. Nem töredék maradt, nem befejezetlen vállalkozás, hanem lezárt mű. Kuncz életének legfontosabb személyes tapasztalatát még sikerült formába rendeznie.

1931 júniusában állapota tovább romlott. A látogatások, levelek és könyvügyek mellett egyre inkább

a betegség határozta meg napjait. A kortársak ekkor már valószínűleg tisztábban látták, milyen kevés remény maradt.

Kuncz június 24-én halt meg Budapesten, negyvenöt éves korában. Halála önmagában is jelentős veszteség volt az erdélyi magyar irodalmi élet számára, mert olyan szerkesztő és közvetítő távozott, akinek szerepét nem lehetett egyszerűen egyetlen új emberrel pótolni. A Fekete kolostor sikere azonban azt is jelentette, hogy az irodalmi nyilvánosság éppen ekkor kezdte új minőségben felfedezni.

A nekrológokban emiatt összekeveredett a gyász és a felfedezés. Az író haláláról úgy kellett beszélni, hogy közben fő művének jelentőségét még csak most kezdték felismerni. Ritka helyzet: az életmű lezárult, miközben recepciója éppen elindult.

A barátok számára természetesen más volt a veszteség. Ők nem egy irodalomtörténeti nevet veszítettek el, hanem azt az embert, akivel beszélgettek, vitatkoztak, dolgoztak. A későbbi visszaemlékezésekben ezért a Fekete kolostor nagy írója mellett újra megjelenik a társasági Kuncz, a szerkesztő, a humoros barát és a figyelmes beszélgetőtárs.

Ez a személyes emlékezet egy ideig ellensúlyozta a könyv egyre növekvő árnyékát. Amíg éltek azok, akik ismerték, Kuncz több maradt egyetlen mű szerzőjénél. A nemzedék eltűnésével azonban a személyes emlékezet gyengült, a könyv pedig egyre erősebb lett.

A Fekete kolostor így különös módon kétféle halhatatlanságot teremtett. Megőrizte Kuncz nevét, de közben leegyszerűsítette alakját. Az utókor számára az egykori szerkesztőből mindinkább a francia internálás krónikása lett.

A következő évtizedekben ezt az egyoldalú képet előbb a kritika, majd az irodalomtörténet próbálta tágítani. Újra előkerültek levelei, tanulmányai, szerkesztői döntései és az erdélyi irodalomban betöltött szerepe. A kutatás lassan visszaadta a könyv mögött álló embert.

De a kiindulópont továbbra is a Fekete kolostor maradt. Kuncz Aladár életének utolsó hónapjaiban megszületett az a mű, amely egyszerre megőrizte és eltakarta szerzőjét.

Az utolsó fejezetekben ezért már nem Kuncz életét kell tovább követnünk, hanem azt, mit kezdett vele az utókor. Hogyan változott a róla kialakított kép, milyen Kunczot akart látni benne a két világháború közötti

kritika, a kommunista kultúrpolitika és a későbbi irodalomtörténet, és mi marad belőle száz évvel Marosvécs után?

HÁTTÉRGYÁR

17. Kuncz az utókorban - recepció, cenzúra, újráfelfedezés

Kuncz Aladár halála után szinte azonnal megkezdődött alakjának átrendezése az irodalmi emlékezetben. A kortársak még ismerték a szerkesztőt, a kritikust és a társasági embert, aki kéziratokat javított, vitákat közvetített és intézményeket működtetett. A következő nemzedékek számára viszont mindinkább a Fekete kolostor lett az a mű, amelyen keresztül a szerző neve fennmaradt.

A folyamat már az 1930-as években érzékelhető volt. A nekrológok és az első nagyobb értékelések még számba vették Kuncz erdélyi szerepét, de fő műve olyan közel jelent meg a halálához, hogy óhatatlanul ezen keresztül kezdték újraolvasni egész pályáját. A francia rajongás előjátékká, az internálás központi életeseményé, az erdélyi évek pedig a könyv mögötti emberismeret és szerkesztői fegyelem forrásává váltak.

A későbbi irodalomtörténet éppen ezt az egyoldalúságot próbálta korrigálni. Újra előkerültek Kuncz kritikái, francia irodalmi kapcsolatai, szerkesztői levelei és az erdélyi intézményrendszerben végzett

munkája. Ezek a kutatások nem kisebbitették a Fekete kolostor jelentőségét, hanem megmutatták, milyen hosszú szellemi és emberi előtörténet sűrűsödött bele.

A kommunista korszak másfajta hangsúlyokat teremtett. A könyv háborúellenes és humanista olvasata könnyen illeszkedett a hivatalos kulturális nyelvhez, miközben Kuncz polgári, liberális és erősen nyugat-európai orientációjú háttere jóval nehezebben volt beilleszthető. A recepció ezért bizonyos vonásokat felerősített, másokat háttérbe szorított, és idővel a szöveghez is hozzányúlt.

Az 1960-as évek kiadástörténete különösen tanulságos. A lektori és szerkesztői beavatkozások nem csupán stiláris rövidítéseket érintettek: politikailag kényesnek ítélt részek is eltűntek, köztük a román-magyar viszonyra, a kommunizmusra, Jugoszláviára, a német kérdésre és a határokra vonatkozó megjegyzések. A régi művet az új politikai környezet saját jelenének szempontjai szerint olvasta, és a múlt szövegét ehhez próbálta igazítani.

A cenzúra éppen azért fontos része Kuncz utóéletének, mert a beavatkozás sokszor láthatatlan maradt az olvasó előtt. A cím, a szerző neve és a történet váza változatlan

volt, miközben mondatok és hangsúlyok hiányoztak. Így különböző nemzedékek részben eltérő Fekete kolostort ismerhettek ugyanazon cím alatt.

A későbbi filológiai munka ezért többet jelentett szöveggondozásnál. Az első kiadás, a kéziratok és a későbbi változatok összevetése Kuncz szerzői döntéseinek visszaállítását szolgálta, miközben a levelezés és a hagyaték feltárása a könyv mögötti embert is ismét láthatóvá tette. A recepció története így egyre kevésbé csak arról szólt, miként értelmezték a Fekete kolostort, és egyre inkább arról is, mit hagytak ki Kuncz Aladár teljesebb pályaképéből.

A marosvécsi centenárium különösen jó alkalmat ad ennek a teljesebb képnek a felidézésére. Nem azért, hogy ismét elmondjuk a helikoni közösség egész történetét, hanem hogy a nagy regény mellé visszahelyezzük a szerkesztőt, a kritikust és a kulturális közvetítőt. Kuncz esetében az utókor akkor jut közelebb a valósághoz, amikor a könyvet és az embert nem egymás helyett, hanem egymás mellett látja.

18. Mi maradt Kuncz Aladárból?

Az irodalmi emlékezet szelektív. Azt őrzi meg a legkönnyebben, aminek tartós, újra kiadható formája van, ezért egy nagy regény sokszor erősebbnek bizonyul a személyes jelenlétnél, a szerkesztői munkánál vagy egy kulturális hálózat mindennapi működtetésénél. Kuncz Aladár esetében a Fekete kolostor lett ez a maradandó forma.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy életének többi része csupán előkészítette volna a fő művet. A francia kultúra iránti vonzalom, a budapesti irodalmi évek, az internálás és az erdélyi szerkesztői munka önálló életszakaszok voltak, amelyeknek saját céljuk és tétjük volt. Csak az utókor rendezi őket olyan történetté, amelynek végpontja szükségképpen a Fekete kolostor.

Kuncz pályájában mégis van folytonosság. A francia fogság után sem cserélte fel kulturális kötődését gyűlölettel, Erdélyben pedig nem választotta a szellemi bezárkózást. Új körülmények között is azokat az átjárásokat kereste, amelyek emberek, városok és kulturális közegek között fennmaradhatnak.

Szerkesztőként ez a közvetítés lett egyik legfontosabb feladata. Budapest és Kolozsvár, idősebb és fiatalabb írók, eltérő esztétikai és politikai nézetek között próbált működő kapcsolatot fenntartani. Ennek a munkának alig van egyetlen látványos emlékműve, hatása mégis ott van az Erdélyi Helikon történetében és azokban a pályákban, amelyekhez szerkesztőként hozzájárult.

A Fekete kolostorban ugyanez a figyelem más formában tér vissza. Kuncz saját sorsát nem választja el a fogolytársakétól, és a bezártságot sem egyetlen ember mártírtörténetévé alakítja. A közösség működése, az emberek közötti különbségek és a változó viszonyok legalább annyira fontosak számára, mint saját élményei.

Ezért félrevezető lenne az „egykönyvű szerző” kifejezést az egész pálya értékítéleteként használni. A szélesebb közönség valóban elsősorban egyetlen könyvet őrzött meg tőle, de az életműhöz kritikák, tanulmányok, levelek, szerkesztői döntések és intézményépítő munka is hozzátartozik. A nagy regény nem cáfolja ezt a pályát, hanem abból nőtt ki.

Kuncz történetének egyik különös tanulsága, hogy a trauma sem vált egész személyiségének kizárólagos magyarázatává. Öt év internálás után képes volt új

feladatokat találni, és több mint egy évtizeden át nem a fogság emléke körül szervezte mindennapjait. Amikor végül megírta a könyvet, a tapasztalat már nem nyers sérelem, hanem történetté formált múlt volt.

Ami Kunczból megmaradt, ezért nem egyetlen portré. A francia kultúráért lelkesedő fiatal tanár, a civil internált, a budapesti kritikus, az erdélyi szerkesztő és a Fekete kolostor írója ugyanannak az életnek különböző rétegei. A könyv megőrizte a nevét, a kutatás feladata pedig az lett, hogy a név mögött újra láthatóvá tegye ezt a sokféleséget.

19. Kuncz Aladár helye a magyar irodalomban

Kuncz Aladár helyét a magyar irodalomban nehéz egyetlen kategóriával meghatározni. A Fekete kolostor szerzőjeként egy kiemelkedő önéletrajzi ihletésű regény írója, az erdélyi irodalmi életben szerkesztő és intézményteremtő, kritikusként pedig európai tájékozottságú, erős francia orientációjú értelmiségi. A három szerep egymást erősíti, mégsem olvasztható teljesen egybe.

Az irodalmi kánon természetéből következik, hogy könyveket könnyebben őriz meg, mint szerkesztői teljesítményeket. Egy folyóirat arculata, egy kézirat átdolgozásához adott tanács vagy egy fiatal szerző biztatása ritkán válik önálló emlékezeti tárggyá, miközben egy regény újra kiadható és újraolvasható. Kuncz pályájának aránytalansága részben ebből következik.

A Fekete kolostor ugyanakkor nem független a szerkesztői évektől. Kuncz hosszú időn át mások szövegeivel dolgozott, figyelte a kompozíciót, a karakterek hitelességét és a fölösleges részleteket, s ez a fegyelem saját prózájában is érzékelhető. Öt év

internálásának emléke könnyen szétfolyó visszaemlékezéssé válhatott volna, ő azonban ritmust, arányokat és önálló szereplői világot teremtett belőle.

A magyar irodalmi térképen Kuncz több hagyomány metszéspontján áll. Kapcsolódik a Nyugat modernségéhez, az erdélyi magyar irodalom intézményesüléséhez, az első világháborús prózához és az emlékirat-regény hagyományához. Éppen ez a többes kötődés teszi nehézé, hogy kizárólag budapesti vagy erdélyi szerzőként írjuk le.

Nem hagyott maga után olyan terjedelmű szépirodalmi életművet, mint Móricz, Kosztolányi vagy Krúdy, és korai halála miatt azt sem tudhatjuk, milyen új művek következtek volna a Fekete kolostor után. A meg nem írt könyvek azonban nem részei az életműnek. Ami fennmaradt, önmagában elegendő ahhoz, hogy Kuncz neve ne csupán intézménytörténeti lábjegyzet legyen.

A fő mű nemzetközi útja ezt a helyet tovább erősítette. Az angol, francia és más fordítások megmutatták, hogy a nagyon konkrét magyar és közép-európai tapasztalat idegen nyelvi közegben is értelmezhető. A bezártság, a várakozás, a közösségi feszültségek és az emberi méltóság kérdése nem maradt az első világháborús

magyar emlékezet belügye.

Kuncz jelentősége ezért kettős. Egy nagy könyvet hagyott hátra, amely önmagában is helyet biztosít számára a magyar próza történetében, és közben olyan kulturális munkát végzett, amelyet nem lehet könyvek számával mérni. A kettőt együtt látva válik érthetővé, miért tér vissza újra és újra az irodalomtörténet figyelme hozzá.

20. A Fekete kolostor öröksége

Egy közel százéves könyv fennmaradása még nem jelenti automatikusan, hogy élő mű maradt. A Fekete kolostor azért olvasható ma is, mert történeti dokumentumértéke mellett olyan emberi helyzeteket mutat meg, amelyek nem zárultak be 1919-cel. A szabadság elvesztése, a bizonytalan várakozás, a közösségi alkalmazkodás és a személyes méltóság kérdése új környezetben is érthető marad.

A mű egyik legnagyobb ereje, hogy a nagy politikai döntéseket konkrét következményekben láttatja. A rendelet azt jelenti, hogy valaki nem mehet haza, az állampolgárság pedig egy pillanat alatt olyan jogi kategóriává válhat, amely felülírja az egyéni életutat. Kuncz nem elméleti államkritikát ír, hanem annak tapasztalatát, milyen belülről élni egy ilyen rendszerben.

A könyv közben megőrzi az egyéni különbségeket. Fogolytársai nem tömegként jelennek meg, és a francia oldalon sem olvad minden szereplő egyetlen ellenségképpé. A rendszer kritikája így nem válik nemzeti gyűlöletté, a szenvedő közösség pedig nem kap automatikus erkölcsi felmentést minden viselkedésére.

Irodalmi teljesítményként a Fekete kolostor ereje a formában is rejlik. Kuncz sűríti az időt, válogat az emlékek között, alakokat épít, a tragikumot humorral és hétköznapi részletekkel ellentétozza. Az internálás monoton éveiből olyan prózai világ születik, amely érzékelteti az idő lassúságát anélkül, hogy maga az elbeszélés mozdulatlaná válna.

A természet és a tér ábrázolása ugyancsak fontos. A tenger és a sziget szépsége nem oldja a fogságot, inkább élesebbé teszi: ugyanaz a táj szabad ember számára idill, a fogoly számára határ. A külső tér beszűkülésével a levelek, a hírek, az olvasás és a színház olyan belső terek megnyitására szolgálnak, amelyeket az őrség nem tud teljesen lezárni.

A könyv történeti forrásként is különleges, de nem használható hivatalos jegyzőkönyvként. Tizenöt év távlatából született emlékezés, amelyben a szerző válogat, sűrít és értelmez. A történésznek ezért más dokumentumokkal kell összevetnie, az irodalmi olvasó számára viszont éppen ez a szerkesztett forma teszi lehetővé, hogy az internálás tapasztalata túlélje saját korát.

A későbbi cenzúrázott kiadások külön figyelmeztetést hordoznak. Megmutatják, hogy egy klasszikus mű szövege sem feltétlenül marad érintetlen, és hogy a későbbi politikai korszakok hajlamosak saját elvárásaikhoz igazítani a múlt hangját. A teljesebb szöveg helyreállítása ezért egyben történeti emlékezet helyreállítása is.

A Fekete kolostor végső jelentősége nem abban mérhető, hogy regénynek, emlékiratnak vagy dokumentumnak nevezzük-e. Mindhárom hagyományból hordoz valamit, de egyik sem írja le teljesen. Legnagyobb teljesítménye az, hogy az internálásból emberi világot teremtett, és megőrizte annak tapasztalatát, hogyan próbálnak kiszolgáltatott emberek a történelem nyomása alatt is önmaguk maradni.

21. Epilógus: az ember a könyv mögött

Kuncz Aladár életét könnyű úgy lezárni, mintha minden út a Fekete kolostorhoz vezetett volna. Az első francia utak, az internálás, az erdélyi évek és a szerkesztői munka valóban mind kapcsolatba hozható fő művével, de egyik sem azért történt, hogy egy későbbi regény előzménye legyen. Az élet csak visszatekintve rendeződik ilyen szabályos történetté.

Kuncz több kulturális közeghez tartozott egyszerre. Franciaországot szerette, miközben a francia állam internáltja lett; Budapesthez kötődött, miközben Kolozsváron vállalt meghatározó szerepet; az erdélyi magyar irodalom intézményeit építette, miközben európai horizontját sem adta fel. E kapcsolatok feszültségei nem gyengeségei, hanem életrajzának legérdekesebb részei.

Életének rövidsége miatt sok minden nyitva maradt. Negyvenöt évesen halt meg, éppen akkor, amikor szépirodalmi szerzőként a legnagyobb sikert érte el, és nem tudhatjuk, milyen irányba folytatta volna prózaírói pályáját. Ezt a hiányt nem érdemes találgatásokkal kitölteni; a fennmaradt művek és dokumentumok

önmagukban is gazdag pályát rajzolnak ki.

A fogság különös módon azzal az anyaggal látta el, amely végül a legtovább őrizte nevét, de ebből nem következik, hogy a szenvedés értelmet vagy igazolást nyert volna. Az irodalmi teljesítmény Kunczé volt: ő formálta az élményt művé, ő teremtett rendet az emlékezetből, és ő adott arcot azoknak az embereknek, akik különben könnyen eltűntek volna a világháború tömegében.

A marosvécsi centenárium azért kínál jó alkalmat az újraolvasására, mert száz év távolságából már világosabban látszik az a kulturális rendszer, amelynek működtetésében részt vett. A jubileum azonban akkor ér valamit, ha nem ünnepi szobrot farag belőle, hanem visszaadja a bizonytalanságokat, a töréseket és a többes kötődéseket is.

A címben szereplő férfi valóban túlélte a Fekete kolostort: 1919-ben kijutott a fogságból, új életet épített, szerkesztett, vitázott és közösséget szervezett. Egy másik értelemben viszont a könyv élte túl őt, és hosszú időre olyan erős lett, hogy részben eltakarta mögötte a szerzőt.

Az újabb kutatás, a levelezés, a szövegtörténet és az erdélyi irodalmi intézmények vizsgálata lassan

megfordította ezt a folyamatot. A Fekete kolostor szerzője mögül ismét előlépett a tanár, a kritikus, a franciás műveltségű értelmiségi és az erdélyi szerkesztő. A könyv így már nem helyettesíti Kuncz Aladárt, hanem tanúságot tesz róla, és ezen keresztül őrzi meg azt az embert is, aki megírta.

Kronológia

1885. december 31.

Kuncz Aladár Aradon megszületik. Apja Kuncz Elek tanár, később tankerületi főigazgató. Gyermekéveinek meghatározó helyszíne Kolozsvár.

1890-es évek

A család Kolozsváron él. Kuncz a kolozsvári piarista gimnáziumban tanul.

1903

Megkezdí budapesti egyetemi tanulmányait magyar-latin-klasszika-filológiai területen, és az Eötvös József Collegium tagja lesz. Egyetemi környezetében többek között Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula és Laczkó Géza nemzedékével kerül kapcsolatba.

1907

Doktori fokozatot szerez. Megjelenik Toldy Ferencről írott korai munkája, amely már jelzi irodalomtörténeti és filológiai érdeklődését.

1908

Megindul a Nyugat. Kuncz a folyóirat indulásától kezdve munkatársa, kritikákat, tanulmányokat és szépirodalmi írásokat közöl.

1909-től

Nyári szabadságainak jelentős részét Franciaországban, mindenekelőtt Párizsban és Bretagne-ban tölti. Francia orientációja ettől kezdve személyes tapasztalatra és közvetlen nyelvi-kulturális ismeretre is épül.

1911

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság tagja lesz.

1914

Megjelenik Thököly a francia irodalomban című tanulmánya. Az első világháború kitörése Kunczot a breton Carantecben éri.

1914 augusztusa

Franciaországban ellenséges állam polgáraként internálják. Párizsból előbb Périgueux-be, majd Noirmoutier szigetére kerül. A háború kezdetekor még abban reménykedik, hogy rövidesen hazatérhet; a fogság végül csaknem öt évig tart.

1914-1916

Noirmoutier-ban él internáltként. A fogolyközösségben kulturális és társasági élet szerveződik. Későbbi művének számos szereplőjét és alapélményét ezekből az évekből őrzi meg.

1916

Az internáltak egy részével együtt az Île d'Yeu szigetén fekvő citadellába szállítják.

1916-1919

Az Île d'Yeu-n folytatódik a fogság. A háború végével sem történik azonnali szabadulás; az internáltak hazatérése hosszabb adminisztratív folyamat eredménye.

1918 ősz

Véget ér a világháború, összeomlik az Osztrák–Magyar Monarchia. Kuncz továbbra is Franciaországban van, miközben az az állam, amelynek polgáraként internálták, megszűnik létezni.

1919 májusának vége

Hazatér Magyarországra. Budapesten ismét tanári állást vállal, a IX. kerületi reálgimnáziumban dolgozik.

1919-1923

Visszkapcsolódik a magyar irodalmi életbe. A háború és a fogság tapasztalata még nem válik önálló könyvvé.

1923

Kolozsvárra költözik. Az Ellenzék című lap irodalmi rovatának vezetője lesz. Ettől kezdve mind nagyobb szerepet vállal a romániai magyar irodalom megszervezésében.

1923-1928

Az Ellenzék szerkesztőjeként dolgozik. Kéziratokat kér, pályázatokat szervez, fiatal szerzőket támogat, és szoros kapcsolatot tart fenn a budapesti irodalmi élettel. Az újabb kutatás ezt az időszakot Kuncz erdélyi irodalomszervező tevékenységének egyik kulcskorszakaként tartja számon.

1924

Áprily Lajossal együtt szerkeszti az Ellenzék irodalmi mellékletét. Ugyanebben az évben létrejön az Erdélyi Szépmíves Céh, amely később Kuncz műveinek kiadásában is jelentős szerepet kap.

július 16-18.

Kemény János marosvécsi kastélyában megtartják az első helikoni írótalálkozót. A meghívott huszonhét szerző között Kuncz Aladár is jelen van. A kezdeményezésből tartós irodalmi közösség fejlődik ki.

1926-1927

Kuncz a helikoni közösség egyik meghatározó szervezőjévé válik. A különböző világnézetű és irodalmi irányultságú szerzők együttműködését próbálja erősíteni.

1928

Megindul az Erdélyi Helikon folyóirat Bánffy Miklós főszerkesztésével. Kuncz a lap egyik szerkesztője, és

egyre nagyobb szerepet vállal tényleges irányításában.

1929

Áprily Lajos Budapestre költözése után Kuncz válik az Erdélyi Helikon meghatározó szerkesztőjévé. Szerkesztői munkájában az erdélyi magyar irodalom európai tájékozódását, minőségi követelményeit és kulturális nyitottságát képviseli.

1929

Az erdélyi irodalomban kibontakozik a „Vallani és vállalni” vita, amelyben a kortárs valóság, a történelmi tematika és az író társadalmi felelősségének kérdése kerül előtérbe. Az Erdélyi Helikon szerkesztőjeként Kuncznak a vita kezelésében is szerepe van.

1929-1930

Egyre intenzívebben dolgozik a francia internálás emlékeinek irodalmi feldolgozásán. A készülő Fekete kolostorban a személyes emlékezést korábbi feljegyzésekkel, dokumentumértékű részletekkel és regényszerű kompozícióval kapcsolja össze.

1930-1931

Betegsége egyre súlyosabbá válik, miközben folytatja szerkesztői munkáját és a Fekete kolostor befejezését.

1931

Az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában megjelenik a Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból. A könyv rövid idő alatt jelentős kritikai visszhangot vált ki. Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Schöpflin Aladár és más kortársak is foglalkoznak vele.

1931 őszén, Kuncz halála után jelenik meg posztumusz a Felleg a város felett című regény. Az életmű két jelentős prózai kötete ugyanabban az évben jut el az olvasókhoz, de a második kötet megjelenését szerzője már nem érthette meg. A művek első kiadásait az Erdélyi Szépmíves Céh gondozza.

1931 tavasza-nyara

Kuncz Budapesten gyógykezelte magát. Betegsége közben is figyelemmel kíséri a Fekete kolostor fogadtatását, recenziós példányainak útját és a róla megjelenő kritikákat.

június 24.

Kuncz Aladár Budapesten, negyvenöt éves korában meghal. Az Erdélyi Helikon 1931-es évfolyamában még a nyolcadik számig szerepel szerkesztőként.

1931-1932

Nekrológok, kritikák és visszaemlékezések sora jelenik meg róla és a Fekete kolostorról. A könyv néhány

hónap alatt Kuncz életművének központi darabjává válik.

1932

Laczkó Géza az Erdélyi Helikonban közreadja Kuncz hozzá írott leveleinek és híradásainak egy részét Monsieur Dadi Párizsban és a Fekete kolostorban címmel.

1934

Londonban megjelenik a Fekete kolostor angol fordítása Black Monastery címmel, Ralph Murray fordításában.

1937

A párizsi Gallimard kiadja a Le monastère noir című francia változatot László Gara és Marie Piermont munkájaként, Jacques de Lacretelle előszavával. A francia Nemzeti Könyvtár katalógusa 1937. december 23-i megjelenési adatot közöl.

1939

Megjelenik az olasz fordítás Monastero nero címmel.

1949

Török fordításban is kiadják Kara manastır címmel.

1960-as évek

A Fekete kolostor újra kiadásai körül lektori és politikai beavatkozások történnek. Egyes részeket az aktuális

kultúrpolitikai és külpolitikai érzékenységek alapján problematikusnak ítélnék. A későbbi filológiai kutatás számára ezek a változatok fontos dokumentumai annak, hogyan alakíthatja át egy korszak politikai környezete egy klasszikus szöveg közvetítését.

1965-1969

Jancsó Elemér és más kutatók több részletben közreadnak Kuncz irodalmi hagyatékából és levelezéséből.

1971

Bukarestben megjelenik a Fekete kolostor román fordítása Mănăstirea neagră címmel.

1973

A bukaresti Kriterion kiadja a Tanulmányok, kritikák című Kuncz-válogatást Pomogáts Béla összeállításában és utószavával.

1982

A Kriterion gondozásában megjelenik a Levelek 1907-1931 című kötet. A levelezés a kutatás számára alapvető forrássá válik Kuncz személyiségének, kapcsolatrendszerének és szerkesztői működésének rekonstruálásához.

A 20-21. század fordulójától

Újabb kutatások foglalkoznak Kuncz teljes pályájával, a Fekete kolostor szövegtörténetével, korai irodalomtörténeti munkásságával, levelezésével és az erdélyi irodalmi intézményrendszerben betöltött szerepével.

2010-es évektől

Elindul Kuncz Aladár összegyűjtött munkáinak korszerű, jegyzetelt kiadása. A kutatás egyre határozottabban igyekszik kilépni az „egykönyvű író” képéből, és rekonstruálni Kuncz kritikusi, irodalomtörténészi és szerkesztői teljesítményét.

2026

Száz éve annak, hogy az első marosvécsi helikoni találkozó résztvevői 1926 júliusában összegyűltek Kemény János kastélyában. A centenárium ismét ráirányítja a figyelmet Kuncz Aladárra, aki a helikoni közösség egyik szervezőjeként és később az Erdélyi Helikon meghatározó szerkesztőjeként kapcsolta össze a kisebbségi magyar irodalom önszerveződését az európai kulturális tájékozódással.

Forrás- és irodalomjegyzék

Kuncz Aladár művei

Kuncz Aladár: Toldy Ferenc. Budapest, 1907.

Kuncz Aladár: Thököly a francia irodalomban. Budapest, 1914.

Kuncz Aladár: Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból. Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, 1931.

Kuncz Aladár: Felleg a város felett. Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, 1931.

Kuncz Aladár: Tanulmányok, kritikák. Összeállította, utószó: Pomogáts Béla. Bukarest, Kriterion, 1973.

Kuncz Aladár: Levelek 1907–1931. Sajtó alá rendezte Jancsó Eleméerné Máthé-Szabó Magda, jegyzetek: Juhász András. Bukarest, Kriterion, 1982.

Kuncz Aladár összegyűjtött munkái. Kritikai igényű, jegyzetelt sorozat, Kuncz szépirodalmi, irodalomtörténeti, kritikusi és publicisztikai munkáinak újabb kiadásával.

A Fekete kolostor fontosabb korai idegen nyelvű kiadásai

Kuncz, Aladár: *Black Monastery*. Fordította Ralph Murray. London, Chatto & Windus, 1934.

Kuncz, Aladar: *Le monastère noir*. Francia változat: László Gara és Marie Piermont. Előszó: Jacques de Lacretelle. Paris, Gallimard, 1937.

Kuncz, Aladár: *Monastero nero*. Fordította Filippo Faber. Milano, Treves, 1939.

Kuncz, Aladár: *Kara manastır*. Ankara, 1949.

Kuncz, Aladár: *Mănăstirea neagră*. Fordította Corneliu Codarcea és Nicolae Crișan. București, Kriterion, 1971.

Levelezés és hagyatéki források

Laczkó Géza: *Monsieur Dadi Párizsban és a Fekete kolostorban*. Kuncz Aladár levelei és híradásai. Erdélyi Helikon, 1932.

Jancsó Elemér: *Kuncz Aladár irodalmi hagyatékából*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1965.

Jancsó Elemér: *Irodalmi levelezések*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1966.

Jancsó Béla, Kuncz Aladár és Szenczei László levelezéséből. Nyelv- és Irodalomtudományi

Közlemények, 1969.

Kuncz Aladár: Levelek 1907–1931. Bukarest, Kriterion, 1982.

Az Erdélyi Szépmíves Céh és a marosvécsi Helikon történetéhez kapcsolódó körlevelek, jegyzőkönyvek, meghívók és levelezések. A fennmaradt dokumentumok között Kuncz Aladár Molter Károlyhoz írt levele, valamint az első és későbbi marosvécsi találkozók jegyzőkönyvei is megtalálhatók.

Korabeli folyóiratok és sajtó

Nyugat, 1908–1931. Kuncz Aladár kritikái, tanulmányai, elbeszélései, valamint a róla és műveiről megjelent kortárs írások.

Ellenzék, Kolozsvár, különösen az 1923–1928 közötti időszak. Kuncz szerkesztői működésének, pályázatainak és erdélyi kulturális programjának egyik legfontosabb sajtóforrása.

Erdélyi Helikon, 1928–1931. Kuncz szerkesztői tevékenységének, tanulmányainak, kritikáinak, levelezésének, valamint a halálát követő emlékezésnek alapvető forrása.

Napkelet. Kuncz írásai, valamint a Fekete kolostor és a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom recepciója.

Protestáns Szemle. A Fekete kolostor korai kritikai fogadtatásának egyik forrása.

Magyar Szemle. A mű és Kuncz pályájának kortárs magyarországi értékeléséhez.

Budapesti Szemle. A Fekete kolostor korai kritikai recepciójához.

Korunk. Kuncz halálakor és az erdélyi magyar irodalomról folyó korabeli vitákban megjelent írások. A repertórium többek között Gaál Gábor 1931-es Kuncz Aladár című írását is nyilvántartja.

Későbbi folyóiratközlések, lektori anyagok és a Fekete kolostor kiadástörténetéhez kapcsolódó dokumentumok, különös tekintettel az 1950-es és 1960-as évek szövegmódosításaira.

Fontosabb háttérmunkák és kézikönyvek

A magyar irodalom története. A két világháború közötti erdélyi magyar irodalom, az Erdélyi Szépmíves Céh, az Erdélyi Helikon és Kuncz Aladár pályájának

összefoglalásai.

Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Kuncz Aladár és kortársai életrajzi, bibliográfiai és intézménytörténeti adatai.

Az Erdélyi Szépmíves Céh 1924–1944 történetét és dokumentumait feldolgozó gyűjtemény. Különösen fontos az első marosvécsi Helikon határozatainak, a későbbi találkozók jegyzőkönyveinek és a szervezők levelezésének közlése.

Az Erdélyi Helikon repertórium. A folyóirat szerzőinek, közleményeinek és szerkesztési korszakainak azonosításához.

A Nyugat százéves évfordulójára készült Országos Széchényi Könyvtár-i szerzői és bibliográfiai adatbázis Kuncz Aladár-oldala. Kuncz életrajzának, első kiadásainak, levelezésének és fordításainak egyik jól használható bibliográfiai összefoglalása.

A Kuncz Aladár összegyűjtött munkái sorozat tanulmányai és jegyzetei. Ezek az újabb kutatások különösen Kuncz korai pályájának, irodalomtörténeti munkásságának, kéziratainak és szövegváltozatainak rekonstruálásában fontosak.

A Magyar Elektronikus Könyvtár digitális Kuncz-kiadásai, mindenekelőtt a Fekete kolostor teljes szövege, valamint az erdélyi magyar irodalom történetéhez kapcsolódó digitalizált kézikönyvek.

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Kuncz hagyatékának, kéziratainak és a Felleg a város felett fennmaradt kéziratrészeinek kutatási háttere. Az OSZK újabb közlése szerint a regény további, korábban ismeretlen kéziratföredékei is előkerültek.

Bibliothèque nationale de France. A Le monastère noir 1937-es párizsi kiadásának bibliográfiai adatai.

Névjegyzék

ÁPRILY LAJOS (1887-1967)

Költő, műfordító és szerkesztő. Az erdélyi magyar irodalom egyik meghatározó lírikusa. Kunczcal együtt dolgozott az Ellenzék irodalmi mellékletén, majd az Erdélyi Helikon induló szerkesztői között szerepelt. 1929-es budapesti távozása után a folyóirat tényleges szerkesztésében Kuncz szerepe tovább nőtt.

BABITS MIHÁLY (1883-1941)

Költő, író, esszéista, a Nyugat egyik meghatározó alakja. Kuncz fiataalkori budapesti irodalmi környezetének fontos szereplője. A Fekete kolostor megjelenésekor véleménye különösen sokat jelentett a súlyosan beteg Kuncznak.

BÁNFFY MIKLÓS (1873-1950)

Író, grafikus, politikus, egykori magyar külügyminiszter. Az Erdélyi Helikon főszerkesztője és az erdélyi magyar kulturális élet egyik legtekintélyesebb szervezője. Kunczcal és Kemény Jánossal együtt fontos szerepe volt a helikoni közösség működésében.

BÁRCZI GÉZA (1894-1975)

Nyelvész, későbbi akadémikus és egyetemi tanár. Kuncz egyik fogolytársa volt Franciaországban; a későbbi

visszaemlékezésekben és a fogságtörténet dokumentációjában is fontos szereplő.

BERDE MÁRIA (1889-1949)

Író, költő, tanár, az erdélyi magyar irodalom jelentős alakja és a marosvécsi Helikon résztvevője. Az erdélyi irodalom feladatairól folyó viták aktív szereplője.

BERGSON, HENRI (1859-1941)

Francia filozófus. Gondolkodása a korszak számos magyar értelmiségijére hatott; az újabb Kuncz-értelmezések az ő hatását is számon tartják Kuncz szellemi tájékozódásában.

GAÁL GÁBOR (1891-1954)

Kritikus, szerkesztő, a Korunk meghatározó alakja. Más esztétikai és politikai irányt képviselt, mint a helikoni kör, ezért kritikái és vitái az erdélyi magyar irodalmi mező sokszínűségének fontos dokumentumai. Kuncz halálakor róla is írt.

GARA LÁSZLÓ (1904-1966)

Író, műfordító és a magyar irodalom franciaországi közvetítője. Marie Piermont-nal együtt a Fekete kolostor 1937-es francia változatának készítője.

JANCSÓ ELEMÉR (1905-1971)

Irodalomtörténész. Kuncz hagyatékának és levelezésének egyik fontos kutatója és közreadója.

JUHÁSZ GYULA (1883-1937)

Költő. Kuncz egyetemi nemzedékéhez tartozott, a Négyesy-szemináriumok és a századelő modern magyar irodalmi közegének egyik meghatározó alakja.

KEMÉNY JÁNOS (1903-1971)

Író, színházi és kulturális szervező, a marosvécsi kastély tulajdonosa. 1926-ban ő hívta össze azokat az erdélyi magyar írókat, akikből a helikoni közösség kialakult.

KÓS KÁROLY (1883-1977)

Építész, író, grafikus, politikus és kultúraszervező. Az Erdélyi Szépmíves Céh egyik legfontosabb létrehozója, később az Erdélyi Helikon szerkesztője. Kuncz mellett az erdélyi magyar kulturális intézményépítés egyik központi személyisége.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ (1885-1936)

Író, költő, újságíró. Kuncz egyetemi és irodalmi nemzedékének közeli alakja, a Nyugat egyik legismertebb szerzője. Kuncz utolsó hónapjaiban személyesen is érdeklődött a beteg író és a Fekete kolostor iránt.

KUNCZ ELEK (1846-1915)

Kuncz Aladár apja, tanár és tankerületi főigazgató. A család kolozsvári értelmiségi környezetének meghatározó alakja.

KUNCZ ÖDÖN (1884-1965)

Kuncz Aladár testvére, jogász, később egyetemi tanár. A többgyermekes Kuncz család értelmiségi hagyományának egyik ismert képviselője.

LACRETELLE, JACQUES DE (1888-1985)

Francia író, az Académie française tagja. A Fekete kolostor 1937-es francia kiadásához előszót írt.

LACZKÓ GÉZA (1884-1953)

Író, műfordító, Kuncz Eötvös collegiumi társa és barátja. 1932-ben közreadta Kuncz hozzá írt leveleinek és franciaországi híradásainak egy részét.

LIGETI ERNŐ (1891-1945)

Író, újságíró, az erdélyi magyar irodalmi és sajtóélet fontos szereplője. Az Erdélyi Szépmíves Céh létrejöttében és a két világháború közötti erdélyi kulturális szerveződésben is szerepet vállalt.

MAKKAI SÁNDOR (1890-1951)

Református püspök, író, esszéista. A marosvécsi Helikon tagja, a kisebbségi lét és az erdélyi magyar

kultúra kérdéseiről folyó viták egyik meghatározó alakja.

MOLTER KÁROLY (1890-1981)

Író, kritikus, tanár, a helikoni közösség tagja. Kuncz szerkesztői levelezésének egyik fontos partnere.

MURRAY, RALPH

A Fekete kolostor első angol fordítója. A Black Monastery 1934-ben jelent meg Londonban.

NÉMETH ANDOR (1891-1953)

Író, költő, kritikus. Kuncz fogolytársa Franciaországban, később a magyar avantgárd és modern irodalmi élet ismert szereplője.

NYIRŐ JÓZSEF (1889-1953)

Író, az erdélyi magyar irodalom népszerű szerzője és a marosvécsi helikoni közösség tagja. Pályája és későbbi politikai szerepe eltérően alakult Kuncz humanista-európai orientációjától.

OSVÁT ERNŐ (1876-1929)

Kritikus, szerkesztő, a Nyugat első korszakának egyik meghatározó szervezője. Az a szerkesztői kultúra, amelyben Kuncz Budapesten formálódott, jelentős részben Osvát munkájához kapcsolódott.

PIERMONT, MARIE

László Garával együtt a *Le monastère noir* 1937-es francia változatának készítője.

POMOGÁTS BÉLA (1934-2023)

Irodalomtörténész, az erdélyi magyar irodalom egyik fontos kutatója. Ő állította össze Kuncz Tanulmányok, kritikák című, 1973-ban megjelent kötetét.

REMÉNYIK SÁNDOR (1890-1941)

Költő, az erdélyi magyar irodalom egyik legismertebb alakja, a helikoni közösség tagja. Kuncz halála után is írt róla és a Fekete kolostorról.

ROLLAND, ROMAIN (1866-1944)

Francia író, Nobel-díjas humanista. Kuncz európai és francia szellemi orientációjának egyik fontos viszonyítási pontja.

SCHÖPFLIN ALADÁR (1872-1950)

Kritikus, irodalomtörténész, a Nyugat meghatározó kritikusa. Kuncz kortárs irodalmi értékelésében és a Fekete kolostor korai recepciójában fontos szerepet játszott.

SZENTIMREI JENŐ (1891-1959)

Költő, író, szerkesztő, az erdélyi magyar kulturális élet aktív szereplője és a marosvécsi helikoni kör tagja.

TABÉRY GÉZA (1890-1958)

Író, újságíró, az erdélyi magyar irodalom szerveződésének résztvevője és az első marosvécsi találkozó egyik meghívottja.

TAMÁSI ÁRON (1897-1966)

Író, az erdélyi magyar próza egyik legjelentősebb alakja. Az első marosvécsi találkozó résztvevője; pályájának kibontakozása abban az irodalmi intézményrendszerben történt, amelynek működtetésében Kuncz is fontos szerepet játszott.

TOLDY FERENC (1805-1875)

Irodalomtörténész, a magyar irodalomtörténet-írás egyik megalapozója. Kuncz korai tudományos érdeklődésének központi alakja; 1907-es munkáját neki szentelte.

TOMPA LÁSZLÓ (1883-1964)

Költő, az erdélyi magyar líra és a helikoni közösség jelentős alakja.

VEREBÉLY TIBOR (1875-1941)

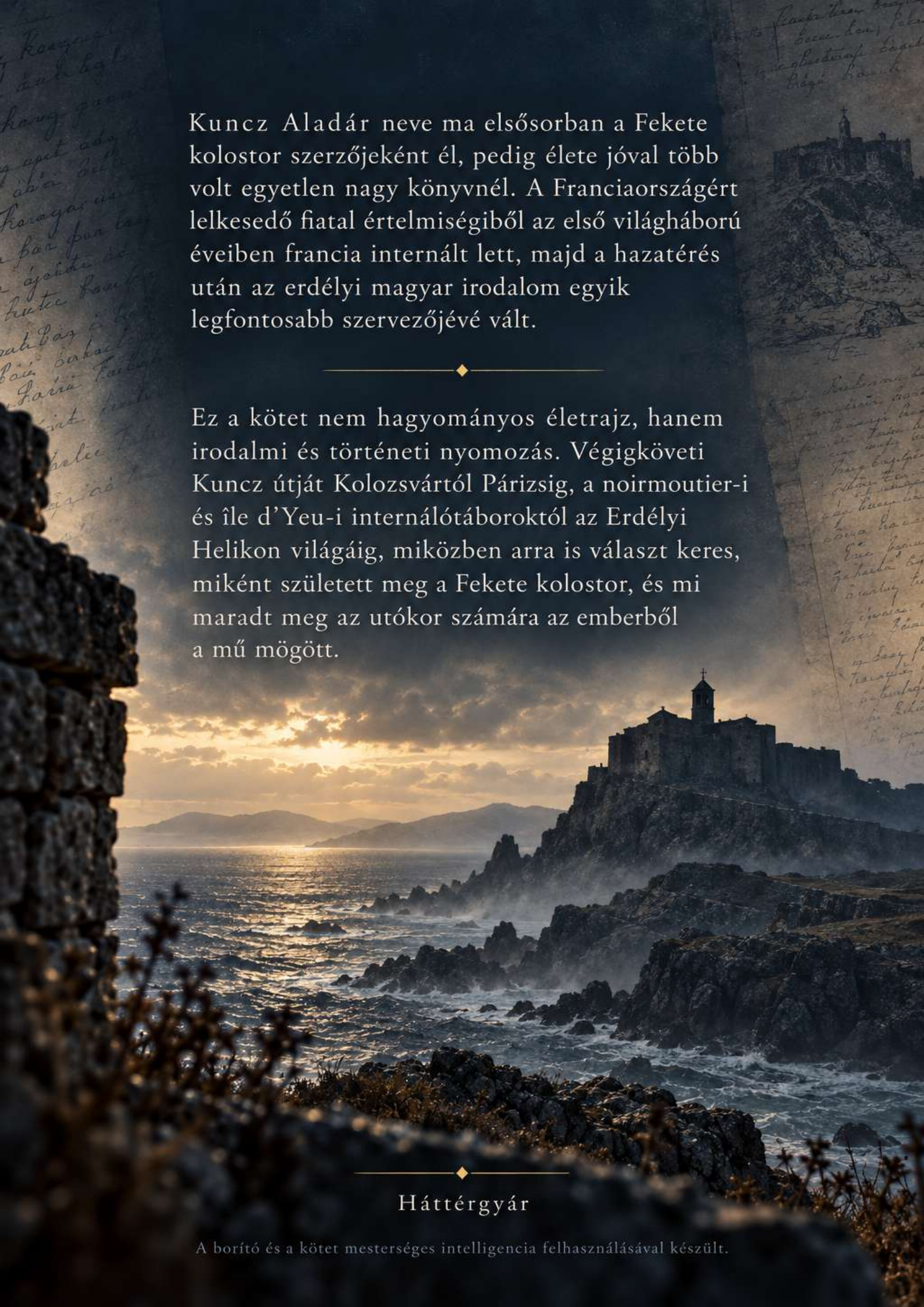
Sebészprofesszor, a korszak egyik vezető magyar orvosa. Kuncz utolsó betegsége idején neve a gyógykezeléssel kapcsolatos dokumentumokban és visszaemlékezésekben is felbukkan.

Megjegyzés a névjegyzékhez

Ez a névjegyzék nem hagyományos, oldalszámokra hivatkozó névmutató, hanem a könyv fontosabb szereplőinek rövid azonosítása. A tördelés elkészülte után ebből külön névmutató is készíthető, amely már minden előfordulás tényleges oldalszámát tartalmazza.

Megjegyzés a dátumokhoz

Kuncz születési évét a régebbi szakirodalom egy része 1886-ként közli. Az Országos Széchényi Könyvtár bibliográfiai adatbázisa és több újabb kutatás 1885. december 31-ét adja meg; ebben a kötetben ezt tekintettük irányadónak.

Kuncz Aladár neve ma elsősorban a Fekete kolostor szerzőjeként él, pedig élete jóval több volt egyetlen nagy könyvnél. A Franciaországért lelkesedő fiatal értelmiségiből az első világháború éveiben francia internált lett, majd a hazatérés után az erdélyi magyar irodalom egyik legfontosabb szervezőjévé vált.

Ez a kötet nem hagyományos életrajz, hanem irodalmi és történeti nyomozás. Végigköveti Kuncz útját Kolozsvártól Párizsig, a noirmoutier-i és île d'Yeu-i internálótáboroktól az Erdélyi Helikon világáig, miközben arra is választ keres, miként született meg a Fekete kolostor, és mi maradt meg az utókor számára az emberből a mű mögött.

Háttérgyár

A borító és a kötet mesterséges intelligencia felhasználásával készült.